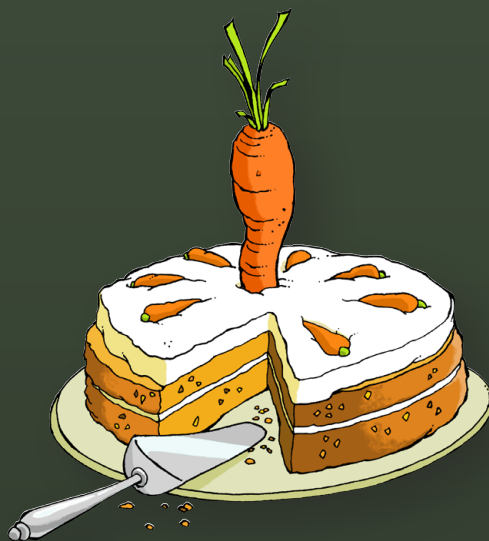

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

GOD BEREDSKAP

Sverige är självförsörjande
endast på sockerbeter, morötter och vete.
Ska vi fika oss igenom krisen?

KRITIK

*Ann-Sofie Dahl om hur
västvärlden förlorade freden*

FRIZON

*Fredrik Ekelund om salongs-
lejoninnan Madame de Staël*

SAMHÄLLE

*Christer Sfeir om den
verkliga orsaken till Irankriget*

Tidlös design, äka svenskt hantverk.

Gotländska G.A.D tillverkar möbler i massivt trä där hantverk, noggrant utvalda naturmaterial och kvalitet står i centrum. I snickeriet i Hemse skapas möblerna för hand i små serier av erfarna snickare. Resultatet är tidlös design med hög finish och lång hållbarhet. Filosofin är att möblerna ska kunna leva vidare, generation efter generation.

G.A.D
www.gad.se

LEDARE

Varför folk inte förstår Irankriget

NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i *Axess Magasin*.

”Hur vore det att ha ett Nordkorea i Mellanöstern, fast med större ambitioner?”

Följer man enbart stora svenska medier kan det emellanåt vara svårt att begripa varför USA och Israel angrep Iran den 28 februari. En anledning till förvirringen är antagligen de svenska experternas homogenitet. Samma lilla krets av namn återbrukas i medierna, och de tycker och tänker ungefär likadant. Alltför ofta landar det, mellan raderna, i samma tjugiga förklaringsmodell: Trump är dum och israelerna är onda. Det står var och en fritt att hysa den uppfattningen – men till att förklara Irankriget räcker den helt enkelt inte.

Ett illustrativt exempel i mängden: i SVT:s Agenda, blott två dygn efter krigsutbrottet, pekade den före detta utrikesministern Carl Bildt på tre orsaker till angreppet: 1. ”Israel har tryckt på” och att Netanyahu ”vill ha” detta krig. 2. Iran var försvagat sedan tolvdagarskriget förra året. 3. Trump har personligen ”börjat få smak för” att använda militärmakt, och är ”närmast förtrollad av makten i den amerikanska militärapparaten”. Psykologiserande spekulationer med andra ord, en kväll då SVT:s flaggskepp rimligen borde erbjudit geopolitiska eller militärstrategiska analyser, gärna av någon militär expert.

I samma program påstod Bildt också att det ”inte funnits något överhängande hot från Iran, inget omedelbart skäl till kriget” – ett diskutabelt påstående, som inte fick några motfrågor. Inte heller lyftes i programmet ett av de mest uppenbara motiven till kriget: att Iran var i färd med att utveckla, och snart skulle inneha, kärnvapen. Ett existentiellt hot för Israel, men framför allt något som markant skulle påverka världensordningen.

Hur vore det att ha ett Nordkorea i Mellanöstern, fast med större ambitioner? Irans regim drivs av religiös övertygelse, hyllar martyrdöden och demoniserar den demokratiska, fria västvärlden – samtidigt som den är lierad med Ryssland, Kina och Nordkorea. Naturligtvis skulle en sådan kärnvapenmakt få påtagliga säkerhetsmässiga konsekvenser globalt, inklusive i Sverige.

En annan sak som också ofta glöms bort i svenska medier är Irans nät av proxyer, ombud, som Hizbollah i Libanon, Houthierna i Jemen, miliser i Irak och Syrien samt de palestinska terrorgrupperna Hamas och Islamiska Jihad. Det har av och till regnat missiler över Israel de senaste åren från Hizbollah och Houthierna. Iran har med andra ord länge fört ett lågintensivt

proxykrig mot Israel, och Hamas massaker i Israel den 7 oktober 2023 sponsrades av Iran.

Men även om Israel vill stoppa dessa aggressioner finns det inget i affärsmannen Trumps ledarskap som tyder på att han skulle gå in i ett kostsamt krig utan en egen agenda, bara för att Netanyahu tjarar. Ändå var det uppfattningen som förmedlades av experterna i Agenda den 2 mars.

Inte heller hjälpte det tittarna att förstå konflikten då Aktuellt två dagar senare lanserade en perifer teori, signerad kyrkohistorikern Joel Halldorf. Här gavs intrycket att USA:s angrepp på Iran främst skulle vara ett kristet apokalyptiskt krig. Som grädde på moset sändes ett par minuter av den konspirationsteoretiske och antisemitiske influeraren Tucker Carlsons budskap okommenterat till den svenska publiken.

I internationell media saknas inte intressanta genomlysningar av vad som faktiskt händer.

Ta exempelvis Mellanösternanalytikern Haviv Rettig Gur. Han driver tesen att angreppet för Trumps del i första hand handlar om att trycka tillbaka Kina, som sedan 2021 har ett ”strategiskt partnerskap” på en rad områden med Iran.

Enligt Rettig Gur handlar Irankriget alltså för USA främst om den globala maktbalansen, och är ett led i en större geopolitisk strategi. En tankeväckande analys som nog många svenska mediekonsumenter går miste om.

(Vill man ändå roa sig med privatpsykologiska motiv till kriget så kan det vara värt att påminna om att islamiska republiken ligger bakom minst en plan att mörda Trump, vilket möjligen kan ha gett den amerikanske presidenten ett eller annat horn i sidan till regimen.)

Axess Magasin strävar efter att erbjuda kompletterande och fördjupande perspektiv, och Christer Sfeirs analys av Irankriget (s. 14) är ett exempel på det. Dessutom djupdyker vi i detta nummer i vår svenska beredskap – varför är Sverige aldrig redo? Välkommen! ■

Nina Solomin

ABONNERA PÅ JUBILEUMS- SÄSONGEN

**Konserthuset 100 år. Kungliga Filharmonikerna 125 år.
Välj bland 21 konsertserier med 25 % rabatt.**

Med ett abonnemang under jubileumssäsongen möter du musikkens främsta artister – vecka efter vecka.

Storslagen orkestermusik.
Kammarmusik i Grünewaldsalen.
Internationell och svensk jazz.
Piano, orgel och romanser.
Familjekonserter och soppkonserter...

...till 25 % lägre pris än lösbiljett.

Säkra din stol nu: konserthuset.se/konsertserier

**KONSERTHUSET
STOCKHOLM**

 Region
Stockholm

SEB

AXESS INNEHÅLL

Nr 3 APRIL 2026

4 LEDARE

Nina Solomin om experternas likriktning

6 INNEHÅLL

Axess i april 2026

8 SKRIBENTER

Medverkande i detta nummer

9 LÄSARBREV

Brev till redaktionen

SAMHÄLLE

12 SYDOSTASIEN

Marcus Björk om hur Kina utövar makt genom handel

14 KRIGET I IRAN

Christer Sfeir om det globala maktspelet bakom konflikten

16 DANMARK

PJ Anders Linder om en andlig upprustning

18 KOLUMN LIVET & POLITIKEN

Susanna Birgersson förutspår husmoderns återkomst

19 AMERIKANSK POLITIK

Henrik Schildt Lundberg om Kalifornien

21 KOLUMN SÄKERHET & FÖRSVAR

Mikael Holmström om hur svårt det egentligen kan vara att bygga kaserner

22 DEBATT

Kristina Sandklef om en illavarslande utrensning på Östasiatiska museet

FÖRDJUPNING

26 BEREDSKAP I

Mikael Holmström ger en lägesrapport om försvaret

31 BEREDSKAP II

Edvard Hollertz ser över Sveriges matförsörjning

36 BEREDSKAP III

Blanche Sande om psykisk motståndskraft

40 BEREDSKAP IV

Ulrik Franke om hur vårt ekonomiska system ska klara krisen

43 KOLUMN SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare
Nina Solomin
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson**,
Blanche Sande och **Jan Söderqvist**

Redaktionsassistenter **Linnéa Backvall**
och **André Casselbrant**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Fredrik Rimmerfors**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling**,
Louise Belfrage, **Adam Cwejman**,
Torbjörn Elensky, **Anna Victoria Hallberg**
och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt redaktionen@axess.se
08-788 50 00

44 RWANDA

Carl-Vincent Reimers om nationsbygge i skuggan av ett folkmord

FRIZON

48 MADAME DE STAËL

Fredrik Ekelund/Marisol M. om salongsdrottningen med den magnetiska personligheten

55 KOLUMN EKONOMI & PSYKOLOGI

Cecilia Nikpay besöker Japan

KULTUR

58 TRADITION

Carl Rudbeck läser medeltidsfilosofen Maimonides

62 CIVILISATION

Dante Löfmarck firar 100-årsringen Gösta Oswald
Alfred Sjödin läser Lukianos
Maxim Grigoriev om rysk-ukrainska Maria Galinas dagbok från Odessa
Laura Barbagallo om den bortglömde konstnären Sigmund Lipinsky

69 KOLUMN KULTURRÅDET

Bengt Ohlsson om hur skönt det kan vara att inte filmatisera en bra bok

KRITIK

71 RECENSIONER

Lars-Håkan Svensson om Ellmanns Joycebiografi
Magnus Robach om franska populister
Hans-Roland Johnsson om Konstantinos Kavafis
Jenny Danielsson om museer och deras samlingar
Helena Granström om konsten och matematiken
Ann-Sofie Dahl om önsketänkande som geopolitisk strategi

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT

Edward Blom om att dricksa eller inte dricksa

94 VÄRT ATT MINNAS

Martina Björk om ett pionjärverk inom queerfilmen

96 BREV FRÅN ... GUADELOUPE

Anna Victoria Hallberg njuter av friheten

97 STAD & STIL

Lars Anders Johansson om villaområdenas undergång

98 KOLUMN MELLAN RADERNA

Katarina Barrling om fula turister

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-121 062 27
axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på Axess.se
Nästa nummer **4 maj**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

Laura Barbagallo
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Marcus Björk
Borgarrådssekreterare i Stock-
holm och frilansskribent med
fokus på Kina

Martina Björk
Fil.dr i latin vid Lunds
universitet

Edward Blom
Gastronom och kultur-
historiker

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior Fellow
vid Atlantic Council

Jenny Danielsson
Konstvetare och skribent

Fredrik Ekelund/Marisol M
Författare, översättare och
tolk. Aktuell med Paris!
(Albert Bonniers Förlag)

Ulrik Franke
Docent i elektro- och system-
teknik med inriktning mot
pålitliga informationssystem
vid KTH och lektor vid För-
svarshögskolan

Mikael Fuchs
Författare, illustratör och
jurist

Helena Granström
Författare, fil.mag. i teoretisk
fysik och fil.lic. i matematik

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Anna Victoria Hallberg
Fil.dr i litteraturvetenskap

Edvard Hollertz
Agronom och politisk redaktör
i Corren

Mikael Holmström
Journalist och författare med
inriktning på försvarsfrågor

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Lars Anders Johansson
Författare och journalist, dri-
ver podden Budoarstämning

Hans-Roland Johnsson
Fil.dr i franska och fil.mag.
i grekiska

PJ Anders Linder
Senior rådgivare i Axel och
Margaret Ax:son Johnsons
stiftelse för allmännyttiga
ändamål

Dante Löfmarck
Kritiker och skribent

Cecilia Nikpay
Ekonom och journalist
i Affärsvärlden

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl-Vincent Reimers
Programansvarig för Europa-
frågor på tankesmedjan
Timbro

Magnus Robach
Ambassadör och skribent

Carl Rudbeck
Fil.dr i litteraturvetenskap

Blanche Sande
Redaktör i Axess

Kristina Sandklef
Sinolog, senior Kinarådgiva-
re och ledamot av Kungliga
Krigsvetenskapsakademien

Henrik Schildt Lundberg
Statsvetare

Christer Sfeir
Civilingenjör och Mellan-
östernkännare

Alfred Sjödin
Universitetslektor i litteratur-
vetenskap vid Karlstads
universitet

Lars-Håkan Svensson
Professor emeritus i engelska,
översättare och kritiker

RED@AXESS.SE

Brev till redaktionen

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Om "Allt är inte harmlöst med Wikipedia", nr 2/2026

Som Nina Solomin påpekade i förra numret av Axess måste man vara vaksam på Wikipedia. Jag skriver återkommande tidningsartiklar om konflikterna i Mellanöstern och ser tydligt hur den svenska och den engelskspråkiga versionen av det digitala uppslagsverket skiljer sig åt. Ett av de stora debattämnen för dem som engagerar sig i Israel–Palestina-frågan är vems fel det var att förhandlingarna i Camp David år 2000 kollapsade. Var det israeliske premiärministern Ehud Baraks eller PLO-ledaren Yassir Arafats? Ibland kan slumpen avgöra vilken sanning man får sig till livs, beroende på vilken länk man klickar på. Sök och jämför. (*Spoiler alert:* Gissa vilken version som anser att det var Baraks fel.)

*Bengt G. Nilsson,
journalist och författare*

Om "Landet som bara Israel erkänner", nr 2/2026

Hej! Läste med intresse Bengt G. Nilssons artikel om Somaliland. Intressant hur ett land som till synes fungerar ganska bra totalt negligeras. Grannländerna utgör avskräckande exempel. Exempel på vad som inte fungerar där är en lång, lång lista.

Vad är problemet med att ta in Somaliland i "värmen"?

Best regards, Göran

Om "Snubbeltråden på Grönland", nr 2/2026

I mars månads innehållsrika Axess klargör Mikael Holmström det historiskt komplicerade förhållandet Sverige–USA lika klart som marssolen. Vi läsare kan rätta på oss, känna stolthet över vår

statsministers snabba reaktion och handlingskraft den 14 januari 2026, då han som den förste av sju allierade statsministrar skickade svenska officerare till Grönland som stöd i en mycket allvarlig situation. Det tog verkligen skruv, liksom att Ulf Kristersson på X den 17 januari 2026 skrev: "Vi låter oss inte utpressas." Som medlem i Nato kan Sverige numera uttala sig med mod och kraft. Något vi inte kunnat i många decennier under en starkt hämmande neutralitets dubbelpolitik. Det känns som ett stort framsteg i dagens osäkra värld.

Birthe Lundvik

Om Axess och "Den under-skattade Lyttkens", nr 2/2026

Jag hör till dem som redan från början, på Kay Glans tid, fick ett erbjudande (som medlem i Sveriges författarförbund) om prenumeration. Då var tidningen i kvällspressformat. Tog ett års prenumeration och är ännu kvar. Dock med den goda tvåårsprenumerationen; väldigt praktisk. Axess känns både nyttig och outhärlig och leder ofta till att man vill söka vidare i skrifter, litteratur.

Läste just Martina Björks intressanta artikel om Alice Lyttkens. Till saken hör att jag köpte Lyttkens serie i tre band om svenska kvinnor genast då de kom och har, åtminstone i tredje delen, många lappade sidor och förstreckningar. Hon var inte älskad av alla, men väldigt uppskattad även då av många historiker och kvinnoforskare.

På s. 61, där Martina Björk skriver om Sällskapet Nya Idun, har ett fel smugit sig in. Faktum är att hon blev invald 1940, alltså tämligen tidigt i karriären. Hennes böcker – och övriga ideella gärningar – måste alltså ha uppmärksamats redan då. Det väldigt tråkiga och för mig tämligen obegripliga är orden att hon inte kände sig accepterad.

Det ska vareda ny idunes göra. Att hitta någon förklaring för det här avståndet är knappast möjligt. Hennes medsysstrar är ju borta.

När jag en gång blev invald var jag förvånad och mycket glad. Och blev genast tillfrågad om jag ville bli sällskapets arkivarie. Jag har tillbringat mycket tid i vårt arkiv på Riksarkivet och i sällskapets historia. Skriver nu på uppmaning av styrelsen minnen under rubriken "Arkivarie emerita minns". Den intresserade kan läsa vidare på Sällskapet Nya Iduns hemsida. Jag tänker fortsätta spåra om Lyttkens.

Är ledsen och frustrerad över reaktionen från Lyttkens. Man tänker sig att hon i ett gäng av starka personligheter skulle ha varit som fisken i vattnet. Toleransen är vid vad gäller hur folk är, eller, rättare sagt, acceptansen är stor i att se alla som de personligheter de är – och uppskatta detta.

*Varma hälsningar,
Britt Dahlström, litteraturhistoriker*

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs

Hedengrens

En trevlig gåva är en bok från Hedengrens

Hedengrens bokhandel
Grev Turegatan 13 a (i Sturegallerian)
www.hedengrens.se

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

FOTO: GETTY IMAGES

Fraktskepp i
staden Xingdao.
Läs mer på s. 12.

- Marcus Björk** om hur Kina utövar makt genom handel s. 12
Christer Sfeir om det globala maktspelet bakom kriget i Iran s. 14
PJ Anders Linder om hur Danmark vill genomföra en andlig upprustning s. 16
Susanna Birgersson förutspår husmoderns återkomst s. 18
Henrik Schildt Lundberg om hur Kalifornien urartade s. 19
Mikael Holmström om hur svårt det egentligen kan vara att bygga kaserner s. 21
Kristina Sandklef om en illavarslande utrensning på Östasiatiska museet s. 22

SYDOSTASIEN

Frihandel på Kinas villkor

För Kina har handel alltid varit ett politiskt verktyg i första hand. Det visar inga tecken på att ändras. Av Marcus Björk

Ikontrast till USA:s frihandels skeptiska linje under Donald Trump börjar det kommunistiska Kina ironiskt nog framstå som en frihandelsvän. Med projekt som Nya Sidenvägen försöker Kina länka samman handelspartners över hela Eurasien med motorvägar och höghastighetståg, parallellt med storsatsningar på både export och import i en lång rad sektorer. Men det innebär inte att Kina omfamnar frihandel på ett västerländskt sätt. Deras syn på handel har alltid skilt sig radikalt från vår.

Den västerländska grundförståelsen av handel kretsar kring idéer om ekonomiskt utbyte och ömsesidig tillväxt. Kina har däremot, åtminstone under de senaste två millennierna, präglats av en helt annorlunda idétradition om hur handel och diplomatiska relationer bör ordnas. Inom forskningen använder man ofta begreppet ”sinocentriska tributära ordningar” för att beskriva kejsartidens handelssystem.

Dessa tributsystem ordnade och institutionaliserade relationerna mellan Kina och omkringliggande riken. Eftersom Kina historiskt varit den regionala stormakten blev också normsystemet sinocentriskt.

Till skillnad från exempelvis Hansan i vår del av världen var tributsystemen inte lika ekonomiskt transaktionella till sin natur. Medan Hansan var ett uttryck för skiftande horisontella koalitioner mellan sammanfallande köpmannaintressen – ofta i form av kontrakt, privilegier och säkerhetssamarbeten – var de kinesiska tributsystemen mer hierarkiskt ordnade. Deras uttryck blev därför ofta ideologiskt och rituellt, och sändebud från omkringliggande riken kunde genom gåvolämning och erkän-

Handelsvägar i 1500-talets Mingdynasti.

”Kina har präglats av en helt annorlunda idétradition om hur handel och diplomatiska relationer bör ordnas.”

nande av den sinocentriska världsbilden utverka handelsprivilegier.

Systemet var också mer vittgående än bara handelsrelationer. Det var inte ovanligt att den kinesiska kejsarens gåvor vida översteg värdet på dem som lämnades av den besökande delegationen. Med andra ord var utbytet inte alltid en ekonomisk vinstaffär för de kinesiska kejsarna, utan något man kostade på sig. Detta i kontrast till Hansan, där det ekonomiska mervärdet ofta var utgångspunkten för transaktioner.

De kinesiska tributsystemen kan kanske grovt liknas vid en hybridform av påvedömet och Hansan: legitimitet,

status och handel inordnas under en och samma hegemon. Det var inte heller ovanligt att eliter i de omkringliggande rikena självidentifierade sig med den högtstående kinesiska kulturen och sökte stöd i Kina – dels militärt, dels för att få egna inhemska maktanspråk legitimerade.

Under 1700-talet och det tidiga 1800-talet kom logiken i tributsystemen att övergå i en mer modern och institutionaliserad form i det så kallade Kanton-systemet. En drivkraft var ökad närvaro av europeiska handelskompanier, som krävde att den slutna Qingdynastin skulle öppna upp för handel. Dynastin valde att kanalisera all handel genom hamnen i Kanton (dagens Guangzhou).

Utrikeshandeln kontrollerades av en grupp licensierade köpmän – så kallade *cohong* – som fungerade som dynastins grindvakter. De hade bland annat till uppgift att driva in skatter. Trots *cohong*köpmännens kejsarliga privilegier, ringa antal och monopol på handel med utlänningar var konkurser mycket vanliga. De levde ständigt under press från det kejsarliga hovet, som krävde dem på höga avgifter och dyra gåvor. När en eller flera *cohong*handlare gick i konkurs tillämpades dessutom ett kollektivt ansvar för skulder. Systemet var ensidigt utformat för att säkra hovets skatteintäkter.

I Kanton fick inte heller utländska handelsmän vistas utanför de avgränsade fabriksområdena. Poängen var med andra ord inte bara att effektivt kunna driva in tullavgifter, utan även att upprätthålla en politisk ordning. Kontroll över vilka som fick handla, vad som fick handlas, var handeln fick ske och vilka sociala relationer som handeln

skulle skapa var förbehållet kejsaren. När Kantonsystemet väl föll samman i mitten av 1800-talet var det inte heller för att Kina hade upptäckt frihandels förtjänster, utan för att de med vapenmakt tvingades av europeiska makter.

Under perioden som följde ökade handeln. Dock var det främst tal om en fördragsstyrd och utländskt präglad handelsregim, där västerländska makter etablerade koncessioner i fördragshamnarna. Den mest kända låg i Shanghai, där till och med Sverige var närvarande. I koncessionerna rådde differentierade jurisdiktioner, och utlänningar kunde åberopa att prövas under det egna hemlandets lag. Det ledde inte sällan till att handel skedde på ojämlika villkor.

Det kinesiska inbördeskriget som utbröt 1927 och den japanska invasionen 1937 innebar att utrikeshandeln minskade kraftigt. När Kommunistpartiet tog makten 1949 ersattes den helt av statliga handelsmonopol. Dessa var planstyrda och med strikt kontroll över vilka varor och volymer som skulle importeras eller exporteras.

Inte heller vid tidpunkten för Kinas reform och öppning mot omvärlden under sent 1970-tal var det fråga om någon *laissez-faire*-inställning. Precis som under Kantonsystemet begränsades handeln initialt till några få ekonomiska zoner. Hongkongs stora betydelse som en kinesisk portal till världsmarknaden blir härigenom svår att överskatta, med en toppnotering 1993 på 61,1 procent av all fastlandskinesisk export.

Hongkong fungerade dock inte bara som en omlastningsplats utan tillförde värde genom att hantera marknadsföring och andra kringtjänster. Därtill fanns det i Hongkong ett mycket mer utvecklat juridiskt ramverk för internationell handel.

Redan tidigt under reformfasen etablerades även ett fåtal platser som gavs särskilda skattevillkor och mandat att ta in utländskt kapital och teknik – så kallade *special economic zones*. Detta med fördelen att en friare marknad kunde avgränsas rent geografiskt. Shenzhen är en av de första och kanske den mest kända av dessa zoner, etablerad redan 1980 – då en fiskeby med 30 000

FOTO: GETTY IMAGES

Trots amerikanska tullar slog den kinesiska utrikeshandeln rekord 2025.

invånare, i dag en världsstad med runt 18 miljoner invånare. Precis som i fallet med Kanton blev zonerna en kontrollerad miljö där handel, kapital och teknik kunde släppas in och ut – av staten och för statens syften.

Sedan dess har modellen gradvis utvidgats och gjort Kina till en av världens största handelsnationer. Samtidigt råder det inte ens i dag full frihandel inom Kinas gränser. Detta eftersom den lokala protektionismen länge har varit djupt rotad. På 1980-talet, när den var som värst, var det inte ovanligt att provinser belade vissa råvaror och insatsprodukter med exportförbud till andra provinser, för att på så sätt gynna sin egen ekonomi. Detta ofta på initiativ av tjänstemän som hoppades på att uppmärksammas av partiet som extra ivriga och kompetenta – ytterligare ett uttryck för regimens syn på ekonomisk aktivitet som en statisk maskin som kan styras efter politiska behov.

Samma syn på ekonomi kan skönjas än i dag, exempelvis i Xi Jinpings utrensning av landets tech-sektor under tidigt 2020-tal. Bland annat stoppades en högprofilerad börsintroduktion av politiska skäl och Alibabas grundare Jack Ma, ibland beskriven som ”Kinas Jeff Bezos”, försvann en tid från offentligheten. Analytiker har tolkat det som att

Xi ville omforma sektorns ledarskap och affärsmodeller i syfte att styra kapital mot statliga prioriteringar, utan att innovation eller produktivitet skulle ta skada. Den senaste tidens försämrade tillväxttakt och den mer försonliga tonen mot sektorn indikerar att så inte blivit fallet.

Sammantaget är det inte mycket som tyder på att Kinas föreställning om ekonomisk aktivitet som främst ett politiskt medel skulle ha förändrats. Frihandel värnas endast när den tjänar statens syften, exempelvis att på världsmarknaden kunna dumpa den industriella överproduktion som det politiska kapitalallokerandet har gett upphov till.

Ett annat illustrativt exempel är handeln mellan Kina och Afrika, som var värd över 3 000 miljarder svenska kronor förra året, samtidigt som stora lån och kinesisksponsrade infrastrukturprojekt har blivit ett sätt att bygga långsiktiga beroenden. Den berömda pandadiplomatien, som bestod i att pandor skänktes bort eller lånades ut i syfte att visa god tro och skapa positiva associationer till Kina, har ersatts av skuldfällediplomati. ■

Marcus Björk är borgarrådssekreterare i Stockholm och frilansskribent med fokus på Kina.

KRIGET I IRAN

Den verkliga orsaken till Irankriget

USA och Israel har delvis olika motiv för sitt deltagande i konflikten. För Israel handlar det om säkerhet, för USA om en geostrategisk maktkamp.

Av Christer Sfeir

Det pågående kriget mot Iran utspelar sig dels på en regional nivå med Israel och Iran som huvudaktörer, dels på en global nivå där stormakter som USA, Kina och i viss mån Ryssland har strategiska intressen. Först när dessa två dimensioner betraktas tillsammans framträder konflikten underliggande orsaker.

På den regionala spelplanen handlar kriget om maktbalansen i Mellanöstern. Sedan revolutionen 1979 har den islamiska republiken försökt etablera ett nätverk av ett drygt trettiotal allierade miliser och partnerorganisationer i regionen. Hizbollah i Libanon, olika shiamiliser i Irak, den tidigare syriska regimen och Houthismilisen i Jemen utgör tillsammans vad som ibland kallas Irans "motståndssaxel". Dessutom har man länge sponsrat terrororganisationen Hamas i Gaza med pengar, vapen och militär träning.

Syftet med Irans bruk av *proxies*, eller ombud, har varit att skapa strategiskt djup och avskräckning: även om Iran självt angrips kan motståndet spridas över flera fronter. Ett uttalat mål för regimen är att utplåna Israel. Hizbollah har skjutit tiotusentals raketer in i Israel under många år, över gränsen från Libanon.

Israel har under två decennier försökt begränsa denna utveckling. Strategin har först varit att slå mot vapendepåer och logistikkedjor och på senare tid mot ledarskiktet i det iranska nätverket, utan att utlösa ett fullskaligt krig. Konflikten har därför länge utspelat sig genom precisionsattacker, underrättelseoperationer och indirekta konfrontationer i Iran, Syrien och Libanon.

Det som gör den nuvarande situationen annorlunda är att gränsen mellan skuggkrig och öppet krig har raderats.

Exiliranier demonstrerar i London för den islamiska republikens fall, mars 2026.

”Sedan revolutionen 1979 har den islamiska republiken försökt etablera ett nätverk av ett drygt trettiotal allierade miliser och partnerorganisationer i regionen.”

När Iran och Israel i ökande grad attackerar varandra direkt kan den regionala maktbalansen förändras mer fundamentalt. För Israel handlar konflikten ytterst om att förhindra att Iran etablerar ett permanent militärt övertag i regionen,

med innehav av kärnvapen. För den islamiska republiken handlar konflikten om regimens överlevnad och om att upprätthålla den avskräckning som byggts upp under flera decennier.

Parallellt med denna regionala konflikt finns en global dynamik. Persiska viken är inte bara Mellanösterns säkerhetspolitiska centrum utan också en av världsekonomin viktiga energiknutpunkter. En betydande del av världens oljeexport passerar genom Hormuzsundet, den smala vattenväg som förbinder Persiska viken med Indiska oceanen. Vad som sker i detta område påverkar därför inte bara regionens stater utan hela det globala energisystemet.

Här blir den andra spelplanen synlig. För USA har säkerheten i Persiska viken länge varit en central strategisk prioritet.

Sedan slutet av andra världskriget har Washington betraktat regionens energiflöden som en avgörande del av den internationella ekonomiska ordningen. Amerikanska flottstyrkor patrullerar därför regelbundet i området och USA har omfattande säkerhetssamarbeten med flera Golfstater.

Kina betraktar regionen ur ett annat perspektiv. Landets snabba industrialisering har gjort det till världens största importör av energi, och en stor del av denna import kommer från Mellanöstern. Stabil tillgång till olja från Golfstaterna är därför en central komponent i Kinas ekonomiska strategi. Samtidigt försöker Peking undvika att bli militärt indraget i regionens konflikter. Den kinesiska linjen har varit att upprätthålla goda relationer med alla större aktörer – Iran, Saudiarabien och Golfstaterna – samtidigt som man säkrar långsiktiga energikontrakt.

Kina och Iran har de senaste decennierna utvecklat ett allt tydligare partnerskap, bland annat ett 25-årigt strategiskt partnerskap från 2021 där Kina investerar i iransk energi och infrastruktur i utbyte mot långsiktig tillgång till olja samt handel och diplomati. För Iran har Kina varit avgörande för att klara de amerikanska sanktionerna.

Ryssland utgör en tredje komponent i denna stormaktsdimension. Trots kriget i Ukraina och omfattande sanktioner är Moskva fortsatt en aktör i Mellanöstern genom sin militära närvaro i Syrien och sitt växande samarbete med den islamiska republiken. Bland annat har Ryssland ett brett strategiskt samarbete med Iran som omfattar energi, handel och infrastruktur samt ett fördjupat militärt och säkerhetspolitiskt samarbete med tydligt fokus på att kringgå västliga sanktioner och samordna sig mot USA och dess allierade. Iran har bland annat levererat drönare och drönarteknik till Ryssland som använts mot Ukraina.

Det finns minst två olika nivåer av kriget mot Iran. För Israels del handlar det om att begränsa eller undanröja ett allvarligt hot mot landets existens. För USA:s del handlar det om stabilitet men också om att mota vad som kallas *the axis of autocracy*, där Iran, Kina, Ryssland och Nordkorea ingår.

För de arabiska Golfstaterna är

”Stabil tillgång till olja från Golfstaterna är därför en central komponent i Kinas ekonomiska strategi.”

situationen särskilt känslig. Länder som Saudiarabien, Förenade arabemiraten, Kuwait, Bahrain och Qatar är ekonomiskt beroende av stabila exportvägar och regional säkerhet. Samtidigt befinner de sig geografiskt mitt i konfliktområdet. Under de senaste åren har flera av dessa stater därför försökt minska spänningarna med Iran genom diplomatiska kontakter och regionala dialoginitiativ. Deras främsta mål är att undvika ett storskaligt krig som skulle kunna hota både olje- och gasexporten och den ekonomiska utvecklingen. Ett maktvakuum i Iran, med kaos, miliser och störda energiflöden, skulle utgöra ett större hot än en försvagad men fungerande islamisk republik.

Sammanfattningsvis är detta vad de viktigaste aktörerna försöker uppnå:

Israel strävar efter att begränsa Irans militära inflytande i regionen och att förhindra att landet utvecklar kärnvapen. Den israeliska säkerhetsdoktrinen bygger på principen att potentiella hot måste hanteras innan de blir strategiskt irreversibla. Ur Israels perspektiv är det inte heller oväsentligt att massakern den 7 oktober 2023 på nästan 1 200 människor utfördes av Hamas med stöd från Iran.

Iran försöker i sin tur säkerställa regimens fortlevnad och bevara sitt regionala nätverk av allierade. Genom detta nätverk kan landet utöva inflytande långt

utanför sina egna gränser och samtidigt skapa en form av indirekt avskräckning mot militära angrepp.

USA:s mål är mer komplext. Washington vill upprätthålla stabilitet i Persiska viken och skydda sina regionala partners, men samtidigt undvika ett nytt storskaligt krig i Mellanöstern. Amerikansk strategi präglas därför ofta av försök att kombinera militär närvaro med begränsad direkt inblandning.

Kina har ett mer ekonomiskt orienterat perspektiv. Landets främsta intresse är att energiflödena från regionen förblir stabila och förutsägbara. Därför föredrar Peking diplomatiska lösningar och regional avspänning framför militär eskalation.

Rysslands intresse ligger i att bevara sitt inflytande i regionen och samtidigt dra nytta av ett energisystem där efterfrågan på alternativa leveranser till Europa och Asien fortsätter att förändras efter kriget i Ukraina.

Gulfstaternas mål är att skydda sina ekonomier och sin politiska stabilitet. De försöker därför balansera relationerna till såväl USA som Kina och i viss mån Ryssland, samtidigt som de undviker att dras in i ett direkt krig mellan Iran och Israel.

När dessa olika mål läggs ovanpå varandra framträder en konflikt som är betydligt mer komplex än den ofta framställs i den dagliga nyhetsrapporteringen. Utvecklingen i Mellanöstern får konsekvenser långt utanför regionen. Om maktbalansen förändras kring Persiska viken påverkas inte bara regional säkerhet utan också den globala energimarknaden och, inte minst, de geopolitiska relationerna mellan världens stormakter.

Det krig i Iran som nu pågår är därför mer än ännu en episod i Mellanösterns långa konflikthistoria. Det är, anser jag, ett test av vilken säkerhetsordning som ska präglade världen i framtiden. ■

Maktspelare i kulisserna.

Christer Sfeir är civilingenjör och Mellanösternkännare.

DANMARK

Danskarna rustar upp inombords

Medan vi diskuterar militär upprustning talar danskarna om den andliga motsvarigheten. Frågan är bara vad de egentligen menar.

Av PJ Anders Linder

Alla reste sig och efter några takter på piano bröt auditoriet ut i sång:

*Som en rejselysten flåde
ankret op ved Jyllands bro
under vejr og vindes nåde
ligger landet dybt i ro.*

Vi var ungefär hundra personer i lokalen, kvinnor och män, yngre och äldre, tröjor och kostymer, och såvitt jag kunde se tog alla i för kung och fosterland. Själv hade jag inte hört denna Carl Nielsen-komponerade sång nummer 397 i *Højskolesangbogen* förut, men jag hängde med så gott jag kunde.

Jag hade trotsat vädrets makter denna februarilördag och tagit mig till universitetet i jylländska Århus, där triumviratet *Årsskriftet Critique*, Tænketaanken Prospekt och föreningen Konservative studenter i Aarhus arrangerade konferens på temat "andlig upprustning".

Vid ankomsten fick jag ett litet häfte i handen vars första sida angav tider och rubriker på välkänt manér, medan de nästkommande sidorna rymde sångtext. Vart och ett av de timslånga talarpassen inleddes också med *fællessang*: ett klart mer upplyftande alternativ än bensträckare med chiapudding. Svenska arrangörer, tag lärdom!

Andlig upprustning har varit ett av de stora diskussionsämnena i Danmark på senare tid. Startskottet var en stor intervju i Weekendavisen den 30 januari i fjol där den socialdemokratiske barn- och ungdomsministern Mattias Tesfaye sade att "det är fint med militär upprustning, men om det inte finns en motsvarande andlig upprustning så säkrar vi inte Danmarks, västs och Europas suverä-

FOTO: TT

nitet och säkerhet". Skolan är central, fortsatte han. I en tid med krig och kris och världsledare som Putin, Xi Jinping och Trump måste dess uppgift omprövas. Den ska inte bara ge barn kunskap utan också skapa "en inre försvarslinje" genom att göra unga medvetna om det gemensamma i samhället: "Demokratien är inte bara våra institutioner – Högsta domstolen, folketinget, fria medier, hemliga valhandlingar. Demokratien är också att vi utgör ett starkt 'vi'. Att vi har en patriotism. En kärlek till fäderneslandet. Och en förståelse av att vi har något gemensamt, vi som bor här. Att vi har en del historiska, kulturella rötter som är värda att tillägna sig."

Tesfaye förutskickade mer undervisningstid till ämnen som historia, modersmål, språk, bildkonst och kris-

tendom samt ett ökat fokus på *dannelse*: ett traditionsmättat ord som signalerar både bildning och karaktärsfostran.

Föga förvånande gav intervjun upphov till intensiv debatt, som inte blev mindre livlig efter att statsminister Mette Frederiksen backat upp sin regeringskollega i ett tal på grundlagsdagen samma vår:

"Andlig upprustning handlar, som jag ser det, om något som är svårt att fixera i ord. Något djupt inne i oss själva. Vårt demokratiska sinnelag. Vår samhörighet med människor och förmåga att tänka kritiskt. Att genomskåda desinformation. Och att kunna ställa de frågor som varje generation måste ställa. Att vi inte bara vill underhållas men utmanas. Att vi var och en strävar efter att bli klokare och utveckla vårt samhälle. Och en

förutsättning för det är något så grundläggande som att kunna läsa.”

Sedan steg temperaturen ännu några grader när kyrkominister Morten Dahlin från liberala Venstre lyfte fram det kristna arvets betydelse för försvarsvilja och framgångsrik militär upprustning och sade att danska soldater som går i krig gör det för kristendomen och kristna värderingar.

Läsning. Kritiskt tänkande. Personlighetsutveckling. Patriotism. Aktivt medborgarskap. Humaniora. Kristendom. Det är inte alldeles lätt att ringa in den andliga upprustningens kärna, och en huvudlinje hos kritiska kommentatorer har också varit att det är ottydligt och svårbegripligt vad förespråkarna egentligen är ute efter. Det varnas för nationalism och likriktning, och företrädare för kristna samfund har oroat sig för att tron ska tas till hjälp för att uppnå politiska mål. Och som så ofta i samhällsdebatten har många passat på att rida nya varv på gamla käpphästar. Akademiker säger att man inte kan tala om andlig upprustning när anslagen till humaniora urholkas. Det talas om fiske i grumliga vatten, och i en uppmärksammat artikel drämmer en pedagogiklektor till Mette Frederiksen med den auktoritära tyske rättsfilosofen Carl Schmitt. Yttervännstern ser en avledningsmanöver som ska få väljarna att tänka på annat än att försvarsutgifterna stiger.

I de tre regeringspartierna har upplutningen varit god. I den borgerliga oppositionen tar det förstas emot att ge regeringen fullt stöd, men man reser inga mer grundläggande invändningar och kan nog tycka att det är synd att man inte kom på tanken först. Fast visst är det svårt med det konkreta. Tesfayes nya läroplaner lyser än så länge med sin frånvaro. Mest handfast har varit att kulturministern tillsatt ett utredning som ska undersöka hur konst och kultur kan skapa motståndskraft i kristid.

Blev man då klokare av konferensen i Århus? Ja och nej. Den som kom dit för att få definitioner, åtgärdslistor och kostnadsuppskattningar fick gå tomhänt hem. De första talarna närmade sig ämnet mer från sidan och stimulerade på så sätt till fortsatt diskussion snarare än till författande av motioner och lagtext.

Först ut – efter den reslystna flottan –

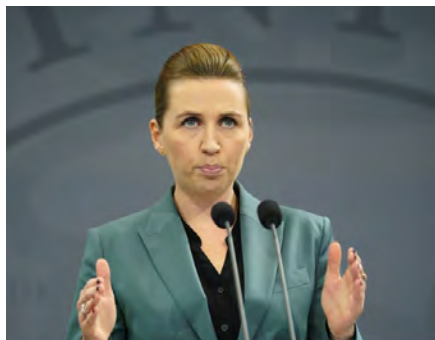

FOTO: TT

Mette Frederiksen tänker på bildningen.

”Många delar känslan av att bärande bjälkar i det danska samhällsbygget har murknat och behöver förstärkas med rejälare virke.”

var professor Bent Meier Sørensen från Handelshögskolan i Köpenhamn, som talade med tryck och närvaro utifrån sin färsk bok *De grænseløse*. Den handlar om hur de senaste 50 årens akademiska trender och värderingsutveckling har bidragit till att bryta ned traditionella värden, auktoriteter och gemenskaper. Det skulle leda till befrielse och självförverkligande, men har i själva verket lämnat den enskilde i sticket och skapat ett fragmentiserat samhälle. Tech-jättar och skärmarnas hypnos gör saken etter værre.

Efter honom kom Per Øhrgaard, professor i tyska och ledamot av Det danske akademi. Han menar att nationer som Danmark blivit maktlösa i den internationaliserade finansmarknadens tid, och att de som ser starkt nationalism som en lösning på samhällsproblemen hyser fåfänga förhoppningar. Där Meier Sørensen ville ta tillbaka terräng gav Øhrgaard ett mer resignerat intryck.

*Til ét folk de alle høre,
som sig regne selv dertil,
har for modersmålet øre,
har for fædrelandet ild.*

Efter att vi avverkat alla sju verserna i Grundtvigs ”Folkeligt skal alt nu være” från det borgerliga revolutionsåret 1848 var det dags för historikern och författaren Christian Egander Skov att runda av. Han gick mer rakt på ämnet och sammanfattade viktiga delar av debatten. Det finns rimlig kritik mot tanken om andlig upprustning, medgav han. Man måste akta sig för att göra redskap av tillvarons andliga dimension. Samtidigt är det ett problem i samtiden att ”det nedrustade sinnet inte förstår varför det behövs andlig upprustning eller ens vad ande är för något”.

Det finns utrymme för något mellan det rent eteriska och det krasst instrumentella, och detta kan vara känslan av att vi är del av ett vi och att vi har både rätt och plikt att delta i styret av det gemensamma. Uppgiften är att ge spridning åt denna insikt och metoden är folkbildning, som han beskrev som ”det gamla och riktiga ordet” för andlig upprustning.

Nej, det var inte ett misstag av politikererna att ta upp diskussionen, svarade han på en publikfråga, samtidigt som han varnade för att det hela ska ta sig uttryck i misslyckade projekt av teknokratisk natur.

Jag är rätt säker på att han hade kulturministerns råd i åtanke.

Mer än ett år efter minister Mattias Tesfayes utspel förblir diskussionen prövande och sökande. Somliga slår alltsammans ifrån sig och tycker att det är tomprat. Men många delar känslan av att bärande bjälkar i det danska samhällsbygget har murknat och behöver förstärkas med rejälare virke. Ämnet inspirerar och engagerar till tänkande och överläggningar om angelägna ting. Måhända ligger ett dilemma i att det är politiker som har ställt de angelägna frågorna men att politiken har svårt att ge de verkingsfulla svaren.

I bästa fall framfördes förlösande idéer vid konferensens avslutande middagssamtal över smörrebröd och öl. Men då satt jag tyvärr redan på färjan över Kattegatt till Sjællands odde. ■

PJ Anders Linder är senior rådgivare i Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

LIVET & POLITIKEN

Lär dig laga mat!

SUSANNA
BIRGERSSON
är fri skribent.

Året innan jag föddes stängde Sveriges sista hushållsskola. Oerhört synd, måste jag säga. Men efter snart 50 års dvala tror jag att det har blivit dags att låta denna förträffliga utbildningsform få vakna till liv igen. Inte för att en kvinnas givna plats är vid spisen, utan för att framtiden utspelar sig i hemmen.

Om jag skulle ge ett råd till unga människor – ingen har bett mig, men alltså om – så skulle det vara: Lär dig att laga mat. Jag menar inte att optimera proteinshaken som du tar på vägen till träningen. Jag menar: Jobba dig igenom en kokbok. Köp en bit kött och stoppa in i ugnen. Gör en sås av skyn. Lär dig ett par grundrecept på olika slags bröd. Baka, tills du blir nöjd, och börja sedan göra små variationer. Gör en tårta, gör en till. Gör en paj, gör en annan och ytterligare en. Lär dig långkokets enkla men oändligt variationsrika fröjder.

Att kunna laga mat är att kunna ta hand om andra och tillgodose deras allra mest grundläggande behov: att utfodra dem, att hålla dem vid liv, sunda, välnärda, belåtna. Den som kan laga mat kan ta hand om en familj. Ja, det behövs viss emotionell kompetens också, men matlagningen är essentiell. Delvis för själva näringens skull, men också för att måltiden är den mänskliga samvarons nav.

Vi ser med bekymrad blick på den sjunkande nativiteten. Hur ska vi få fler unga män och kvinnor att vilja bli föräldrar, och helst till fler än ett barn? frågar vi oss. Kanske är det fel ände att börja i. Tänk om det är känslan för hemmet som behöver återskapas först. Inte som uttryck för en alldeles unik personlighet, ett skrytigt designbonanza som kan visas upp i sociala medier. Nej, hemmet som en plats där livet utspelar sig och relationer växer, ett själsligt tillhåll i lika hög grad som en fysisk plats. En borg mot omvärlden, avgränsad, varm, trygg, med plats för både stora och små, bofasta såväl som gäster.

Den brittiske författaren G.K. Chesterton skrev om poängen med att kvinnor främst ägnar sig åt arbete i hemmet. Han menade att den stora samhälleliga vinsten är att det sunda förnuftet förankras i tillvaron. Förvärvsarbete är – om man hårdrar det – att bli bra på en sak. Att sköta ett hem är att odla en mängd kompetenser men

utan ambitionen att bli bäst. När jag lagar mat för att utfodra min familj och skapa trevliga och näringsrika måltider, är syftet inte att vinna något kockpris, utan att ta hand om mina näraste.

Ingen av dem blir gladare av att jag presenterar gravad duva eller dessert i gasform. Samma sak med klädvård och trädgårdsarbete. Inga priser eller utmärkelser i sikte där heller. Som förälder måste man kunna svara på tusen frågor – medan en doktorsavhandling svarar på en fråga (eller kanske rentav nöjer sig med att precisera den fråga som ställdes inledningsvis).

Att ta hushållsarbete och barnuppfostran på allvar kräver breda kunskaper och ständigt förkovran men utesluter möjligheten att fullständigt snöa in på ett litet område. Därför kan Chesterton hävda att kvinnorna som sköter hus och hem och barn är det sunda förnuftets försvarare.

När husmodern rensades bort ur folkhemmet på 1970-talet försvann mycket av den breda kompetensen. Det eftersträvansvärda nu, för alla, är att bli bra på en sak eller ett område, riktigt bra, kanske rentav allra, allra bäst! Att det sunda förnuftet till stora delar är upplöst behöver väl knappast påpekas ...

Vi lever i en dramatisk brytningstid. Allt mer arbete kan skötas på distans. Framför allt sköts allt mer arbete av icke-människor, och det viktigaste i den mänskliga tillvaron kommer återigen att centreras kring de närmaste relationerna. Den som kan skapa ett hem där människor trivs och utvecklas gör något av bestående värde. Men det är lättare sagt än gjort, och det krävs intention och kunskaper.

Jag ser framför mig hur en modern motsvarighet till gångna tiders hushållningsskolor återuppstår, men utan den strikt kvinnliga kodningen. Matlagning och näringslära skulle naturligtvis vara obligatoriska inslag, liksom ekonomi och självhushållning. Men därutöver kunde man tänka sig olika inriktningar, som reparationer och byggnadsvård, odling och trädgårdsskötsel, jakt och hantering av kött, skogsbruk, eller sömnad och handarbete.

Tänk efter, det ligger faktiskt helt rätt i tiden, och i framtiden. ■

”Jag ser framför mig hur hushållningsskolor återuppstår, men utan den strikt kvinnliga kodningen.”

AMERIKANSK POLITIK

Vem ska rädda Kalifornien?

Den progressiva delstaten dras med så djupa ekonomiska och sociala problem att Republikanerna har en chans att vinna höstens guvernörsväl.

Av Henrik Schildt Lundberg

I höst, närmare bestämt den 3 november, är det guvernörsväl i Kalifornien. Demokraten Gavin Newsom har redan suttit två mandatperioder, maxtaket för delstaten, och kan därför inte väljas om. Spelplanen öppnas med andra ord upp för politiska ambitioner över hela det politiska spektrumet.

Newsoms efterträdare står dock inför en rad växande problem. Hemlösheten i Kalifornien har nått rekordnivåer och kriminalitet och missbruk ignoreras medvetet. Bostadspriserna är bland de högsta i USA samtidigt som delstaten ofta hamnar i botten av nationella rankningar av livskvalitet och säkerhet. Människor och företag flyttar till stater som Texas och Florida, lockade av lägre skatter, mer stabila sociala förhållanden och bättre framtidsutsikter.

Guvernörsvalet är dessutom en nationell angelägenhet. Kalifornien har 40 miljoner invånare och rankades i april förra året som världens fjärde största ekonomi (före Japan) med en bnp på motsvarande 38 biljoner kronor. Delstaten ses ofta som president Donald Trumps ideologiska motkraft, med progressiv lagstiftning, strikta klimatmål och USA:s högsta statliga inkomstskatt.

Den lagstiftande makten utövas visserligen i tvåkammersystem, där Demokraterna i dag har majoritet i båda kamrarna. Guvernören sätter dock den politiska agendan, styr byråkratin och påverkar det allmänna opinionsläget. Sedan Newsom tillträdde 2019 har delstaten kommit att förkroppsliga den progressiva identitetspolitik som växte obehindrat fram till att Trump omvaldes 2024. Med liberala Hollywood som nationens kulturella exportcentrum kunde Kalifornien sätta standarden för

Hemlösheten har blivit institutionaliserad i det rika Kalifornien.

”Delstaten har kommit att förkroppsliga den progressiva identitetspolitik som växte obehindrat fram till att Trump omvaldes 2024.”

vilka sociala värderingar som skulle vara norm i samhället.

Demokraternas identitetspolitik har även format Silicon Valley, republikens ekonomiska centrala nervsystem. San Francisco Bay Area, där Silicon Valley ligger, har en årlig bnp på motsvarande cirka 9,4 biljoner kronor och hyser flera

av världens högst värderade bolag, som Apple, Meta och Alphabet (Google).

Den enorma ekonomiska produktionen i Kaliforniens tech-, nöjes- och jordbruksindustri har genererat betydande förmögenheter för individer och företag. Samtidigt har den koncentrerade rikedommen skapat en bostadsmarknad som är praktiskt taget otillgänglig för stora delar av befolkningen. Med medianpriser för hus och hyror som ligger dubbelt så högt som riksnittet har även medelinkomsttagare svårt att etablera sig i San Francisco och Los Angeles, där de stora ekonomiska möjligheterna finns.

Allt fler hamnar i stället utanför bostadsmarknaden. 2024 hade delstaten över 187 000 hemlösa per natt – 28 procent av landets alla hemlösa, trots att delstaten endast har 12 procent av landets totala befolkning. Även om kriminaliteten har gått ner de senaste åren,

Forts. →

har den synliga sociala utsattheten ökat. Det öppna missbruket är i dag omfattande och sträcker sig över hela kvarter i städerna. Snatterier och stölder går ostraffade; sedan 2014 anses stöld vara ett lagbrott endast då värdet på de stulna varorna överstiger motsvarande cirka 9 000 kronor.

Det demokratiska styrets progressiva politik har visat sig illa lämpad för de svåra samhällsproblem som delstaten står inför. Flera bedömare menar till och med att Demokraterna är en bidragande orsak till problemen, som den amerikanske författaren Michael Shellenberger i *San Fransicko. Why Progressives Ruin Cities* (2021). Svarta, latinamerikaner och andra minoriteter är kraftigt överrepresenterade bland hemlösa, missbrukare och gatukriminella och har format subkulturer där antisocialt beteende inte ifrågasätts. Men enligt den identitetspolitiska ideologi som fått fäste inom Demokraterna beror sociala problem inte på bristande personligt ansvar utan på strukturell rasism. Politiska och sociala reformer riktade mot minoriteter har inte tolkats som omsorg utan som förmynderi. Detta tänkesätt har låtit en växande del av delstatens befolkning falla ner i djupare misär, samtidigt som förmögna familjer i allt större utsträckning avskärmar sig i skyddade stadsdelar och bostadsområden. Parallellt har tech-bolagen kunnat växa utan att ta höjd för de sociala problem som växer utanför huvudkontoren.

Den föreslagna och vida omtalade ”miljardärsskatten” ska ses i detta ljus. Tunga fackföreningar har lagt fram ett förslag om en engångsskatt på 5 procent på förmögenheter på motsvarande ca 9,4 miljarder kronor. Ambitionen är att kompensera för Trumpadministrationens nedskärningar i federal finansiering av delstatens sjukvård, skolor och matbidrag till fattiga, utan att faktiskt behöva skära ner på exempelvis skattefinansierad sjukvård till illegala invandrare. Före den 25 juni i år måste minst 875 000 registrerade röstberättigade stödja förslaget, som vid ett godkännande når valsedlarna samtidigt som guvernörsvalet i november.

Kritiker menar att lagförslaget kommer att driva rika individer, bolag och arbetstillfällen ut ur delstaten. Ett uppmärksammat reportage i The Free

”De allra rikaste har hittills stannat kvar, tillsammans med dem som inte har råd att flytta.”

Press från januari i år berättar om hur flera kapitalstarka individer planerar att lämna delstaten om miljardärsskatten klubbas. Men i själva verket har den stora utvandringen från Kalifornien redan pågått i snart två decennier.

Finanskrisen 2008–2009 bröt en långvarig trend av inflyttning från resten av USA till Kalifornien. Den samlade befolkningssiffran hölls därefter hyfsat intakt genom stor internationell immigration, men mellan 2011 och 2019 låg nettoutflödet till andra delstater mellan 120 000 och 160 000 individer om året. Kaliforniens hårdföra covidrestriktioner ökade antalet utflyttare under pandemin. Stigande bostadspriser och ökat skattetryck, som i sin tur skulle täckas av en mindre del av befolkningen, bidrog till utflödet. De allra rikaste har hittills stannat kvar, tillsammans med dem som inte har råd att flytta.

Nu har dock flera kapitalstarka individer och bolag börjat söka sig annorstädes, ofta till Texas eller Florida. Sedan 2020 har miljardbolagen Tesla, Oracle och Chevron flyttat till Texas, vars huvudstad Austin har fått smeknamnet Silicon Hills. Och ju fler rika individer och bolag som väljer att lämna Kalifornien, desto svårare kommer det att bli för kommande guvernör att få The Golden State att gå runt.

Trots utmaningarna har ovanligt

Demokraten Gavin Newsom har skapat möjligheter för Republikanerna.

många kandidater ställt sig på startlinjen inför höstens guvernörsväl. Den demokratiska poolen är särskilt trång, med i skrivande stund nio kandidater. En av de favorittippade är före detta kongressledamoten Katie Porter, känd för sin tuffa inställning till storföretag och sin progressiva profil. Jämte henne kandiderar kongressledamoten Eric Swalwell, känd för sin roll i riksriktprocessen mot Donald Trump. Ett tredje namn är Tom Steyer, miljardär och klimataktivist som själv finansierar sin kampanj och lovar att beskatta sin egen förmögenhet. Ingen av dessa tre toppkandidater har än så länge presenterat en politik som på allvar gör upp med det kaliforniska tillståndet, utan de lovar i breda drag ”mer av samma”.

Detta har skapat en möjlighet för Steve Hilton och Chad Bianco, två republikanska kandidater som i mars 2026 faktiskt leder i opinionsmätningarna (som dock i USA måste läsas med försiktighet). Hilton, före detta Fox News-värd och rådgivare till den tidigare brittiske premiärministern David Cameron, talar till oberoende och moderata väljare och fokuserar på avreglering, skattesänkningar och tekniska innovationer. Sheriffen Biancos program vilar på lag och ordning, gränssäkerhet, avskaffande av statlig inkomst- och bensinskatt samt kritik mot ”fristadspolitik” som försvårar för polisen att agera mot illegala invandrare.

Guvernörsvalet i Kalifornien illustrerar en större förändring i USA:s politiska klimat. Både Trumpadministrationen och de progressiva demokraterna tolkar politik i termer av konflikt snarare än kompromisser – det viktigaste är inte vilka reformer som får genomslag utan att blockera den politiska motståndaren. De republikanska kandidaterna hoppas att den konservativa vind som sveper över västvärlden ska kunna lyfta Kalifornien ur sin kris. De demokratiska kandidaterna tycks inställda på att fortsätta på den inslagna vägen i hopp om att väljarna ska fokusera på att ta avstånd från Donald Trumps politik snarare än på vilka reformer som behövs. ■

Henrik Schildt Lundberg är statsvetare bosatt i USA.

SÄKERHET & FÖRSVAR

Varken pang eller bygge

MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och
författare med inriktning
på försvarsfrågor.
mhcoldwar@hotmail.com

”När Gotland skulle återmilitariserades hade de första förslagen till nya regementsbyggnader stora glasfasader.”

Sverige rustar upp försvaret, men trots att det är en politisk prioritet tar det 10–15 år att bygga nya regementen. På 1900-talet byggdes soldaternas kaserner på tre år; nu tar det mer än ett årtionde. Hur kan det komma sig?

Vi svenskar intalar oss gärna att vi lever i en modern tid, arbetar snabbare och mer rationellt än förr. Men när det gäller försvarets byggen är det tvärtom – det visar erfarenheterna från Gotland, Falun och Kristinehamn.

När allmän värnplikt för män Sverige infördes 1901 byggde staten raskt regementen med kaserner för de värnpliktiga att bo i.

Gotlands regemente P 18 uppfördes på fyra år, färdigt 1905. Exakt 100 år senare lades det ned när Gotland avmilitariserades. Regementets mark och byggnader inne i Visby såldes därpå ut för 40 miljoner kronor.

Efter Rysslands annektering av Krim gjorde riksdagen 2015 helt om. Regementet återstartades i provisorier på Tofta skjutfält. Det har byggts ut i etapper och ska bli färdigt i år. Byggekostnad: 2,4 miljarder kronor.

I Falun beslutade riksdagen 1905 att inrätta ett regemente. Redan 1908 överlämnades kasernerna till Dalregementet I 13, som verkade där tills det lades ned år 2000.

År 2020 blev det riksdagsbeslut om upprustning. Dalregementet var ett av tre arméregementen som återinrättades för att ”nä full kapacitet under perioden 2026–2030”. I dag huserar soldaterna i Falun i några av de äldre kasernerna och ett tidigare sanatorium. Efter många turer kan ett nytt regemente inte vara färdigbyggt förrän tidigast ”2035 och därefter”, enligt Försvarsmakten.

Det är samma visa i Kristinehamn, där staten mitt under andra världskriget 1942 beslutade anlägga Bergslagens artilleriregemente A 9. Det invigdes av kronprinsen 1945 och verkade där tills det lades ned år 2000. Tjugo år senare beslutade riksdagen att börja om i Kristinehamn. Ett nytt A 9 ska byggas – men det blir inte helt klart förrän 2033.

Det tog alltså 3–4 år att uppföra regementen på 1900-talet, men på 2000-talet kräver det 10–15 år. Varför?

Försvarets byggherre var Fortifikationsförvaltningen, som ingick i Försvarsmakten. Efter kalla krigets slut ombildades det till Fortifikationsverket, som flyttades till Finans-

departementet och skulle sälja av försvarets fastigheter och driva dem som blev kvar. Verket har inget anslag utan ska ge avkastning, vinst, till staten genom att ta ut avgifter, hyror, från försvarrets myndigheter.

1900-talets byggen genomfördes snabbt utifrån färdiga typritningar för regementena. Under nedrustningsåren 1992–2015 tappade Fortifikationsverket personal med unik kunskap att bygga enligt militära krav. När Gotland skulle återmilitariserades hade de första förslagen till nya regementsbyggnader stora glasfasader.

Först nu har man börjat bygga kaserner efter standardiserade typbyggnader. En modern bromskloss är dessutom miljöprovningarna, som saknar snabbspår för Sveriges allvarliga säkerhetspolitiska läge.

Att Fortifikationsverket ligger under Finansdepartementet försvårar dessutom samordningen. Verket blev totalt överraskat när regeringen i höstas förklarade att det från nästa år ska finnas ett fungerande Natokommando i Enköping för 70–160 officerare.

Ett mer svårfångat problem är att Försvarsmaktens ledning har varit, och är, motståndare till nya arméregementen eftersom de kostar och man anser att dagens förband räcker för att utbilda värnpliktiga. Resultatet blev att ett samlat grepp för att förenkla och skynda på nybyggena har saknats, vilket både försenar och fördyrar.

När politikerna år 2020 ville att skyttebataljoner skulle utbildas i Falun och Sollefteå-Östersund nedgraderade Försvarsmakten dem till lokalförsvarsbataljoner därför att de kräver mindre utbildning, har äldre vapen och enklare fordon. Men numera har Nato underkänt att den svenska arméns anfallsförband, brigaderna, endast har tre bataljoner (en bataljon är mellan 500 och 1 000 soldater). Det innebär att utbildningskraven i Falun och Sollefteå (där ett nytt regementsbygge ska bli klart 2034) har skärpts. Där utbildas nu den fjärde bataljonen till de två svenska brigader som Nato vid krig planerar att sätta in som spjutspetsar i norra Finland.

De närmaste åren ska antalet värnpliktiga dessutom öka, vilket gör att förseningen av nybyggena till in på 2030-talet blir än mer allvarlig. ■

Ett tynande kunskapscentrum.

DEBATT
ASIKTERNA
ÄR
SKRIBENTENS
EGNA

Kulturskymning över Östasiatiska

Nyligen stod det klart att museet förlorar sina lokaler. Men den kulturella kapitalförstörelsen började långt tidigare än så.

Av Kristina Sandklef

Efter kalla krigets slut nedmonterade vi inte bara vårt försvar utan även områdesforskningen utanför EU. Inom akademien och ute på myndigheterna började man premiera generalister framför områdesexperter, eftersom historien, enligt Francis Fukuyama, var slut. Den liberala världsordningen, med demokrati, frihandel och marknadsekonomi, hade vunnit över kommuniststaternas planekonomi och militarism. Det fanns inte längre behov av områdesexpertis eftersom vi alla nu drevs av samma värderingar.

1990-talets finanskris ledde till omstöpta doktorandutbildningar och ämnen som inte ansågs lönsamma, som humaniora och områdesstudier utanför EU, fick minskade anslag. För det område jag själv ägnar mig åt, Kina, har det lett till att återväxten av sinologer försämrats drastiskt. År 1990 fanns det 30 doktorander i kinesiska och sinologi i Sverige; 2026 är de sex vid fyra olika universitet, vilket förvisso är en förbättring mot 2010, när de bara var tre.

Det ser enligt FOI:s Rysslandsexpert Maria Engqvist lika illa ut för Rysslands-expertisen i Sverige. I en debattartikel

i december hävdade hon att Sverige riskerar att stå utan denna strategiska kunskapsresurs i ett svårt geopolitiskt läge. Vad gäller Indienkompetens ser det ännu värre ut.

Så sent som 2021 hävdade en högskolerektor för mig att områdesstudier var ute. Därför var ingen längre intresserad av det Kinacentrum som fanns på hans högskola och hotades av nedläggning (det lades ned i tysthet en tid senare, i brist på finansiering). Sedan kom Rysslands anfallskrig mot Ukraina, Trumps nationalistiska utfall och Kinas

ekonomiska hot mot alla som utmanar deras kärntressen. Många generalister, inte minst frihandelsivrarna, känner sig vilsna i dagens världsordning, där inget längre stämmer med den karta de vant sig vid. Det går inte att applicera marknadsliberala teorier på kinesisk industripolitik och tro att man förstår hur Kinas ekonomi fungerar eller att kopiera de kinesiska framgångarna rakt av. Det är lätt att avfärda Trump som dum eller Putin och Xi Jinping som enväldshärskare, men det hjälper oss inte att förstå varför de agerar som de gör.

Eftersom både Xi och Putin är mycket förtjusta i att använda historiska narrativ för att driva sin politik, inte minst i utrikesfrågor, blir det särskilt viktigt att ha djup förståelse för dessa länders historia, liksom att ha språkkompetens för att se nyanserna i officiella uttalanden. Dessutom är Kina och Ryssland aktiva i andra delar av världen, inte minst i utvecklingsländer, som Kina försöker göra sig till talesperson för. Kina säger sig vilja reformera FN så att det blir mer ”demokratiskt”, vilket i praktiken kan leda till att FN kan bli mer auktoritärt i framtiden.

Att vi inte längre värnar expertis och att områdesforskare har svårt att få forskningsmedel leder till en sämre kunskapsbas för utbildning av ny expertis. Det kan även leda till feltolkningar av skeenden och ödesdigra beslut.

Inget illustrerar detta problem bättre än Östasiatiska museet och dess forskningsbibliotek, som för 50 år sedan var Nordeuropas främsta vad gäller Östasiens kulturhistoria och arkeologi. Bristen på externa forskningsmedel och forskare – tillsammans med politisk aktivism inne på myndigheten Statens museer för världskultur (SMVK), som ansvarar för Östasiatiska museet och dess forskningsbibliotek – har lett till att biblioteket numera knappt används. I dag är det stängt för allmänheten och språkkunnig personal saknas för att hjälpa eventuella besökare. Endast 17 procent av samlingarna är katalogiserade och sökbara i Libris, vilket gör det omöjligt för forskare och SMVK-personal att veta vad som egentligen finns i arkiven. I höstas gjorde SMVK en utredning som kom fram till att biblioteket bör gallras

”Postkoloniala aktivister har fått tio miljoner kronor i bidrag av Riksbankens Jubileumsfond för att ’avkolonialisera’ museerna.”

och sedan omvandlas till en kulturhistorisk samling. Redan i somras påbörjades utrensningen brådstörtat efter en översvämning i museets lager i Tumba. Bland annat slängdes ett antal årgångar av *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, Sveriges internationellt mest ansedda akademiska tidskrift om Östasiens kulturer. Beslutsfattarna ansåg att det fanns dubletter i biblioteket, vilket anställda dock inte har kunnat bekräfta. Ola Wong har skrivit om turerna kring detta i Kvartal nyligen.

Ett annat argument var att tidskrifterna ändå fanns inskannade digitalt om någon skulle vilja läsa dem. Här visar sig kompetensbristen ytterligare. När det gäller just Kina är digitalisering av den här typen av källor problematisk, vilket alla Kinakunniga vet. Digitalisering ökar nämligen möjligheterna att förfalska, censurera eller i värsta fall radera de inskannade dokumenten. Flera Kinaforskare har rapporterat om hur känsliga dokument som var tillgängliga på nätet för 15 år sedan numera inte går att komma åt digitalt. I ett alltmer auktoritärt Kina har det dessutom blivit svårare att fysiskt få tillträde till kinesiska forskningsarkiv, vilket gör att det material som finns utomlands blir desto viktigare att värna.

Östasiatiska museet i Stockholm sitter på en mängd unika dokument från det stora svensk-kinesiska forskningssamarbete som ägde rum för 100 år sedan och som utgör grunden för museets själva existens. I Kina har majoriteten av dessa dokument försvunnit i kaoset under japansk ockupation, inbördeskrig och kulturrevolution. Forskningssamarbetet är viktigt eftersom det har präglat de svensk-kinesiska relationerna och banade väg för den speciella relation Sverige hade med Kina efter folkrepublikens utropande 1949. Vi var exempelvis det första västlandet att etablera diplomatiska relationer med Folkrepubliken Kina. Det ledde i sin tur till att svenska

forskare lättare fick tillträde till Kina när landet under Mao var stängt för många andra i västvärlden.

I dag saknas det resurser, både rena pengar och mänsklig kompetens, för att hantera detta unika material. När det utbildas allt färre sinologer finns det risk att forskningsbiblioteket kan skrotas i det tysta eftersom få personer nyttjar det.

Talande nog saknar själva museet sedan 2005 en chef och det finns numera bara en handfull experter på samlingarna kvar. Den personal som rekryterats på senare år är generalister i form av pedagoger och scenkonstnärer som ska göra SMVK:s museer till upplevelser i stället för kunskapsrika utställningar av mossiga gamla museiföremål. Postkoloniala aktivister har fått tio miljoner kronor i bidrag av Riksbankens Jubileumsfond för att ”avkolonialisera” museerna, trots att Östasiatiska museets samlingar i stort kom till genom ovan nämnda forskningssamarbete, som skedde under jämlika förhållanden.

Östasiatiska museet är för tillfället stängt för renovering, och hotas dessutom av nedläggning till följd av hyreshöjningar för andra SMVK-museer. Enligt uppgift har både statyhallen och utställningen om Stenålderskina plockats ner för att ersättas av temporära, mer publikfriande utställningar om yoga och thaiboxning.

Vi måste rädda Östasiatiska museet och dess bibliotek och samtidigt satsa mer på historieforskning om Kina. Det räcker inte med forskning om dagens Kina i form av Nationellt kunskapscentrum för Kina; vi måste ha fler forskare som förstår Kina på djupet, både historiskt och kulturellt. Låt därför experterna premieras framför generalisterna och ta vara på de unika möjligheter Östasiatiska museet ger svensk Kinaforskning. ■

Kristina Sandklef är sinolog, senior Kinarådgivare och ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien.

Är vi redo?

Samhällets förmåga att stå emot kriget eller krisen har många dimensioner. Fyra skribenter angriper varsitt område som kan visa sig vara helt avgörande.

Forts. →

Försvaret: bättre men inte bra

Sverige rustar upp, men det är svårare än väntat att få försvaret krigsdugligt. Orsaken är att Sverige, ännu en gång, tog freden för given och rustade ned alltför nitiskt.

Av Mikael Holmström

Hur bra är Sveriges försvar? Svaret på den frågan blir en motfråga: försvar mot vem och mot vad? De senaste 100 åren har både hotbilderna och Sveriges militära beredskap genomgått tvära kast.

Den längsta perioden var kalla krigets 50 år av svensk neutralitetspolitik. Då sades försvaret vara riktat åt alla håll – men i själva verket fanns ingen krigsplan för neutralitet. Alla försvarsplaner var inriktade på att möta ett angrepp från Sovjetimperiet som dominerade Östersjön. Södra och norra Sverige bedömdes som mest hotade, vilket även styrks av vad som senare blivit känt.

Sveriges invasionsförsvar byggde på värnplikt och kunde mobilisera totalt 850 000 man, understödda av ett civilförsvar med 250 000 krigsplacerade män och kvinnor. Det var ett djupförsvar där angriparen tidigt skulle mötas av världens fjärde största flygvapen, attackerades av flottans ubåtar och fartyg samt därefter sänkas av kustartilleriets robotar och kanoner. De fiender som ändå fick svensk mark under fötterna kunde mötas av en armé på 530 000 man i förband spridda över hela

riket. För befolkningen fanns ett utbyggt civilförsvar med skyddsmasker till alla – även barn och spädbarn.

”Sverige var som en fästning jämfört med många av våra allierade”, konstaterade i efterhand den amerikanske generalen Richard Bowman.

Efter Sovjetimperiets upplösning 1991 och Sveriges EU-inträde 1995 inleddes en era som i efterhand ironiskt har kommit att kallas ”den eviga freden”. I stor politisk enighet beslutade riksdagen om nedskärningar i försvaret genom en rad beslut 1992, 1996, 2000, 2004, 2009 och 2010.

Alla arméns 29 anfallsförband, brigaderna – med 5 000 man vardera – avskaffades, hundratals mobiliseringsförråd tömdes på materiel för minst ett par hundra miljarder kronor, som förstördes. 80 procent av marinens fartyg och stridsflygets divisioner avvecklades. Civilförsvaret lades ned helt och hållet.

Det försvagade Ryssland sågs inte som något hot. Försvarsmakten utropade en ”strategisk paus” år 2000 och slutade helt att planera för försvar av riket.

Värnplikten avskaffades 2010, även det i stor politisk enighet, eftersom Sverige enligt politiker och militärledning endast behövde ett yrkesför-

FOTO: SJOBERG BILD

Ett problem med krig är att de ofta utbryter snabbare än man själv hinner rusta upp.

[1939 09 02]
AFTONBLADET

10 öre

Extra

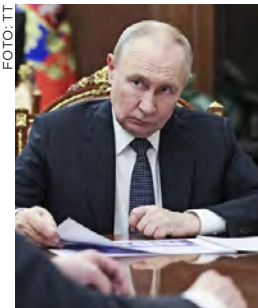
Passen till Polen **STORMAS**

Tysk PARAD- | Hitler LOVAR
 flygning över Warszawa | ej bomba civilbefolkning

Tysk garanti för
Sveriges integritet

Falska rykten om | Mindre telefonprat!
 spritinskränkning | Annars avstängning

Utgivningsort: Stockholm

Vladimir Putins Ryssland utgör ett hot mot Sverige även medan Ukraina-kriget pågår.

svar på 20 000 militärer. Det kallades insatsförsvaret, avsett för fredsoperationer utomlands enligt det politiska mantrat "Sverige försvaras bäst i Afghanistan". Där verkade också svensk trupp i 20 år.

Kunde då Sverige försvaras? När jag som reporter på SvD ställde den frågan till överbefälhavaren Sverker Göranson 2012 svarade han: "Vi kan försvara oss mot ett angrepp med ett begränsat mål. Vi talar om ungefär en vecka på egen hand. Därefter måste vi få hjälp av andra länder." För svenska folket blev Göransons besked om enveckasförsvaret en väckarklocka som startade en försvarsdebatt.

Därpå inträffade 2013 "den ryska påsken", som visade att Sverige inte längre hade en fungerande incidentberedskap dygnet runt. På långfredagens natt genomförde en rysk flygstyrka utanför Gotska sandön simulerade kärnvapenanfall mot militära mål i Sverige. Nato sände upp sitt stridsflyg, men inga svenska Gripenplan lyfte. "Att ryssarna skulle vara så jävliga att de kom när de visste att vi var lediga!" konstaterade en svensk flygvapenofficer.

Incidenten eldade på den alltmer intensiva försvarsdebatten, vilket irriterade statsminister Fredrik Reinfeldt (M), som kallade rikets försvar "ett särintresse". I ett tal i Sälen i januari 2014 utslöt han militära hot mot något av Europas länder.

Sju veckor senare annekterade ryska trupper Krim och inledde striderna i östra Ukraina. Det blev en vändpunkt för svensk försvarspolitik. Riksdagen beslutade 2015 att Sverige måste förberedas för krig och bygga upp ett totalförsvaret. Gotland skulle åter få ett regemente och armén sätta upp två brigader. Värnplikt, nu även för kvinnor, återinfördes 2017.

Putinregimens storangrepp mot Ukraina 2022 innebar en ruptur som förändrade den svenska säkerhetspolitiken i grunden. Sverige gick med i Nato och ska nu nå alliansens mål på 3,5 procent av bnp till militärt försvar redan 2030. I årets statsbudget anslås 175 miljarder kronor till försvaret – fyrfalt mer än 2016.

Fler värnpliktiga ska utbildas och 2035 ska försvarets styrka uppgå till 130 000 män och kvinnor, varav 26 000 från hemvärnet.

Hur står det då till med försvarets beredskap idag? Tidigare var hotbilderna hemliga, men förra hösten redovisades de öppet av överbefälhavaren Michael Claesson och generaldirektör Mikael Frisell vid Myndigheten för civilt försvar i en gemensam skrift, "Utgångspunkter för totalförsvaret 2025–2030".

Ryssland pekas ut som det största och dimensionerande hotet och bedöms "kunna genomföra

ett begränsat väpnat angrepp i Östersjöområdet". Nära Sverige har Vladimir Putins regim gripbara "marin- och flygstyrkor, cyberförmågor, specialförband och kärnvapen".

Myndigheterna anger sju "dimensionerande typsituationer" – på klarspråk sju angreppsfall. Utifrån de hoten är det möjligt att i stora drag beskriva det svenska försvarets beredskap. Tre av hoten kan uppstå i närtid – nu – trots Rysslands pågående krig i Ukraina.

1. Hybrida hot. Sådan krigföring med militära och civila medel samtidigt bedöms som det mest sannolika hotet. Det kan vara allt från påverkansoperationer, cyber- och telekrigföring och sabotage mot kablar och infrastruktur till organiserad brottslighet. Detta slags krig pågår redan på låg nivå genom it-angrepp, drönare och störningar av gps-sändare för flyg och fartyg, störningar som spårats till Ryssland samt avslitna kablar på havsbotten.

Myndigheten för psykologiskt försvar ska motverka påverkansoperationer. Efter de många suspekta kabelbrotten i Östersjön under 2024 och 2025 deltar Sverige i Nato-operationen Baltic Sentry, som har skärpt den marina övervakningen. Varje dygn sker tusentals försök till it-intrång i Sverige och Försvarets radioanstalt leder ett nationellt cybersäkerhetscentrum. Försvarsmakten har it-förband för att försvara sig mot intrång och har också förmåga till offensiva åtgärder, men dessa omges av sträng sekretess.

2. Angrepp mot värdlandet Sverige. Som Nato-medlem är Sverige värdland för allierade förband. I ett krisläge behöver allierade trupper, vapen och förnödenheter transporteras via Sverige till Finland och över Östersjön till de baltiska länderna.

Detta värdlandsstöd kan utsättas för sabotage och angrepp. Det kräver skydd från markförband, enheter från marinen som förstärkts med ett amfibieregemente i Göteborg samt från flygvapnet. Det har numera högre beredskap och Gripenplanen bär oftare stridsladdade robotar. Luftförsvaret är integrerat i Natos system, vilket ger tidig förvarning och möjlighet till samverkan. Nya Gripen E, som snart införs, blir ett kraftigt tillskott. Tre nya flygande radar- och stridsledningssystem, Global Eye, höjer förmågan.

Luftvärn mot drönare, robotar och flygplan är däremot en stor bristvara. Regeringen har hittills satsat 45 miljarder på nytt luftvärn, och mer lär beställas. Det tar dock något år innan materielen är levererad och förbanden utbildade på den.

3. Fjärrangrepp. Sådana kan genomföras på långa avstånd med robotar, drönare och stridsflyg mot både civila och militära mål, med syftet att störa eller helt slå ut totalförsvarets verksamhet.

Detta slags krig pågår redan på låg nivå genom it-angrepp, drönare och störningar av gps-sändare för flyg och fartyg.

Flygvapnet har en viktig roll för att skjuta ned hotet. Men storstäder är särskilt sårbara, och vid Livgardet I 1 i Kungsängen pågår uppbyggnaden av en infanteribrigad som ska vara klar 2030. Luftvärn för att skydda infrastruktur är på väg att införas.

Ett fredsavtal i Ukraina skulle innebära att Ryssland kan frigöra större militära resurser som kan sättas in i vårt närområde. Det kan innebära fyra än allvarligare angreppsfall.

4. Anfall mot Gotland. Ön är av stor strategisk betydelse för att ta kontroll över flyg- och fartygsrörelser i hela Östersjön. Ryssland kan inleda ett angrepp med förband som landsätts från luften eller sjön och understöds av krigsfartyg och stridsflyg.

Just faran för ett överraskande ryskt anfall bidrog till att Försvarsmakten 2016 gjorde en blytutryckning med trupp till Gotland. När Ryssland sände in flera landstigningsfartyg i Östersjön vintern 2022 sändes också förstärkningar. Gotlands regemente P 18, i dag med 400 anställda, ska 2030 vara utvidgat till en stridsgrupp med 2 000 militärer.

5. Angrepp mot svenska förband i Finland. Sverige ansvarar numera för att leda Natos framskjutna trupper i norra Finland. Vid ett krisläge ställs förband i norra Sverige under Natos befäl och kan föras över till Finland. De kan då hotas eller angripas av Ryssland.

En svensk armébrigad med subarktisk förmåga ska kunna sättas in i norra Finland från Norrbottens regemente I 19 i Boden. Mer artilleri och luftvärn tillförs så att den är fulltalig 2028. En andra armébrigad med subarktisk förmåga utbildas parallellt vid Skaraborgs regemente P 4 i Skövde, också klar 2028.

6. Angrepp mot svenska förband i Baltikum. Sverige deltar nu halvårsvis med 500 soldater och officerare från Södra skånska regementet P 7 i Natos framskjutna försvar i Lettland. P 7 ska 2030 ha organiserat en full brigad. Även svenska flyg- och fartygsinsatser över och på Östersjön kan bli ryska angreppsmål.

Flygvapnet och marinens ubåtar och fartyg kan skydda transporter. Marinens Visby-

korvetter ska få luftvärnsrobotar, och när de nya Luleåfregatterna börjar levereras från 2030 innebär de ökad slagkraft och utökat luftförsvar.

7. Begränsat anfall mot norra Sverige. Ryssland kan luftlandsätta förband understödda av långräckviddiga vapen, drönare, flygplan och helikoptrar. Syftet skulle vara att kontrollera terräng och störa transporter till och från Norge och Finland via Sverige.

Försvar mot luftlandsättningar övades under kalla kriget, men då hade vi fler förband att sätta in mot en fiende. Flygvapnet och den armébrigad som är under uppbyggnad i Boden skulle kunna ta upp striden.

De sju hotbilderna och vår beredskap för dem visar att återuppbyggnaden av försvaret pågår för fullt. Ytterligare en faktor är att Sverige numera är ett Natoland och omfattas av alliansens försvarsplaner. Vi står alltså inte ensamma, och tanken med medlemskapet är att avskräcka Ryssland från angrepp.

Kriget i Ukraina understryker att även ett modernt krig kräver stora, och dyra, lager av ammunition och vapen samt många värnpliktiga. Ytterligare en utmaning är hotet från drönare som innebär att också försvararen måste ha flera typer av drönare för att inte bli nedkämpad.

Detta gör sammantaget att det har blivit svårare och tagit längre tid än någon förutsett att få det svenska försvaret krigsdugligt. Här bidrar också mentala blockeringar och intern byråkrati. Men framför allt har över 20 år av nedläggningar, omorganisationer, besparingar och att nyckelpersoner slutat men inte ersatts inneburit att försvaret dränerats på enormt mycket kunskap. Det gäller allt från hur stora förband ska ledas till soldaternas personliga utrustning. År 2023 tvingades Försvarsmakten ställa in repetitionsövningar eftersom det saknades kängor till soldaterna. Orsaken var att kunskapen om hur man kravställer, köper in, godkänner och vårdar kängor helt enkelt hade gått förlorad.

Besök på olika förband visar att meniga, officerare och anställda ändå gör ett gott arbete utifrån de förutsättningar de ges. Dagens brådska

FOTO: SAAB

2013 beställde Försvarsmakten 60 nya Jas Gripen. De första levererades i oktober 2025.

öppnar också vägen för innovationer, där nya vapensystem, bland annat mot drönare, på några få månader tagits fram i Sverige – system som snart kan tillföras förbanden.

Sämre ställt är det med det civila försvaret. De sju angreppsfallen innebär att 128 kommuner riskerar att drabbas av krigshandlingar. Men efter tio år saknar fortfarande det civila försvaret en tydlig och fungerande ledningsstruktur.

Grundorsaken till att beredskap och försvarsförmåga inte kan höjas snabbare är att svenska politiker och försvarsledning efter kalla kriget föll offer för vad professor Wilhelm Agrell har kallat fredens illusioner. Och det var inte första gången. Gång på gång under 1900-talet intecknade Sverige en era av fred för att kunna dra ned på försvarets andel av statens budget.

Före första världskriget leddes Sverige av den liberala regeringen Staaff, som ville skära ned på försvaret och stoppa bygget av nya pansarbåtar. Det ledde till borggårdskrisen i januari 1914 och regeringsskifte. Efter världskrigets utbrott sommaren samma år beslutade riksdagen i stor enighet om en kraftig upprustning.

Efter Sveriges inträde i Nationernas förbund 1920 förlitade sig regeringen på gemensam säkerhet och krav restes på en omfattande nedrustning, vilken beslutades 1925, varpå en rad regementen lades ned.

År 1936, när omvärlden på nytt hade blivit hotfull, blev det politisk strid om hur mycket försvarsbudgeten behövde höjas, och regeringen Hansson (S) avgick. En ny regering tillträdde och slutresultatet blev en höjning av försvarsanslaget till motsvarande 1,5 procent av bnp. Vid andra världskri-

gets utbrott 1939 var Sveriges militära beredskap usel, vilket tvingade samlingsregeringen att starta en kraftig upprustning. I 1942 års försvarsbeslut satsades 4,5 procent av bnp på försvaret.

Upprustningen var avslutad 1947 och en försvarskommitté förberedde då en ny nedrustning. Det var kalla kriget, med Sovjetdiktatorn Josef Stalins kupp i Prag i februari 1948, som ledde till att försvarets numerär i stället behölls i det årets försvarsbeslut.

De S-politiker som styrde Sverige under 1950- och 60-talen hade själva upplevt hur vi med nöd och näppe undgått att dras in i andra världskriget. De fortsatte därför att satsa 3–4 procent av bnp på försvaret, som var som starkast i mitten av 1970-talet.

Efter Berlinmurens fall 1989 och Sovjetunionens upplösning 1991 beslutade riksdagen 1992 om ett mindre men vassare försvar. Det var motiverat, och de flesta länder i västeuropa tog ut fredsvinster på liknande sätt genom att skära ned på sitt försvar. Men i Sverige genomfördes nedrustningen i beslut efter beslut mycket nitiskt. När även det sista förbandet på Gotland lades ned 2005 ifrågasattes detta i Nato-högkvarteret i Bryssel.

Finland – som utkämpat tre krig med sin östra granne under 1900-talet – behöll däremot större delen av sitt värnpliktsförsvar. Medan svenskarna skrotade alla sina kanoner behöll finländarna sina. President Tarja Halonen sade 2004: ”Vi befinner oss i ett sådant geopolitiskt läge att vi inte kan göra som Sverige och lämna åt grannarna att sköta försvaret.”

Sveriges nationella försvarsförmåga upphörde i praktiken 2005. Försvarets ekonomi blev allt sämre och inte ens Ryssland–Georgien-kriget 2008 justerade politiken, utan den fullbordades med avskaffandet av värnplikten 2010.

Vårt land, Östersjöns största strandstat, började då av grannländerna ses som ett säkerhetsproblem. President Sauli Niinistö sade 2013 om Sverige: ”Vi vill inte ha något säkerhetsvakuum där.”

I Sverige saknades heller inte invändningar mot denna historielösa säkerhetspolitik. Men officerare som varnade för krig och påtalade brister tillrättavisades eller fick problem i sina karriärer. Politiker och andra som såg ett växande ryskt hot beskylldes för att ha ett föräldrat säkerhetspolitiskt tänkande, lida av rysskräck eller vara alarmister. Ett vanligt svar till dem löd: ”Du tror väl inte det blir krig!” ■

Mikael Holmström är journalist och författare med inriktning på försvarsfrågor.

SOM MAN ODLAR FÅR MAN SKÖRDA

Sveriges matproduktion är för låg för att försörja medborgarna i kristider. Så behöver det inte vara.

Av Edvard Hollertz

Forts. →

Europas kornbod är under attack. Kort efter Rysslands storskaliga invasion av Ukraina började plundringen av det ukrainska lantbruket. Ryska soldater stal systematiskt spannmål, traktorer och skördetröskor.

Det senaste året har attackerna intensifierats. Åkrar sätts i brand. Djurstallar på gårdar förstörs. Hamnarna vid Svarta havet, som används för utskeppning av spannmål, angrips alltmer intensivt. Målet med de ryska attackerna? Att försvaga det ukrainska lantbruket, som tack vare den bördiga svarta jorden har gjort landet till en av de viktigaste exportörerna av livsmedel i världen. Det långsiktiga målet är att öka det ryska herraväldet över maten, och alla som behöver den.

När Vladimir Putin tillträdde som president år 2000 var landets jordbruk kört i botten. Sedan dess har Ryssland medvetet byggt upp spannmålsexporten, berättar Patrik Myrelid. Han är strategichef på Lantmännen, en av de största aktörerna på spannmåls- och livsmedelsmarknaden i norra Europa.

År 2017 blev Ryssland världens största exportör av vete, efter att ha gått om USA.

– I dag är Ryssland verkligen en faktor på världsmarknaden, säger Myrelid – som ser att landets ställning kan stärkas än mer.

– Av världens handlade vete går omkring en tredjedel genom Svarta havet. Så den som dominerar Svarta havet kontrollerar en stor del av världsmarknaden. Det här är en bevekelsegrund för Ryssland att komma över hamnar i Ukraina.

Med Rysslands ställning som storexportör av livsmedel och mineralgödsel, som behövs för att hålla uppe nivån på skördarna, följer makt. Man biter inte den hand som föder en. Och det beroendet vet Vladimir Putin att utnyttja.

Den historiska erfarenheten är att brist på mat leder till social oro, som i sin tur kan leda till uppror. Den tändande gnistan för såväl franska revolutionen som den arabiska våren var höga brödpriser. Så det är knappast en tillfällighet att många av de länder som inte har infört sanktioner mot Ryssland är sådana som har svårt att föda sin befolkning utan mat eller gödning från Ryssland eller Belarus.

Turkiet, som länge blockerade ett svenskt Natomedlemskap, är en av de största köparna av

” Ett land som vill vara säkert på att klara allvarliga störningar i utrikes-handeln behöver ha en plan för hur människor ska få mat fram till nästa skörd.

ryskt vete. Brasilien måste ha rysk mineralgödsel för att hålla i gång sitt eget jordbruk. Många länder i Mellanöstern och Nordafrika är beroende av rysk spannmål. Även Kina köper stora kvantiteter spannmål, soja och majs från Ryssland.

Livsmedel används alltså som brickor i stormaktspolitiken – precis som energi och sällsynta jordartsmetaller. Patrik Myrelid, strategichefen på Lantmännen, är orolig för att vi inte har insett allvaret i situationen.

– EU har infört tullar mot rysk gödsel och klimattullar, som också påverkar gödsel. Det här gör läget svårt för växtodlare i Sverige, som pressas av ett lågt världsmarknadspris på spannmål och ett högt pris på gödsel. I Ryssland är det tvärtom. Där har man jättebillig gödsel. På det här sättet straffar EU europeiska bönder och unionen som helhet, genom att vi blir mindre konkurrenskraftiga på försörjningssidan.

För att upprätthålla tillräckliga skördenivåer i framtiden är också mineralgödsel, särskilt kvävegödsel, helt livsnödvändig.

– Europa har ett dubbelt dilemma med mineralgödseln. Dels har 30 procent av importen av mineralgödsel till nyligen kommit från Ryssland, dels är en stor del av den naturgas som används av den europeiska gödselindustrin importerad, till nyligen från bland annat Ryssland. För Sverige är utmaningen än större då vi som enda land, tillsammans med Danmark, inte har någon tillverkning av mineralgödsel. Danmark har däremot

FOTO: PER FRNKELIUS

gödsel från 30 miljoner grisar, tio gånger så många som vi har i Sverige, säger Myrelid.

Från beredskapssynpunkt är Sveriges importberoende ett potentiellt problem. Efter Luxemburg har vi den svagaste handelsbalansen av livsmedel i unionen. Ett mått som annars ofta används i sammanhanget är självförsörjningsgraden. Den ligger på omkring 50 procent. Enligt beräkningarna är vi i Sverige helt självförsörjande enbart när det gäller spannmål, morötter och socker. Däremot är vi i hög grad beroende av importerad frukt, grönsaker, ost och kött.

Men alla beräkningar är svåra. Utan drivmedel är självförsörjningsgraden noll, eftersom lantbrukets traktorer behöver diesel. Stora lantbruk är sårbara för störningar i fodertransporter eller långa strömvabrott. Många gårdar är beroende av utländsk arbetskraft. Att vi bara har ett sockerbruk kvar – Örtofta i Skåne – innebär att hela sockerproduktionen snabbt kan gå till noll.

Samtidigt är inte Sverige en isolerad ö, vilket vi såg efter en explosion på sockerbruket i Örtofta 2023. Då stängde produktionen, sockerbetorna

fraktades till ett bruk i Danmark och sockret kom tillbaka över Öresundsbron.

Det skulle även gå att bättre ta till vara det vi har nära. Vi har ett landskap som är perfekt för att hålla mjölkkor, vilket möjliggör ökad ostproduktion. Alla resurser som krävs för att öka lammproduktionen finns i landet – som betesmarker, gamla ladugårdar och åkrar som kan ge vinterfoder. Det som håller den svenska försörjningsgraden av lamm på under 20 procent är inte att förutsättningarna saknas, utan dålig betalningsvilja i butik.

En lärdom från det krigshärjade Ukraina är att det i en krissituation inte nödvändigtvis är tillgången på mat som är det största problemet för människor, utan prisökningar. Det får i sin tur många att, om de kan, odla själva. En studie av den ukrainska forskaren Natalia Mamonova visar att de mindre jordbruken har varit mer motståndskraftiga än de stora.

Allt detta talar för att vi i ett läge där utrikeshandeln begränsas på längre sikt skulle kunna öka den svenska livsmedelsproduktionen – om vi får tag på insatsvaror som utsäde, reservdelar, bränsle och gödning.

Teknifieringen av jordbruket gör det effektivare – och mer sårbart.

FOTO: LANTMÄNNEN

Patrik Myrelid, strategischef på Lantmännen, poängterar att matproduktion är geopolitik.

På kort eller medellång sikt kan vi dock inte räkna med en ökning av den inhemska produktionen. Det är långa ledtider i lantbruket. Det som ska skördas i höst ligger redan i marken. Kalven som föds i vår lär slaktas först om två år. Det här innebär att ett land som vill vara säkert på att klara allvarliga störningar i utrikeshandeln behöver ha en plan för hur människor ska få mat fram till nästa skörd. Redan 2015 beslutade också regeringen att återuppta planeringen av totalförsvaret, vilket livsmedelsberedskapen är en bärande del av. Att minska sårbarheten i livsmedelsförsörjningen har även aktualiserats av covid-19-pandemin och klimatförändringar. Tre år med svaga skördar på åtta år kan tyda på att vi har fått svårare odlingsförutsättningar.

Tidigt i processen identifierades att det första steget för att stärka livsmedelsberedskapen är att bygga upp beredskapslager av brödsäd och insatsvaror. Genomförandet har dock dröjt. Riksrevisionen har i en granskning konstaterat att arbetet med totalförsvaret inte kom i gång på allvar förrän 2022. Först den 20 februari i år lade regeringen fram ett lagförslag som ska möjliggöra för staten att hålla beredskapslager i hela livsmedelskedjan. Därmed missade staten möjligheten att köpa stora kvantiteter spannmål till lågt pris efter rekordskörden 2025.

Vi är inte ensamma om att bygga lager. Norge började redan 2023 lagra spannmål, och går allt enligt plan finns snart lager som räcker till tre månaders förbrukning. Finland har tagit i ännu mer, med lager som räcker i minst nio månader.

Grundanalysen i alla tre länder är densamma: har vi brödsäd och kvarnar som kan mala säden till mjöl klarar vi oss hyfsat bra. Då kan vi tillverka en mängd olika livsmedel, som bröd, gröt och pasta. I genomförandet av strategin i Sverige uppstår dock snabbt ett problem: att det inte längre finns kvarnar i hela landet.

Det är en generell sårbarhet i livsmedelskedjan. Årtionden av centralisering och storleksrationisering har gjort att vi bara har ett fåtal kvarnar, slakterier och mejerier kvar. Det finns bara en jästfabrik, i Rotebro norr om Stockholm, och som sagt bara ett sockerbruk.

En struktur med ett fåtal stora förädlingsanläggningar ägda av en eller ett fåtal aktörer är en

” Om det nu är goda förutsättningar för att hålla mjölk- och kött djur i nordligaste Sverige – varför ser vi inte en ökning?

sårbarhet. I USA stoppade en rysk hackerattack under en dag år 2021 all verksamhet på alla slakterier tillhörande JBS, som är världens största köttföretag. Risken för hackerattacker finns även på gårdsnivå. Många lantbruk är i dag beroende av samma digitala plattformar, säger forskaren Per Frankelius. Han är innovationsledare på Agtech Sweden, en satsning på lantbruksteknik vid Linköpings universitet.

– Lantbruket är mycket uppkopplat mot molntjänster. Hackas en underleverantör till en plattform kan tusentals lantbruk i massor av länder slås ut. Därför måste det på gårdarna finnas rutiner och manuella system för att hantera bortfall, som att det ska gå att köra fläktar i kycklingstall utan tillgång till systemen.

Samtidigt kan vi inte stoppa utvecklingen, säger Per Frankelius.

– Jag brinner för den nya teknikens möjligheter. Men vi måste ha tänkt till i förväg om hur vi hanterar stora störningar i livsmedelssystemet.

Återvänder vi till den pågående uppbyggnaden av Sveriges livsmedelsberedskap finns det ett problem som regering och myndigheter verkar prioritera. Lantbruksnäringen närmar sig en kollaps i norra Sverige, ett område som är strategiskt viktigt för Nato.

I Norrbotten har den brukade arealen gått från 90 000 hektar år 1955 till 30 000 hektar i dag, enligt siffror som Hushållningssällskapet nyligen presenterade på lantbrukets dag i riksdagen. I hela länet finns bara 100 lantbrukare kvar.

I synnerhet är läget ansträngt kring det som ska utgöra basen i livsmedelsförsörjningen. Produktionen av brödsäd är nära noll i norra Sverige. Varför ser det ut så här? Det beror på vem man frågar. Vissa säger att det inte odlas brödsäd eftersom klimatet är kärvt och odlingsäsongen kort, vilket gör det svårt att få fram en kvalitet som duger till mjöl.

Andra säger att avsaknaden av kvarnar för kommersiell produktion av mjöl eller gryn i de fyra länen Norrbotten, Västerbotten, Västernorrland och Jämtland gör att det inte finns några skäl att utveckla sorter och satsa på odling av spannmål till annat än foder.

En uppenbar lösning vore för staten att upphandla eller bygga en eller flera kvarnar i norr. Problemet är att ett sådant agerande riskerar att få stor marknads- påverkan och slå undan förutsättningarna för kvarnar i södra Sverige, vilket staten vill undvika av beredskapsskäl. En utgångspunkt i arbetet med livsmedelsberedskapen är att en fungerande livsmedelskedja i fredstid är en förutsättning för en fungerande matförsörjning vid höjd beredskap.

Nyligen presenterade dock Livsmedelsverket en lösning på situationen i norr. Förslaget? Att staten ska köpa in fem flyttbara kvarnar. I rapporten noteras dock med en mening att vall – alltså gräsodling till nötdjur i kött- eller mjölkproduktion – är den egentliga ryggraden i det norrländska jordbruket. Vallodlingen har, står det, ”potential att ligga till grund för en utökad mjölk- och köttproduktion”.

Här uppstår nästa fråga. Om det nu är goda förutsättningar för att hålla mjölk- och kött djur i nordligaste Sverige, varför ser vi då inte en ökning? Början på svaret är storleksrationaliseringen. Dyrare maskiner, större fastigheter och hård konkurrens gör att gårdarna blir färre men större. Samtidigt är priserna på åkermark inte särskilt höga i norr jämfört med i södra Sverige.

Det borde därför finnas hyfsade förutsättningar för att upprätta en livsmedelsberedskap som bygger mer på kött och mjölk än på bröd. Historiskt har även nötdjur – vid sidan av spannmål och rotfrukter – varit en grund för livsmedelsberedskapen. Något som dock lär hindra den i norra Sverige mest rationella livsmedels-

FOTO: TT

beredskapen – som baseras på mjölk och nötkött – är den ekonomiska oron kring Norrmejerier, mejerikooperativet som hämtar och köper mjölk i Norrbotten och Västerbotten. Norrmejerier har de senaste åren betalt ett lägre mjölkpris än vad Arla ger sina bönder i södra och mellersta Sverige. Mejeriet i Luleå har tvingats stänga för att spara pengar.

Visserligen har Norrmejerier redovisat ett plusresultat för 2024, men få lär våga satsa tiotals miljoner kronor på mjölkproduktion i ett område med historiskt svaga priser och ett mejeri med dålig ekonomi.

Ska vi på allvar rusta svensk livsmedelsberedskap – så att Putin inte vinner matkriget – är det här vi måste börja, med att få lantbrukare att våga satsa – i synnerhet i de fyra nordligaste länen. I dag slår Ryssland ut ukrainska lantbruk med drönare – samtidigt som vi i Sverige försvagar vår matförsörjning av egen kraft. ■

Edvard Hollertz är agronom och politisk redaktör på Corren.

Det är svårt att producera spannmål i Norrland – men utmärkta förutsättningar för kor.

FOTO: ADOBE STOCK

Psykiskt
resilienta,
innerst inne.
Eller?

Kan generation Z överleva en kris? 🍷 ❤️ 😞

Psykisk motståndskraft är grunden till all beredskap. Efter 212 år av fred och nio år av Tiktok kan den moderna svensken vara unikt dåligt rustad att klara av svårigheter.

Av **Blanche Sande**

Kvällen den 11 april 2011 gick larmet på det norska Livgardets förläggning i västra Oslo. Det var bara en övning, men för ovanlighetens skull hade soldaterna inte informerats på förhand. Vad de visste kunde det lika gärna röra sig om ett verkligt angrepp mot den norska kungafamiljen.

Resultatet var inte imponerande.

Flera soldater blev så rädda att de gömde sig under sängen. Andra låste in sig på toaletten eller flydde bokstavligen fältet. Livgardets biträdan-

de befälhavare poängterade visserligen senare i norska Dagbladet att dubbelt så många hörsammade larmet – men i så fall var en tredjedel av soldaterna när det kom till kritan inte kapabla att utföra sitt uppdrag. Ännu värre: de försökte inte ens.

Fiaskot på norska Livgardet illustrerar behovet av psykisk motståndskraft. I beredskapssammanhang – oavsett om det gäller krig eller andra kris-situationer – räcker det inte att ha utrustning och rutiner på plats. Utan människor som är kapabla att använda dem är de värdelösa. Var incidenten i Oslo bara ett spontant utslag av plötslig inkom-

”Omfattande psykologisk forskning visar att kriser – inklusive regelrätta krig – inte alls har den förkrossande effekt på människors känsloliv som man skulle kunna tro.

petens eller något symtomatiskt? Och hur står det egentligen till med den psykiska beredskapen i Sverige efter 212 år av fred? Vårt utgångsläge är knappast bättre än grannlandets, som i mannanne har bedrivit gerillakrig mot en ockupationsmakt.

Den 7 september 1940 svepte hundratalstyska Heinkelplan in över London. 430 personer dog och 1 600 skadades i bombregnet – och det var bara början på åtta månader av i princip oupphörliga bombräder. Sammanlagt dog över 43 000 personer. Men livet fortgick ändå. *Keep calm and carry on*, som det stod på den brittiska regeringens propagandaaffischer inför kriget. Mentaliteten personifierades i det berömda fotografiet av en kvinna som lugnt dricker en kopp te och röker en cigarett i ruinerna.

Det är inte helt lätt att tänka sig en motsvarande scen i Sverige 2026, där snart sagt varje aspekt av vardagen och notis i tidningen betraktas som en naturlig källa till förlamande förtvivlan. Till och med ledighet anses numera vara ångestframkallande – kolla upp ”semesterångest” i valfri sökmotor. Skulle verkligen invånarna i ett sönderbombat Stockholm klara av att lugnt dricka sin latte i ruinerna, när till och med tanken på att ta det lugnt gör dem stressade? Skulle de ens kunna hålla nerverna i styr under ett längre elavbrott?

Frågan låter retorisk, men överraskande nog är det faktiskt möjligt att svaret är ja. Omfattande psykologisk forskning visar att kriser – inklusive regelrätta krig – inte alls har den förkrossande effekt på människors känsloliv som man skulle kunna tro. Redan 1897 noterade den franske sociologen Émile Durkheim i sin klassiska *Själv mordet* att färre tar livet av sig i krigstider. En stor studie från 1968 av den brittiske psykiatern Peter Sainsbury bekräftade tesen: självmordsfrekvensen var lägre 1944 än 1938 i alla länder han undersökte utom ett – och det var Spanien, där det var krig även år 1938. I vissa länder, som Österrike och Italien, hade frekvensen halverats efter andra världskrigets utbrott.

Mönstret gäller inte bara självmord. På 1970-talet visade psykiatern Alec Lyons att

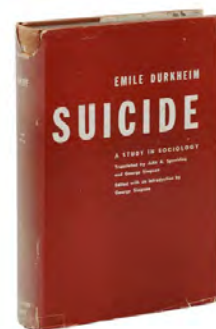
depression och andra psykiatriska sjukdomar minskade i de områden i Nordirland som drabbades värst av våldsamheterna under *the troubles*. Och under konfliktens allra blodigaste år, 1972, var självmorden som allra lägst.

Durkheim argumenterade för att självmord inte bör förstås som resultatet av individuella psykiska problem utan som ett socialt fenomen som påverkas av samhällsstrukturer och mellanmänskliga band. Krig, hur fruktansvärda de än är, kan ena ett samhälle och skapa en känsla av mening och sammanhang. Paradoxalt nog är det möjligt att må psykiskt bättre mitt i en väpnad konflikt än i en trygg men ensam tillvaro.

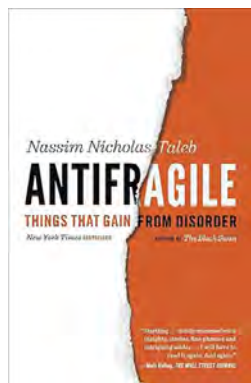
Den israelisk-amerikanske sociologen Aaron Antonovsky formulerade en mer konkret teori: Kasamteorin, eller på svenska ungefär ”teorin om känsla av sammanhang”. Han noterade att personer som hade överlevt nazisternas koncentrationsläger ofta var vid förbluffande god psykisk hälsa trots den fysiska och psykiska tortyr de hade utstått. Utifrån det identifierade han tre förutsättningar som gör det möjligt för människor att behålla sin psykiska hälsa även under svåra påfrestningar: att situationen framstår som begriplig, att man upplever sig ha resurser att hantera den och att det man gör för att hantera situationen framstår som meningsfullt.

Aven mer samtida forskning om så kallad *post-traumatic growth* visar att många människor som genomgår en traumatisk upplevelse senare upplever att de blivit starkare eller på annat sätt bättre av den. Mycket pekar alltså mot att även den moderna människan skulle kunna hantera svåra situationer, om hon bara utsattes för dem. Vi må vara lite fredsskadade i Sverige, men det finns inget som säger att skadan är permanent.

Mot detta talar dock bilden av norska soldater hopkrupna under sina sängar när larmet går. Att tidigare generationer har visat sig fungera på ett visst sätt innebär inte att människor alltid kommer att fungera likadant – särskilt inte när vår civilisation på kort tid har genomgått en teknisk förändring som i praktiken ser ut att ha programmerat om våra hjärnor.

Émile Durkheim noterade redan 1897 att självmord blir mer sällsynta i krigstider.

Mycket av det som inte dödar oss gör oss faktiskt starkare, skriver Nassim Nicholas Taleb.

Hösten 2013 märkte yttrandefrihetsjuristen Greg Lukianoff en förändring vid amerikanska universitet. Studenterna började plötsligt kräva att kontroversiella talare skulle avbokas och känsliga ämnen censureras. Våren 2014 började amerikanska medier notera trenden, som raskt anammades av resten av västvärlden.

Tillsammans med socialpsykologen Jonathan Haidt skrev Lukianoff artikeln "The Coddling of the American Mind" i *The Atlantic* 2015 (senare en bok med samma titel). De argumenterade för att generation Z, som gjorde entré på universitetscampus just hösten 2013, var unikt dåligt anpassad för vuxenvärlden. Dels hade de vuxit upp med en ovanligt överbeskyddande föräldragegeneration, dels med smarttelefoner. I stället för att umgås med sina jämnåriga och lära sig att hantera meningsskiljaktigheter och konflikter på ett konstruktivt sätt, isolerade de sig bakom sina skärmar och kom efter i den sociala utvecklingen. När de anlände till universiteten var de helt enkelt inte beredda på att behöva bete sig som vuxna. Därav de plötsliga kraven på censur och trygga rum.

Den skärmbaserade uppväxten har inte bara fått sociala konsekvenser, utan även rent neurologiska. Beroendeforskaren Anna Lembke har kallat smarttelefonen "vår tids injektionsspruta", och en lång rad medicinska experter och visseblåsare från techbolag har varnat för appar som kapar hjärnans belöningssystem. Sean Parker, fram till 2005 en av Facebooks högsta chefer, beskrev redan 2017 detta som en avsiktlig strategi för att få användarna att tillbringa så mycket tid i appen som möjligt. "Man utnyttjar en sårbarhet i mänsklig psykologi", sa han. "Gud vet vad det gör med våra barns hjärnor."

Även forskare vet numera vad det gör med våra barns hjärnor. Åtminstone delvis. Det går att se rent fysiska skillnader i hjärnan mellan storanvändare av Tiktok och vad som fram till nyligen var vanliga barn. Termen *brain rot*, hjärnröta –

Paradoxalt nog är det möjligt att må psykiskt bättre mitt i en väpnad konflikt än i en trygg men ensam tillvaro.

årets ord 2024 enligt Oxford Dictionary – framstår som obehagligt deskriptiv. Annan forskning har visat på samband mellan skärmtid, försämrade inlärningsförmåga och försämrat logiskt tänkande. Paralleller kan också dras mellan de många timmar generation Z tillbringar med sina telefoner och den höga förekomsten av ångest, depression och självmord jämfört med millenniegenerationen i samma ålder.

De som har vuxit upp bakom en skärm fungerar med andra ord inte nödvändigtvis på samma sätt som tidigare generationer. Därtill kan den skärmbaserade tillvaron ha bidragit till ett annat problem när det gäller psykologisk beredskap: västvärldens *crisis of meaning*, en utbredd känsla av meningslöshet i den moderna världen där människor känner sig bortkopplade från sig själva, från varandra och från resten av samhället. I Sverige beskriver en fjärdedel av befolkningen sina liv som meningslösa, enligt en undersökning från analysföretaget Kairos Future 2024. Bland unga män är det mer än var tredje.

Det digitaliserade och fragmenterade samhället är inte den enda tänkbara boven i dramat. Anklagande pekfingrar har riktats mot sekulariseringen, som berövar samhället en enande och meningsskapande kraft. I *The Strange Death of Europe* beskriver den brittiske författaren och journalisten Douglas Murray hur kristendomen i århundraden fungerade som västvärldens enande myt, och när vi tappat tron på denna myt har vi i hög grad även tappat tron på vår egen civilisation. I stället har vi utvecklat föreställningen om en kollektiv arvsynd där västvärlden mot bakgrund av kolonialismen och andra världskriget betraktas som unikt ondskefull. "Att bädda in idén om arvsynd i en nation är det bästa möjliga sättet att odla självtvivel. Nationell arvsynd antyder att det inte finns mycket gott man kan göra eftersom man var ruttet från början."

I början av kalla kriget genomfördes en statlig utredning av den svenska psykologiska beredskapen, SOU 1953:27. Den lyfte fram betydelsen av motståndssanda, som definierades som en kombination av vilja till motstånd och andlig kraft till motstånd. "För motståndsviljan är främst avgörande att man helhjärtat uppfattar landets sak som sin egen." Det ser inte lovande ut på den punkten i ljuset av vårt bristfälliga civilisatoriska självförtroende. Utredningen fortsätter: "Andlig kraft till motstånd har den som kan behärska den fruktan och ångest, den dragning till apati och panik, som kan komma en person att aktivt eller passivt bidra till uppgivande av motstånd." Det ser inte jätteljust ut i det avseendet heller.

FOTO: MIRRORPIX

Keeping calm and carrying on i London under andra världskriget.

Frågan som återstår är: Innebär detta att vi är permanent odugliga eller är vi när det kommer till kritan bara fredsskadade?

Den libanesisk-amerikanske ekonomen Nassim Nicholas Taleb skriver i *Antifragile* (2012) om skillnaden mellan ömtåliga, robusta och anti-ömtåliga saker. De förstnämnda går sönder eller försvagas av stötar och chocker, de robusta håller sig intakta. De anti-ömtåliga, däremot, står inte bara emot stötar och chocker utan stärks av dem. Organiska företeelser tenderar att falla in i den kategorin: kroppen blir starkare av hård träning, immunförsvaret stärks av sjukdomar – och psyket stärks av svårigheter.

Den tyske journalisten Harald Jähner har till exempel beskrivit hur generationen som var ung just efter andra världskrigets slut, då fattigdomen var utbredd och många tvingades stjäla för att överleva, utvecklades till "en nästan överdrivet ambitiös, karriärlysten ungdomsgeneration (i motsats till de barn som fortfarande bar blöjor 1945)". Dessutom blev denna generation, trots stölderna, ovanligt laglydig i vuxen ålder. Problemet ur en folkvald politikers perspektiv är att det inte är strategiskt att utsätta befolkningen

för karaktärsdanande svårigheter i syfte att göra dem redo för nästa svårighet. Men det går att, om man vill, finna en källa till optimism i människors och samhällets anti-ömtålighet: problemet kan mycket väl komma att lösa sig självt med tiden. En träffande mem beskriver samhällets utveckling som en cirkel:

*Good times create weak men
Weak men create bad times
Bad times create strong men
Strong men create good times*

Om problemet är att efterkrigstidens sötebrödsdagar har försvagat oss kommer sämre tider av sig själva att ge upphov till den motståndskraft som behövs vid en kris.

Började Hesa Fredrik ljuda en tisdag är det möjligt att många inledningsvis skulle gömma sig under sängen eller göra en Nyamko Sabuni och dra till Norge. Men det är också mycket möjligt att de efter ett tag skulle skärpa sig och kravla ut till verkligheten. ■

Blanche Sande är redaktör i Axess.

FOTO: IT

KASSA SYSTEM

Kontanter i all ära, men vad vårt ekonomiska system i första hand behöver för att klara av attacker och störningar är konkurrens.

Av **Ulrik Franke**

När min yngsta dotter fick en lek-saxskassaapparat i julas ingick det både kontanter och betalkort. Det sistnämnda ser hon oss föräldrar använda varje gång vi handlar. Fysiska pengar, däremot, letas på sin höjd fram när tandfen ska belöna hennes storasyskon.

I detta avseende är jag och min familj nog ganska representativa för Sveriges befolkning i stort. Kort- och Swishtransaktionerna ökar i antal och värde. Mängden kontanter i omlopp har däremot halverats sedan toppen kring 114 miljarder i slutet av 2007. Då, för 15–20 år sedan, när jag som

doktorand studerade hur bankerna arbetade med att hålla uttagsautomater tillgängliga så gott som dygnet runt, året runt, var det ingen som tvivlade på att detta var en samhällsviktig infrastruktur. I dag är det ett långt mer synligt problem om systemen för kortbetalningar eller Swish drabbas av storskaliga avbrott än om uttagsautomaterna gör det.

I mångt och mycket är denna utveckling av godo. Minskad kontantanvändning minskar riskerna för rån mot banker, butiker och värde-transporter. Att inte behöva frakta runt stora mängder fysiska pengar minskar utsläpp och sparar resurser. Fler elektroniska transaktioner

underlättar korrekt bokföring och försvårar för den svarta ekonomin.

Samtidigt uppstår nya sårbarheter i samhället. Vad händer vid storskaliga och långvariga störningar i kortbetalningssystemen eller i Swish? Att rätt hantera dessa risker är komplext eftersom många intressenter är inblandade och ingen enskild åtgärd garanterar någon fullständig lösning.

Ett litet strå kan vi dra till stacken som privatpersoner. Hushållen uppmanas av Riksbanken och Myndigheten för civilt försvar att ha kontanter hemma för minst en vecka. Det är en klok åtgärd. Även om det är lätt att tänka sig situationer där det inte hjälper så är det också lätt att tänka sig situationer där det faktiskt fungerar. Poängen är att inte lägga alla ägg i samma korg. På samma sätt som det är klokt att ha kontanter hemma är det klokt att ha ett Visakort från en bank, ett Mastercard från en annan och möjlighet att använda Swish. Under normala omständigheter ökar sådan redundans sannolikheten att det går att betala markant.

Det är ingen naturlag att samhället under onormala omständigheter – kris och krig – måste övergå till kontanter. Många av fördelarna med elektroniska betalningar gäller även då. Erfarenheterna från Ukraina visar att det är möjligt att hålla betalsystemen i gång även i krig. Det händer emellertid inte av sig självt. Tvärtom ställer det krav på att näringsliv, myndigheter och privatpersoner kan agera tillsammans – på att vi har tänkt efter och övat i förväg.

Det främsta exemplet på ett sådant initiativ är troligen forskningsprojektet *Om betalsystemet kraschar*, som genomfördes för några år sedan under ledning av Joeri van Laere från Högskolan i Skövde. Med hjälp av rollspel och datorsimuleringar fick representanter för näringsliv och myndigheter öva sitt agerande och vidga sitt tänkande i ett scenario där kortbetalningarna stannar i tio dygn.

Totalt genomfördes 16 spel i 14 av landets län. Lärdomarna är väl värda att ta till sig.

Vad händer när butikerna inte kan ta emot kortbetalningar? Givet att det bara är just kortbetalningarna som inte fungerar hänvisar de till Swish eller kontanter. Det fungerar ett tag, men kontanthantering kräver välfungerande och säker logistik. Plötsligt ökad efterfrågan kan leda till brist på ackrediterade förare, värdetransportkassetter och värdetransportbilar, så att cirkulationen slutar att fungera – det blir fullt i butikerna och tomt i bankomaterna.

Den digitala infrastruktur som Swish bygger på har bättre förutsättningar att skala upp, men är inte heller den garanterat störningsfri. En viktig aspekt är de följd effekter som sprider sig

” På samma sätt som det är klokt att ha kontanter hemma är det klokt att ha ett Visakort från en bank, ett Mastercard från en annan och möjlighet att använda Swish.

likt ringar på vattnet. En störning i betalsystemet leder snabbt till att både privatpersoner och åkeryrker får problem med att betala för drivmedel. Då dröjer det inte länge förrän hyllorna gapar tomma i butikerna. Det kan i sin tur utlösa hamstringsbeteende. Samspelet mellan alla dessa faktorer gör att systemet snabbt kan svänga mellan olika tillstånd – ena dagen köer och hamstring, nästa dag osålda färskvaror som går till spillo. Att alla inblandade aktörer lyckas tala med varandra och gemensamt kommunicera med allmänheten är avgörande för en framgångsrik krishantering.

Det är också viktigt att förstå att moderna betalsystem inte bara handlar om att överföra pengar, utan minst lika mycket om bokföring. Om transaktionen inte bokförs automatiskt måste den i stället bokföras manuellt. Kan varor kvitteras ut mot kontanter? Mot en nedskrivna skuldsedel och ett löfte? Det är inte självklart. När Coops kassasystem låg nere till följd av utpressningsvirus sommaren 2021 var det denna bokföringsproblematik som gjorde att butikerna inte kunde ta emot kontanter utan helt enkelt fick stänga.

Det är inte bara konsumenters betalningar i butiker som är känsliga. Sett till belopp sker de största transaktionerna inte över disk, utan som gireringar av löner och fakturabetalningar. I de allra flesta verksamheter sker det i dag via stödsystem som köps som it-tjänster från externa leverantörer.

Den ekonomiska logiken är tydlig: fokusera på kärnverksamheten och köp resten från dem som gör det bäst. De allra flesta verksamheter får också mycket bättre och säkrare stödsystem genom att köpa dem från andra. Men ibland går

Kontanter fungerar när digitala system ligger nere. Men hur håller vi cirkulationen igång utan tillräckliga värde transporter?

det fel. När it-leverantören Tieto Evry i januari 2024 drabbades av ett angrepp kunde 120 statliga myndigheter plötsligt inte använda sina HR-system. Att betalningsuppdragen för januariöronerna redan hade hunnit i väg när systemen blev otillgängliga var ren tur.

Detta speglar att företag och myndigheter när de köper tjänster inte tar tillräckligt ansvar för att ställa rätt krav på sina leverantörer. Jag och min forskarkollega Joakim Wernberg har i en studie visat att det bland svenska företag med fler än 250 anställda bara är drygt 40 procent som får cybersäkerhetskrav från sina kunder och knappt 40 procent som själva ställer krav vidare i värdekedjan. Bland de små företagen, med upp till nio anställda, är motsvarande siffror drygt 10 respektive knappt 5 procent. Här måste alla verksamheter som köper it-tjänster bli mycket bättre.

Samtidigt finns det gränser för hur stort gehör man som enskild beställare kan få för sina krav. Ibland krävs det kollektiva insatser. En intressant aktör här är försäkringsbolagen. De har en lång tradition av skadeförebyggande arbete – lägre premier för bra larm och lås, utplacering av livbojar och så vidare. Över hundra tusen svenska företag har i dag cyberförsäkringar. Tänk om ett försäkringsbolag aktivt identifierade grupper av försäkrade som alla är beroende av ett och samma system hos någon extern leverantör. Försäkringsgivaren skulle kunna approachera leverantören å hela försäkringskollektivets vägnar med krav på säkerhetsåtgärder, stresstester och alternativa lösningar med en helt annan tyngd än de enskilda kunderna. Det är en spännande tanke, både som affärsutveckling och som bidrag till hela samhällets motståndskraft.

Men inte heller kollektiva kravlistor kan lösa allt, oavsett om de kommer från ett försäkringsbolag eller från lagstiftaren i form av EU:s NIS2-

direktiv, som under namnet cybersäkerhetslagen trädde i kraft den 15 januari. Även den bäst förberedda verksamheten drabbas förr eller senare av störningar till följd av olyckshändelser, misstag eller angrepp. Då är den sista försvarslinjen snarare riskspridning.

Coopexemplet är upplysande. Det som hade varit en stor katastrof för hela samhället på en monopolmarknad blev mycket mer hanterbart tack vare konkurrenssituationen. För de allra flesta fanns det andra butiker – Ica, Hemköp, Willys, Lidl – där det gick att handla i stället. Tänk om det hade varit mer konkurrens på marknaden för statliga myndigheters HR-system. Då hade inte 120 myndigheter drabbats samtidigt när Tieto Evry angreps i januari 2024. Eller mer konkurrens på marknaden för system för hantering av arbetsskador och tillbud. Då hade inte 200 kommuner och regioner drabbats samtidigt när leverantören Miljödata angreps i augusti 2025.

I mars gick regeringen fram med en proposition om nya regler som ska ge Konkurrensverket större befogenheter. Det motiverades, fullt rimligt, med att hålla priserna nere till gagn för konsumenterna. Men konkurrens är också ett underskattat sätt att göra samhället mer motståndskraftigt. Det har vi vetat åtminstone sedan 2008 när Cambridgeprofessorn Ross Anderson med medförfattare förklarade konkurrensaspekterna av cybersäkerhet i en rapport skriven för EU-myndigheten Enisa.

Konkurrensverket borde få mandat och i uppgift att tillsammans med de sektorsansvariga myndigheter som håller samman Sveriges beredskap identifiera fall där monopol eller oligopol skapar *single points of failure* och där det till rimlig kostnad går att främja fler alternativ.

Det fungerar inte alltid. Vissa skalfördelar kanske är så stora att vi får acceptera naturliga monopol. Men Konkurrensverket är ett skarpt cybersäkerhetsverktyg som det är dumt att bortse ifrån.

Economistkolumnisten med pseudonymen Charlemagne uppmanade i januari oss européer att behålla växeln – alltså våra fysiska sedlar och mynt – i resiliensens namn. Det är inget dumt förslag. Men de fysiska pengarna är bara en del av den större lösning som heter riskspridning. I det perspektivet framstår en leksak som kommer lastad inte bara med sedlar utan också med två olika betalkort i trä som ganska pedagogisk. ■

Ulrik Franke är docent i elektro- och systemteknik med inriktning mot pålitliga informationssystem vid KTH och lektor vid Försvarshögskolan.

SAMTIDEN

En politiker är alltid fel klädd

FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

En av mina vänner hade på 1990-talet för vana att ge bort el tandborstar. Fyllde någon år eller hade kalas av andra skäl så ledde han inskrämningen till en ny tandborste. Min kamrat såg sig som en spridare av glädje, nytta och frisk andedräkt. Likt fluortanten dök han upp på födelsedagar och inflyttningsfester.

Jag – som möjligen aldrig gjort anspråk på att vara alltför djupt förankrad i de finare detaljerna i sällskapslivets etikett – var nog ändå lite tveksam. Vilken signal sände egentligen gåvan? Kunde man inte uppfatta det som ett påpekande om dålig munhygien och slarvig tandborstning?

Och själv fick jag aldrig någon el tandborste. Hur jag skulle tolka det har jag ännu inte – 30 år senare – klurat ut.

Även president Trump ger bort saker han själv gillar. I mars avslöjade Wall Street Journal att nästan alla manliga medarbetare i Vita huset har likadana skor. Presidenten har blivit så förtjust i amerikanska Florsheims lågskor att han ger bort dem till höger och vänster. Enligt källor i artikeln – vars trovärdighet förvisso inte stärks av att journalisten påstår att Trump ”har en förkärlek för estetik” – ska presidentens medarbetare inte våga annat än att trava runt i sina Florsheim. Från vicepresidenten till kommunikationschefen. Alla har de fått uppge storlek och erhållit ett par nya skodon.

Skor är viktigt. Amerikanska presidenter har historiskt haft kända inhemska skomärken som Johnston & Murphy och Allen Edmonds på fötterna. Jag har själv aldrig ägt ett par Florsheim, men de uppges vara högst prisvärda. Jag gissar dock att marknadsavdelningen (åtminstone den europeiska delen) känner sig lite som kollegorna på Toyota när Land Cruiser utvecklades till talibarnas favoritbil.

För egen del kan jag tycka att bra herrskor inte ska märkas och att det är ett misslyckande när de gör det. Men det hindrar inte att politiker och deras rådgivare skovägen försökt signalera tillhörighet och coolhet. Med varierande framgång.

Den tidigare brittiske premiärministern Rishi Sunak uppträdde exempelvis i en tv-intervju i ett par Adidas Samba, som under en period uppfattades vara höjden av smak vad gäller gymnastiskor. Sunaks uppenbarelse påminde mig om när

jag en gång såg en moderat politiker – av den gamla stammen – i kritstrecsrandiga kostymbyxor och knallgul kampanjjacka med blaffig logga på ryggen.

Efter våldsamma protester bad Sunak i en radiointervju, möjligen inte helt allvarligt, ”the Samba community” om ursäkt.

Klädesplagg och accessoarer är ett minfält för politiker. Kulturer varierar. Flera franska politiker är exempelvis kända för att köpa sina röda strumpor från Gammarelli i Rom. Gammarelli saluför liturgiska kläder och är ”påvlig leverantör”. Det är billigare att köpa hederliga protestantiska strumpor på H&M, men för under 300 kronor kan man skrida runt på jobbet besöckad för möte i kurian eller Élyséepalatset.

En accessoar som länge var i svårt vanrykte är paraplyet.

Den skyldige är Neville Chamberlain, som vid det förödande mötet i München 1938 – då Tjeckoslovakiens öde beseglades – bar runt på just ett paraply. Paraplypacifism blev ett uttryck och karikatyrtecknarna hade julafton.

När Jimmy Carter 1978 reste till Wien för att underteckna Salt II-avtalet med den tilltagande senile Leonid Brezjnev var presidenten så till den milda grad paranoid att han förbjöd delegationsmedlemmarna att ens ta med paraplyer till Europa.

Bakgrunden var en tilltagande kritik mot avspänningspolitiken i allmänhet och avtalet i synnerhet, både i och utanför presidentens eget parti. Amerikanerna fick hellre riskera att bli blöta till kropp och kläder än att uppfattas som blöta gentemot ryssarna.

I artikeln om Trumps skor i Wall Street Journal framgår slutligen till min glädje att det faktiskt finns en amerikansk president som hade för vana att ge bort el tandborstar, dessutom med presidentämbetets sigill: Lyndon B. Johnson.

Möjligen ligger här också en ledtråd i etikettsfrågan. Johnsons sociala gränslöshet är väldokumenterad och han hade för vana att under sammanträden gå på toaletten med öppen dörr – i de fall han inte helt enkelt bjöd ministrar, militärer och rådgivare att följa med in i badrummet. Han kunde därmed, så att säga, sitta på två stolar. Om inte samtidigt så i alla fall under samma möte. ■

”En accessoar som länge var i svårt vanrykte är paraplyet.”

När man ser dagens Rwanda är det svårt att föreställa sig att det var scenen för ett blodigt folkmord.

I RWANDA KOPPLAS DEMOKRATI TILL VÅLD

Med folkmordet i minnet föredrar många president Kagames auktoritära fred framför ett flerpartisystem som kan spåra ur i konflikt.

Av Carl-Vincent Reimers

Rwanda är bättre än Uganda. Uganda är alldeles för demokratiskt!" Vi befinner oss i gränstrakterna mellan de båda länderna i norra Rwanda, där bananodlingar på böljande gröna kullar ramas in av de mäktiga Virungabergen. Min guide fortsätter sitt resonemang: "De bara skjuter och dödar varandra!"

Kommentaren får mig att höja på ögonbrynen. Uganda är knappast ett demokratiskt föregångsland. Samma kväll berättar en tysk turist att ugandiska regeringen stängt ned internet och dagen därefter sprids medieuppgifter om att Ugandas oppositionsledare har gripits. Men i Rwanda är det vanligt att associera demokrati med våld och anarki. För att förstå varför måste vi backa bandet till 1994.

Medan Sverige dränktes i blågul VM-yra dränktes Rwanda bokstavligen i blod. Inom loppet av några veckor mördades 800 000 rwandier av folkgruppen tutsier. Befälhavaren för den lilla FN-styrkan i landet, kanadensaren Roméo Dallaire, försökte förgäves få högre chefer i FN att agera när han fick underrättelser om förberedelser till folkmordet. Men av chefen för FN:s

avdelning för fredsbevarande insatser i New York, en viss Kofi Annan, fick han i stället order om att ligga lågt. För Nato var det internationella engagemanget redan rågat i och med kriget på Balkan.

Så det uppdämda hatet släpptes löst i Rwanda. Folkmordet bildade en skarp kontrast till Förintelsen. Här fanns ingen industriell organisation, ondskefullt dold för majoritetsbefolkningens ögon bakom byråkratisk prosa och lägergrindar. I stället sattes planen i verket genom ett upprop till folket på radion: "Hugg ned de höga träden!"

Strax därefter gick hutumiliser lös på tutsierna med yxor och macheter. Folkmordet orkestrerades av regeringstroga trupper och miliser, men många vanliga människor deltog i masslakten. Grymheten var ogripbar i sin omfattning och råhet. I Nyamata, ett par mil söder om huvudstaden, stängde kvinnor och barn in sig i en katolsk kyrka i hopp om att mördarna skulle skona helig mark. Men dörrarna bröts upp, och än i dag ligger de blodstänkta barnkläderna kvar i långa rader på kyrkbänkarna.

Den som besöker Rwandas huvudstad Kigali i dag, drygt 30 år senare, har svårt att förstå vad

FOTO: ALAMY

Paul Kagame, president sedan år 2000.

Författaren Gaël Faye tror att hoppet om försoning finns i nästa generation.

som hänt. Landet är ett av få i Afrika som har ett fredligt och ordnat samhälle. De senaste tio åren har tillväxten legat i snitt kring 8 procent, trots landets brist på naturresurser. Huvudstaden är så ren och så välskött att den fått epitetet ”Afrikas Singapore”. För den som passerar gränsövergången till Kongo-Kinshasa blir skillnaden visuell. ”Rwandas gränsvakter är seriösa och väkladde, de kongolesiska går runt i tofflor och kalasjnikov”, berättar en medelålders man som arbetar som projektledare i Kigali. Skillnaden i materiell standard mellan huvudstaden och landsbygden är visserligen fortfarande enorm, men även på landsbygden finns en viss samhällsservice.

Mest imponerande är kvaliteten på den rwandiska statsförvaltningen. ”Här ställer man krav på högskoleutbildning för att få ett statligt jobb. Kontrasten mot andra afrikanska länder är stor”, berättar Maria Brander som arbetar som projektledare för ett svenskt biståndsprojekt hos Rwandas lantmäterimyndighet i Kigali.

Rwandas återkomst har fascinerat en hel värld. En nyckel för att förstå den är en av Afrikas mest tongivande politiker, Paul Kagame, sedan år 2000 Rwandas president. Det var Kagame som 1994 ledde den tutsikontrollerade milisen Rwandan Patriotic Front (RPF), som stoppade folkmördarna. En hel del av hutumilisen skulle hamna i Kongo-Kinshasa och lägga grunden till två enormt blodiga inbördeskrig.

Kagame hade kunnat orkestrera en kolossal vedergällning 1994 med hjälp av den nu tutsikontrollerade armén. Också tutsier hade genom RPF gjort sig skyldiga till ohyggliga massakrer på hutuer – enligt en opublicerad rapport av UNHCR kan så många som 15 000–30 000 ha dödats. Men Paul Kagame valde försoningens väg.

En vanlig uppfattning både bland västerlänningar och i officiella rwandiska kanaler är att det var den belgiska kolonialmakten som uppfann uppdelningen mellan hutuer och tutsier, men detta är inte helt sant. Som den belgiske statsvetaren Filip Reyntjens visar i sin välskrivna exposé *Modern Rwanda. A Political History* (2024) förekom uppdelningen mellan folkgrupperna redan i Rwandas urgamla folkmyter. Från mitten av 1800-talet cementerades hierarkin i det gamla kungariket, vilket gav tutsierna monopol på positionen som politisk elit vid det kungliga hovet. Då hade ingen europé ännu satt sin fot i Rwanda.

När Belgien 1922 tog över efter Tyskland som kolonialmakt gavs denna redan existerande sociala hierarki en etnisk förklaringsmodell. I linje med tidens rasteorier betraktades tutsierna som ett hamitiskt folk och därmed en högre stående ras. Från 1925 förstärkte kolonialadministrationen

” När Rwanda väl blev självständigt 1961 briserade det uppdämda, diskrimineringsdrivna hatet i den unga och sköra demokratin.

därför diskrimineringen av hutuer, dels genom inrättandet av elitskolor reserverade för tutsier, dels genom etniska identifikationskort.

När Rwanda väl blev självständigt 1961 briserade det uppdämda, diskrimineringsdrivna hatet i den unga och sköra demokratin. Redan före självständigheten hade etniska intressepartier för hutumajoriteten bildats som hetsade till förföljelser mot tutsier. I slutet av 1980-talet hade 600 000 tutsier lämnat landet. Det prekära läget för tutsier blev något bättre efter Juvénal Habyarimanas statskupp 1973 och bildandet av den diktatur som kom att bestå fram till 1990. Men när denna väl öppnades upp för flerpartikonkurrens, under tryck från internationella biståndsgivare, var Rwanda inom ett år tillbaka i våldsamma etniska strider.

I ett land där pluralistisk partidemokrati gång på gång har urartat i anarki är det inte konstigt att Kagames auktoritära fred har en fördel. Här finns också fröet till det auktoritära samhällskontrakt som han sedan dess har byggt upp.

”För några år sedan kom miliser som stöttar folkmordet över gränsen”, berättar en ung man som bor i utkanten av den djupa regnskogen Nyungwe på gränsen till Burundi. I Kongo pågår fortfarande kriget. Mot denna bakgrund är det inte märkligt att president Paul Kagame satt säkerheten i centrum för samhällskontraktet. För detta avkrävs rwandierna ett högt pris. Under hans styre har demokratiska friheter systematiskt underminerats genom hot, fängslanden, förföljelser och lönnmord. Kritiska journalister har mystiskt försvunnit eller omkommit.

Kritiken från Human Rights Watch har varit hård. Repressionen riktas mot alla journalister, oppositionella och civilsamhällesorganisationer som trotsar RPF:s maktdominans. Ett av verktygen är den lag mot ”folkmordsideologi” som antogs 2008 och som i praktiken används för att tysta och fängsla alla kritiker av regeringen. Den

rwandiska polisstaten når långt utanför landet. År 2012 utvisade UD en rwandisk diplomat som spionerat på sina landsmän i Sverige.

Samtidigt har Kagame starka incitament att inte få majoriteten emot sig. RPF vet att dess existensberättigande som statsbärande parti hänger på att staten levererar säkerhet och tillväxt för folkflertalet, inte bara för tutsier, som trots allt bara utgör 15 procent av befolkningen. Därför använder man sig av vad som kallas ”konsensusbaserad demokrati”, en förankringsprocess som står inskriven i konstitutionen, där olika samhällsgrupper konsulteras innan förslag läggs fram.

Rädslan för en uppblussande konflikt gör att åsiktspluralism ses som ett hot. I norra Rwanda berättar min guide att staten nu vill få bönder att flytta från öar i två stora insjöar till fastlandet för att kunna ge dem bättre samhällsservice och göra öarna tillgängliga för lukrativ ekoturism.

”Så det finns en konflikt mellan statens vilja att utveckla turismen och böndernas jordbruk?” säger jag för att påtala det uppenbara.

”Nej, nej, det är mer som ett samarbete”, svarar han.

Den internationella bilden av Rwandas regering som representant för folkmordets överlevare har givit den ett moraliskt företräde på den internationella arenan. Man bör dock inte göra sig några illusioner. Slagord som ”Vi är alla rwandier” är ett tacksamt fikonlöv för att dölja det faktum att landet i dag är en tutsisk etnokrati. I såväl armén som på chefsnivå i den statliga förvaltningen dominerar tutsier. I statsvetenskapliga termer lever Kagames styre inte ens upp till kriteriet för ”auktoritära valstyren”, dit exempelvis Ryssland räknas. Ändå verkar många rwandier föredra ett mer auktoritärt styre framför den partidemokrati man prövat.

Kagame gör vad han kan för att skapa en nationell identitet i vilken det ingår en kollektiv hantering av folkmordstraumat. I ett land där omkring hälften av männen i majoritetsbefolkningen var direkt delaktiga i slakten på 800 000 medborgare är både kollektiv skuld och försoning obestridliga komponenter. Det ställer höga krav både på rättssystem och på de överlevande. I de folkdomstolar (*gacaca*) som inrättades för att staten skulle klara av att döma i omkring två miljoner fall av folkmordsförbrytelser var förlåtelse ett lika uttalat mål som bestraffning. Är sådan försoning ens möjlig?

Här famlar både forskare och journalister i mörker. Att tala om etnicitet är förbjudet, men en del rwandier i exil vittnar om att hatet och misstron mellan folkgrupperna fortfarande pyr under ytan.

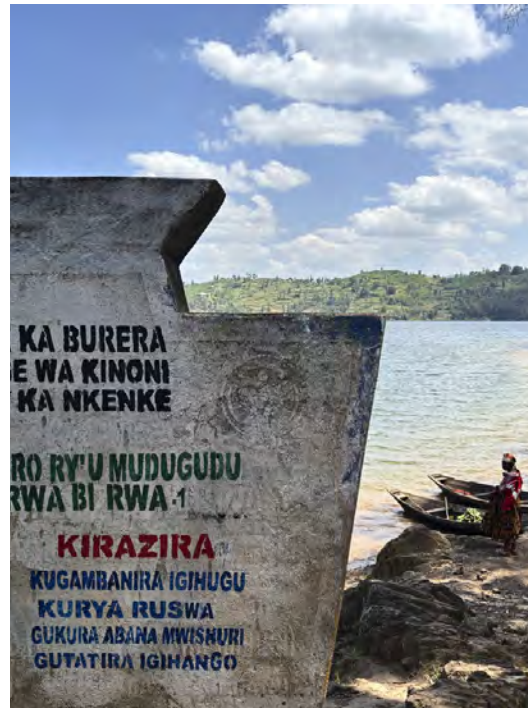

FOTO: CARL-VINCENT REIMERS

Kugambanira igihugu, kinyarwanda för ”För-råd inte ditt land”, på en entréskylt i en by på landsbygden. Liknande skyltar med den rwandiska statens värderingar och en rad *kirazira* (tabun) står uppställda över hela landet.

När den fransk-rwandiske författaren Gaël Faye berör temat i sin delvis autofiktiva roman *Jacaranda* (2024) riktas hoppet mot nästa generation. ”Tror du förlåtelse är möjlig?” frågar romanens huvudperson sin faster, vars man och barn mördades under folkmordet. ”Nej, jag är en överlevare”, svarar hon. ”Men rättsprocesserna är ändå helt nödvändiga för efterkommande generationer. Så att ni ska kunna leva med förbrytarnas barn.”

Gör det glömskan till försoningens främsta hopp? När jag ställer frågan till författaren över en cappuccino på hans gym i Kigali mer fashionabla kvarter tar han lång tid på sig att svara: ”Jag tror glömskan spelar en viktig roll. Men den kan bara komma som ett resultat av tidens gång.”

Här skymtas det kanske mest paradoxala i dagens Rwanda: En förutsättning för Kagames auktoritära fred är både den officiella myten om etnicitetens irrelevans och minnet av den masslakt som etnicitetens betydelse i en inte alltför avlägsen dåtid motiverade. När nästa generation rwandier nu växer upp, i takt med bankskraporna på Kigali gröna kullar, riskerar denna säregna kombination av minne, skuld och skam att försvinna.

Kagame lyckas kanske övertyga denna nya generation om att etnicitet inte längre är relevant. Då kommer man också att ställa den logiska följdfrågan: Varför styrs vi i så fall fortfarande som om den vore det? ■

Carl-Vincent Reimers är programansvarig för Europafrågor på tankesmedjan Timbro.

PHOTO: GETTY IMAGES

Romantikern de Staël föll för den tyska romantiken.

B.K.

SALONGERNAS DROTTNING

MADAME DE STAËL

Hennes liv i skiftet mellan 1700- och 1800-tal präglades av högspända brevväxlingar med författarkolleger, ständiga förälskelser och ett bisarrt uppskruvat sällskapsliv.

Av Fredrik Ekelund/Marisol M.

Sommaren 1794 rider Johann Wolfgang von Goethe de två milen från Weimar, där han bor och arbetar i hertigdömetts regering, till Jena, dit han ska för att övervaka anläggningen av en ny botanisk trädgård. Han är 44 år och hans Sturm-und-Drang-period är över sedan länge. Han busar inte på krogen längre, har blivit småfet och fått gula tänder, men är fortfarande "Zeus" i den tyska litteraturen, den alla ser upp till.

Den här dagen träffar han Jenas mest kända person, det tio år yngre litterära stjärnskottet Friedrich Schiller. De har undvikit varandra, men nu hamnar de på samma möte, och när de promenerar därifrån bjuder Schiller in Goethe till sin enkla bostad. Goethe var rik och världsvan, medan Schiller med hustru fick kämpa hårt för brödfödan. Det som föds under deras möte blir en vänskap som går att se som portalen till vad som senare kom att kallas för "den tyska romantiken".

Denna rörelse var inte bara litterär utan lika mycket filosofisk. Samma vår i Jena hade filosofen Johann Gottlieb Fichte slagit igenom som en akademisk popstjärna vid universitetet i Jena,

och hans föredrag om Jaget (*das Ich*) och Icke-jaget (*das Nicht-Ich*) drog massor av studenter till den lilla staden. Det var så Jenas storhetstid började. I bakgrunden den franska revolutionen, med ständiga rapporter, progressiva sådana men också förfärande, om till exempel Robespierres grymheter.

Under stadens och universitetets storhetstid, som går att ringa in mellan 1794 och slaget vid Jena i oktober 1806, sökte sig ett sällan skådat pärlband av intelligenser till staden: poeter som Novalis och Hölderlin, litteratörer som bröderna Schlegel, August Wilhelm och Friedrich, tillsammans med Caroline Schlegel, lysande kritiker och översättare och August Wilhelms fru. Sedan kom även filosofen Friedrich von Schelling och poeten Ludwig Tieck dit.

Perioden präglades av intensivt "samfilosofierande", diskussioner och gemensamma middagar. Den unika perioden av vitterhet avslutades med att Friedrich Hegel anlände. Den tysk-engelska författaren Andrea Wulf fångar denna spännande tid på ett medryckande vis i sin vackra *Fantastiska rebeller*. Slutscenen är magnifik. Hegel, som till

Forts. →

I Paris, Berlin, Genève, Moskva, Sankt Petersburg, London, Neapel och Rom baxnade societeten inför det intellektuella krutpaketet.

skillnad från Fichte och Schelling lär ha varit en tråkig föreläsare, hade precis avslutat sitt stora verk *Andens fenomenologi* när slaget vid Jena stod mellan preussare och fransmän. Dagen efter fick han i väg sitt manus till staden Bamberg med en ryttare på torget i Jena, bara för att några timmar senare se Napoleon rida in på samma torg. Han blev djupt tagen. Det var ju "världsanden" i egen hög person han bevittnade.

Det tog tid innan ryktet och kunskapen om tyskt tänkande och litteratur spred sig till andra länder. Begreppet "romantik" myntades senare, och ska man försöka ringa in något gemensamt för Jenakretsen är det, enligt Wulf, deras gemensamma skepsis mot engelsk empirism och fransk rationalism. De var för upplysningen och många av franska revolutionens reformer men ville mer. Livet var större än att det gick att fånga enbart med förnuftet.

En av de icke-tyskar som påverkades djupt av detta nya Tyskland var den franskspråkiga schweiziskan Madame de Staël (1766–1817), som med sitt storverk *De l'Allemagne* från 1814 lade grunden till en djupare förståelse av Tyskland och tysk kultur.

Hennes liv var en osannolik virvel av stora politiska tilldragelser, som franska revolutionen och Napoleonkrigen, år i exil, möten med sin tids stora – sådana som poeten Lord Byron, diplomaten Talleyrand, Goethe, Schiller, bröderna Schlegel, författaren Benjamin Constant – högspända brevväxlingar med författarkolleger, ständiga förälskelser och ett bisarrt uppskruvat sällskapsliv med ständiga salonger och bjudningar. I Paris, Berlin, Genève, Moskva, Sankt Petersburg, London, Neapel och Rom baxnade societeten inför det intellektuella krutpaketet.

Germaine de Staël lär, enligt samstämiga uppgifter, inte ha varit vacker, men vart hon kom bländade hon ändå sina medmänniskor och sågs som sin tids "mest glansfulla konversatör". I sin biografi över henne, *Madame de Staël. Härskarinnan över en epok* (1958), skriver Christopher Herold: "Hon var som mest lysande när hon talade om ämnen som låg hennes hjärta nära. Hennes känslointensitet och rika intelligens, vältalighetens improviserade och ändå alltid målmedvetna flöde, hennes elektriserande förmåga att överföra sin entusiasm för sina ideal, allt detta hade en verkan på åhörarna som man bara kan jämföra med ett utomordentligt musikevenemang." Hennes intellektuella självförtroende var det heller inga problem med. När hon förebräddes av den engelske författaren Crabb Robinson att inte förstå Goethe lär hon ha svarat: "Min herre, jag förstår allt, som är värdt att förstås. Hvad jag icke förstår, det är af ingen vikt."

Den kvinna som "härskade över sin epok" under epitetet Madame de Staël föddes 1766 som dotter till finansmannen och hugenotten Jacques Necker och den adliga men fattiga Suzanne Curchod, som stammade från en protestantisk prästfamilj. Suzanne lär, till skillnad från sin dotter Germaine, ha varit en skönhet, talade latin och grekiska, målade och spelade piano och fiol. Germaines föräldrar var schweizare, pappan miljonär och med en aktad ställning inom finansvärlden i Paris, där han sågs som ett geni och med tiden blev Ludvig XVI:s finansminister. Trots familjens schweiziska bakgrund blev Paris deras scen, med herr Necker som minister och Suzanne, hustrun, som värdinna för en av Paris mest berömda salonger.

Det var så Germaine Necker växte upp, omgiven av den tidens stora intellektuella, en uppväxt som var renons på frisk luft och lekkamrater men hade desto mer av intellektuell stimulans. I Paris främsta salong kunde hon som flicka ses språka med sådana som upplysningsfilosoferna Diderot, d'Alembert och Buffon samt den engelske historikern Gibbon. Hennes mor var en omhuldad drottning i det litterära Paris och brevväxlade med Voltaire, men för dottern var det pappan som var idolen. Hon avgudade sin far och hade svårt för modern. Men trots att Germaine växte upp i Frankrike var hon något av en utanförvarelse: protestant, republikan och "arvtagare till Genève's sansade dygder", som Herold skriver.

Vid 17 års ålder var det dags för giftermål. Germaine var en av Europas rikaste arvtagerskor, och att själv få välja den hon ville ha var uteslutet. Föräldrarna begränsade urvalet till protestantiska adelsmän och striden om hennes gunst kom att stå mellan två män, den svenske baronen Erik

FOTO: GETTY IMAGES

Den stora kärleken Benjamin Constant.

FOTO: GETTY IMAGES

I modern Suzanne Neckers intellektuella salong.

FOTO: GETTY IMAGES

de Staël poserar som huvudpersonen i sin egen roman *Corinne*.

FOTO: NATIONALMUSEUM

Den inte så stora kärleken Erik Magnus Staël von Holstein.

de Staëls verk *Om Tyskland* (1814) anses vara hennes bästa.

Magnus Staël von Holstein och William Pitt, det politiska underbarnet som just avgått som finansminister i England. Staël von Holstein backades upp av tunga figurer som Marie Antoinette och Gustav III, men det som till sist ska ha fällt utslaget var den blivande Madame de Staëls kärlek till Paris; hon ville absolut inte bo i England.

År 1786 gifte hon sig därför med en tråkmåns från ett slott i Östergötland som egentligen bara var intresserad av hennes pengar. Baronen arbetade som attaché hos greve Creuz, Sveriges ambassadör i Paris, och när giftermålet var klart flyttade de nygifta in på ambassaden på Rue du Bac. Äktenskapet var dömt att misslyckas, hennes passionerade natur och intellektuella ambitioner rimmade illa med östgötens stillsamma, tråkiga natur, och rätt snart började föremålen för hennes intensiva känsloliv skifta. Hennes man kunde omöjligt matcha hennes behov av fantasifulla och intelligenta män.

Några veckor efter bröllopet introducerades hon vid hovet i Versailles. Hon var 20 år och möttes av uttalad illvilja, ansågs ful och att klä sig smaklöst, pratade oavbrutet och hade noll koll på sociala konventioner. Hon var en ung, kalvinistisk kvinna, en "radikal feminist" långt innan begreppet myntades, agerade självständigt, trotsade den allmänna meningen, var intellektuellt överlägsen sin omgivning och älskade kärleken och de stora passionerna; hon var så fel som man kunde vara. Då, i början av sin bana. Med tiden växte hon in i, och förbi, den roll modern haft i sin salong. Den Germaine som fick lida spott och spe när hon introducerades vid hovet kom snart att bli det nav i Paris kring vilket mycket snurrade, inte bara

litterärt och filosofiskt utan även politiskt.

Men först sögs hon in i den franska revolutionens våldsamma strömvirvar. Den 11 juli 1789 fick hennes pappa sparken som finansminister av Ludvig XVI. I sin dagbok skriver kungen: "Ingenting. Herr Necker har rest." (När Bastiljen stormades tre dagar senare var kungens anteckningar ännu kortare: "14 juli. Ingenting.") Herr Necker flydde landet med sin familj, en flykt Germaine och hennes man följde med på, men det dröjde inte länge förrän Necker var tillbaka på sin post. I början av oktober, när sex tusen kvinnor tog sig ut till Versailles i syfte att föra kungafamiljen till Paris, befann sig Necker med fru och dotter på slottet. Germaine var 23 år och åsåg storögt den revolutionära händelsen när kungaparet fördes till Paris med livvakternas huvuden vajande på pikar.

Under det första stadiet av revolutionen blev hennes salong på Rue du Bac en mötesplats för de frisinnaade adelsmän som kom att genomföra den första fasen av revolutionen. Hon förälskade sig i en vacker, intelligent adelsman, greven och militären Louis Narbonne. Han tillhörde den grupp aristokrater som var reformvänner, men de kunde lika lite som Necker något år tidigare sätta stopp för revolutionens stormflod. Madame de Staël for till Coppet, familjegodset utanför Genève i Schweiz, där hennes älskade pappa slagit sig ner.

Under skräckväldet höll hon sig kvar där samtidigt som giljotinens dystra hugg gick att ana i fjärran. I lugnet på Coppet arbetade hon på en avhandling om "passionernas inflytande på individernas och nationernas lycka" samtidigt som hon gjorde vad hon kunde för att hjälpa de emigranter som flydde revolutionen.

I sin *Madame de Staëls roman* (1907, översättning av Valborg Hedberg) beskriver den engelske författaren Francis Gribble denna tid: "Den gamla samhällsordningen är upplöst, och allt som hon förr lefde för, är slut. Hennes far är landsflyktig och i onåd, hennes mor ligger döende. Många av hennes vänner ha omkommit på schavotten. De öfriga äro kringspredda och utblottade. Hon har ingen kärlek, utom sin fars, att finna stöd i, ty hon har aldrig älskat sin man, och M. de Narbonne är kall för henne ..."

Det var då, i september 1794, som hon träffade mannen som kom att bli hennes livs stora kärlek, den blivande berömde författaren och liberale politikern Benjamin Constant. Han hade varit ett lika brådmoget barn som hon och var nu en hyperintelligent och spränglärd ung man – med stark dragning till bohemliv. Och dubbel. De blev djupt förälskade i varandra och det slog gnistor om allt de företog sig.

I Paris hade livet lugnat ner sig något, och i

FOTO: WIKIMEDIA

Salongslejoninnan med sin dotter Albertine, född 1797.

”

Germaine de Staël lär, enligt samstämmiga uppgifter, inte ha varit vacker, men vart hon kom bländade hon ändå sina medmänniskor.

mars 1795 flyttade hon tillbaka till Paris med sin man, som återtog sin post som svensk ambassadör i Paris. Sansculotternas tid var över och hon kunde öppna sin salong igen. Nu var det ”de eleganta sprättarnas” tid, *les muscadins* och *les incroyables*, och Benjamin Constant var en av dem. Germaine de Staëls passionerade kärlekshistoria med honom resulterade – sägs det! – i en dotter, Albertine, som sedermera skulle bli känd som hertiginnan de Broglie.

I denna veva skilde sig Madame de Staël från sin svenske baron, som gick under i fattigdom och spelmissbruk. Det var fortsatt rörigt i Frankrike och hennes salong var en politisk oroshärd där allehanda rykten florerade. Hon stod mitt i händelsernas centrum och fruktades av många på grund av sin makt. Napoleon hade stigit i grader och han accepterade inte salonger där det intrigerades mot honom. Han befallde henne därför att flytta från Paris. Hon protesterade högljutt, men fick till sist vika ner sig och gå i exil.

Den varade i tio år. Att hon var god vän med Joseph Bonaparte, Napoleons bror, hjälpte föga. Kärleken till salongslivet bibehöll hon dock, och nu var det på slottet Coppet som det fortgick. Samtidigt avslutade hon sin första roman, *Delphine*. Den väckte enorm uppmärksamhet när den publicerades 1802 för sin kritik av sedligheten, men ansågs inte som något mästerverk. I romanen förutsåg Madame de Staël cesarismen som ”det beklagliga slutet på republiken”, vilket gjorde Napoleon rasande och fick honom att skicka sin bror att varna henne. Hon kunde inte bry sig mindre. Hon var ju Europas främsta superkändis vid det här laget.

År 1804 var det dags för hennes tyska resa. Den blev succé vart hon kom. I Weimar träffade hon Goethe och Schiller, i Berlin Fichte och där knöt hon August Wilhelm Schlegel till sig genom att

FOTO: ETH LIBRARY SÜRICH

anställa honom som guvernör åt sin son August. Men mitt under resan dog hennes far och hon fick hasta till Coppet.

Några månader efter begravningen av den djupt älskade fadern återupptog Madame de Staël det intensiva sällskapslivet med allt vad det innebär av konserter, teaterföreläsningar och långa middagsmiddagssittningar. Constant, älskaren, skrev i sin dagbok *Journal intime*: ”Jag är mycket förtjust i allt på Coppet, men detta ständiga sällskapslif, dessa oupphörliga förströelser trötta och enervera mig. Jag förlorar all min arbetsförmåga och undrar bittert för mig själv: När skall det taga ett slut?”

Mycket av det bästa som skrivits om den märkliga kvinnan finns just i Constants dagbok: ”I dag är Madame de Staël i Genève. Bonstetten, Schlegel, Sismondi och jag åto middag, uppslupna som skolpojkar när magistern är borta. En besynnerlig kvinna är hon! Hennes välde är oförklarligt, men obestridligt öfver var och en, som står henne nära. Om hon bara kunde styra sig själv, skulle hon kunnat styra världen.”

År 1807 gav hon ut romanen *Corinne ou l'Italie*, inspirerad av en italiensk resa hon gjort. Romanen handlar om en begåvad kvinnas försök att finna lyckan och hyllades av tunga namn som Lord Byron, Friedrich Schlegel och Benjamin Constant. Den kom ut i sex upplagor under hennes livstid, och trots att boken inte var självbiografisk kom många att tala om henne som ”Corinne” i stället för Madame de Staël.

Hela tiden gnagde exilen i henne, det var ju i Paris hon ville vara och verka och hon föredrog

Familjegodset Coppet utanför Genève var Madame de Staëls tillflyktsort under franska revolutionen.

1786 gifte hon sig därför med en tråkmåns från ett slott i Östergötland som egentligen bara var intresserad av hennes pengar.

anblicken av rännenstenen på Rue du Bac långt mer än den storslagna vyn av Mont Blanc. Dock kunde hon trösta sig med Benjamin Constant och deras kärlekshistoria. Han kunde inte leva utan henne, men inte heller med henne. Hon hotade med självmord ifall han övergav henne. På det viset brottades de med varandra i över tio år innan han till sist tog sig ur hennes trollgrepp, gifte sig med en Charlotte Dutertre och flyttade till Paris, där han kom att göra politisk och litterär karriär. *Adolphe* blev hans genombrottsroman, och på samma vis som folk talade om Madame de Staël som "Corinne" blev Constant "Adolphe" i folkmun.

Madame de Staël träffade i stället en ung soldat och författare, Albert Jean Michel de Rocca, som hon gifte sig med i hemlighet och fick en son med. År 1810 hade hon påbörjat vad som anses vara hennes bästa bok, *De l'Allemagne* (Om Tyskland), en diger sak i tre band på 600 sidor där hon försöker ringa in tysk filosofi, litteratur och mentalitet. Boken är en mäktig hybrid där hon blandar fina litterära analyser av Goethes och Schillers verk med hyllningar av tyskt tankedjup och förklaringar av filosofen Immanuel Kants kategorier, men också ytliga generaliseringar om än det ena, än det andra. Hon skriver medryckande på en enkel och pedagogisk prosa på vilken hon gör det svåra lätt och imponerar med sin intellektuella självständighet. Både Goethe och Schiller, till exempel, får flera slängar av hennes kritiska slev, och hon fångade essensen i den tyska kritiken av upplysningen, det som senare kom att samlas i begreppet "romantiken", väl.

Ryktet om vad Madame de Staël hade på gång spred sig när hon läste högt ur sitt manus i olika sammanhang. Napoleon fick höra om det, blev upprörd och förbjöd boken att tryckas i Frankrike. Varför skriva en bok om tyska filosofer när det fanns så många stora franska dito? var hans inställning. Napoleons tentakler nådde

långt, även in i Schweiz, och folk började bli rädda för att umgås med Madame de Staël.

Salongslivet på Coppet stillnade därför och hon tog sikte på London, där hon planerade att ge ut boken. Hon kunde dock inte resa via Frankrike, och även Tyskland var stängt för henne eftersom Napoleon kontrollerade landet. I stället bestämde hon sig för att ta vägen över Wien, Moskva, Sankt Petersburg och Stockholm. Vart hon kom togs hon emot som den legendar hon blivit. I Moskva 1812 läste hon högt ur *De l'Allemagne*-manuset bara några veckor innan Napoleons armé gick under i samma trakter.

Till sist, efter bland annat åtta månader i Stockholm, kom hon fram till London, där boken trycktes. Den kom ut 1814 och blev en omedelbar succé. Av många ansågs Madame de Staël vara den enda som verkligen förstått tysk litteratur och filosofi och sågs därför som ett snille. Napoleons välde var över, och när han sattes på båten till Sankta Helena hade hon åter öppnat sin salong i Paris. Hennes middagar kunde nu hysa upp till 800 gäster, något som underlättades av att den franska staten äntligen betalade ut den skuld till hennes far som den dragit på sig före revolutionen.

Men den mäktiga, kvinnliga virvelvind som hade satt hjärtan och sinnen i brand över hela Europa var på väg att bedarra. Om hennes sista återkomst till Paris skrev väninnan Madame Rilliet-Huber: "Madame de Staël har uppnått höjdpunkten för sin ärelystnad. Hennes hus är det mest besökta i Paris, och hon utöfvar allt det inflytande hon kan önska utan att möta någon opposition. Hon är rik, hennes dotter är förtjusande ... men jag är ledsen att säga, att hennes hälsa är mycket klen. Hon skrifer ofta till mig och längtar till Coppet."

Vintern 1817 insjuknade Madame de Staël och dog senare samma år i vattusot, 51 år gammal. I dag betraktas hon i Frankrike som en nyfiken avantgardist som rörde sig inom olika domäner, en feministisk pionjär som med sin litteratur slogs mot de sociala konventioner som begränsade kvinnors rätt till lycka.

Hon har dessutom skrivit in sig i fransk litteraturhistoria som den som först lär ha använt sig av begreppen *romantisme* och *littérature* (i stället för det tidigare *belles-lettres*). Att "översätta" hennes kvinnoliv till vår tid? Svårt, så klart, men om man tänker sig den osannolika korsningen av Ursula von der Leyen (politiken), Simone de Beauvoir (filosofin), Suzanne Brøgger (litteraturen) och Paris Hilton (arvet, pengarna) så skulle man nog snudda vid något. ■

Fredrik Ekelund/Marisol M. är författare.

EKONOMI & PSYKOLOGI

En väldigt pryddlig kris

CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i Affärsvärlden.

En grupp japaner står under det enda träd i Shibaparken vars körsbärsblommor hunnit slå ut. Deras huvuden och uppsträckta mobiltelefoner är dolda bland grenarna, i jakten på närbilder med Tokyos klarblå himmel som bakgrund. Runt det ensamma trädet är fjolårets gräs fortfarande gult och all övrig växtlighet i parken vintergrå. Min dotter och jag fryser i snålblåsten medan vi tar kort på japanerna som tar kort.

De gör rätt i att zooma in på det vackra i tillvaron. Särskilt om de skulle vända blicken mot landets ekonomi. I decennier har tillväxten varit låg, produktivitetsutvecklingen seg, deflationen en våt filt och yenen allt svagare. Ingen akut kris förvisso, men så konstant bakhalt att Japan sedan länge tappat kontakten med OECD:s ledarklunga.

Industriundret på 1980-talet ligger långt tillbaka, men bilden av överlägsna Toyotafabriker och glänsande skyskrapor får ändå dagens Japan att se äldre och tröttare ut i jämförelse. Att allt är rent och välordnat döljer inte åldrade byggnader, en gammal bilpark och att tjänstesektorn är ineffektivt överbefolkad. Trots en bred digitalisering viftar trafikpoliser i flera vägkorsningar, och på flygplatsen lägger en man varje väska rätt när den faller ut på bagagebandet så att handtagen pekar åt samma håll.

Det är belevat och omtänksamt. Men det framstår som bedagat när motsvarande händer i Kina är sysselsatta med att bygga elbilar. Från Vietnam väller också elbilar ut, från nya biltillverkaren Vinfast. I mars blev effekten uppenbar när Honda för första gången sedan noteringen 1957 annonserade en förlust – och drog med sig hela branschen nedåt på börsen.

Denna negativa utveckling skulle det bli ändring på i år var det tänkt. Så sent som i februari slog borsindexet Nikkei rekord, i jubel över liberala premiärministern Sanae Takaichis planer på expansiv finanspolitik och över att en fortsatt svag yen stöder exporten. Zombieföretag, svaga banker och ineffektiva affärsnätverk skulle städas ut.

Men våren och högkonjunkturen kom som alla vet av sig. Kriget i Mellanöstern dubblade nära nog oljepriset och för ett land som importerar 90 procent av sin olja därifrån är det ett

mer smärtsamt slag än vi i Europa har tid och ork att föreställa oss i våra egna oljekramper. För Japan betyder härjningarna i Hormuzsundet inte bara dyrare energi utan akut brist på råvara till plast, som är en central insatsvara i Japans bil- och tekniksektorer.

Följaktligen rasade Nikkeis index och yenen föll till sin lägsta nivå mot dollarn på 35 år. Inget att fira för företagarna, eftersom valutan får större effekt på importpriserna än på exportvolymen.

Kort sagt, Japan befinner sig i en tuff situation på både kort och lång sikt. Men det är också en tuff, motsägelsefull nation.

En tidig morgon på ön Okinawa såg jag byggarbetare stå i rader. På kommando masserade de axlarna på kollegan i raden framför, innan de vände sig om och bugade mot varandra. Det hade en elegans och disciplin som är svår att föreställa sig i Sverige.

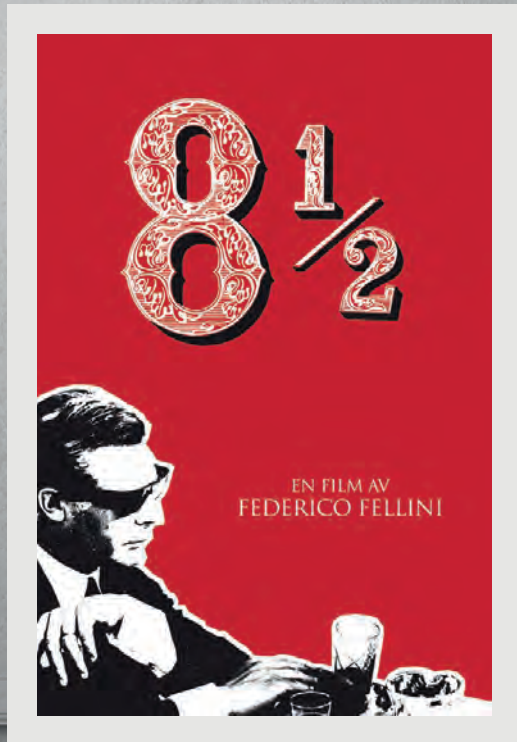
Däremot besöker vi varuhus så kitschiga att man tror sig ha hamnat på tivoli. Vi dricker turkost te under blinkande neonskyltar och går vilse i en enorm spelhall. "Överstimulerande", sammanfattar min dotter med brittisk underdrift.

När vi hittat ut igen ler hon åt en mamma och pappa som oroligt springer bakom sitt tultande barn. Den lilla elefanten i rummet. För bakom de japanska paradoxer som ekonomer gärna pekar på – låg tillväxt men låg arbetslöshet, digitalisering och samtidigt ineffektivitet, sjunkande absolut bnp men stigande per capita – döljer sig ett födelsetal på 1,14 barn per kvinna. Befolkningen har krympt i över ett decennium, och sedan 1980 har medianåldern ökat från 32 till 49 år.

Jämfört med detta är oljepriser, räntor och produktivitet lätta plättar. För hur vänder man en befolkningskris? Nyligen intervjuade jag demografiexperter om orsakerna. De erkände rakt upp och ned att de inte vet. Skillnader i föräldraförsäkringar och bostadspriser räcker inte, det har man provat.

På papperet är situationen med andra ord prekär för *cherry blossom country*. Ändå känns det inte alls så när man reser runt i detta säkra, vänliga, rena land. Man hör en maskin dunka under ytan, som är välsmord även utan olja. ■

"På kommando masserade de axlarna på kollegan i raden framför, innan de vände sig om och bugade mot varandra."

Boka biljetter till samtal
och filmvisning på
capitolbio.se eller
genom att scanna
QR-koden

FILMKLASSIKER

8 1/2 MED JOHAN RABAEUS

23 april | Bio Capitol

Federico Fellinis 8½ räknas som ett av filmhistoriens mest inflytelserika verk. Skådespelaren och regissören Johan Rabaeus samtalar med moderator Gunilla Kindstrand om skapandets villkor, konstnärlig identitet och gränsen mellan verklighet och fantasi.

Boka biljetter till samtal och filmvisning på capitolbio.se

 **AXESS
TELEVISION**

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

FOTO: WIKIART

Nostalgia – Mädchen am Meer
av Sigmund Lipinsky.
Läs mer på s 68.

- Carl Rudbeck** läser medeltidsfilosofen Maimonides s. 58
Dante Löfmarck firar 100-åringen Gösta Oswald s. 62
Alfred Sjödin läser Lukianos, en antik grek som väntar på sin högkonjunktur s. 64
Maxim Grigoriev om rysk-ukrainska Maria Galinas dagbok från Odessa s. 66
Laura Barbagallo om en bortglömd mästare, konstnären Sigmund Lipinsky s. 68
Bengt Ohlsson om hur befriande det kan vara att inte filmatisera en bra bok s. 69

IDÉHISTORIA

Maimonides och den ädla lögnen

Den judiske tänkaren Maimonides har fått stort inflytande för sin uppfattning att vanliga människor behöver en primitiv gudsbild, trots att den inte överensstämmer med sanningen.

Av *Carl Rudbeck*

Förhållandet mellan tro och vetande, mellan förnuft och tradition, har under århundraden upptagit eller till och med plågat teologer och filosofer inom de tre stora monoteistiska religionerna – judendom, kristendom och islam. Alla tre kräver av sina bekännare att de ska tro på någon eller något trots att det saknas hållbara eller ovedersägliga bevis för Hans existens eller för att det ena eller andra har ägt rum – att någon fått havet att vika undan, gått på vatten, uppväckt de döda eller ridit på en bevingad häst ända upp till himlen.

Till viss del är väl allt detta fortfarande problematiskt för troende, men var det ännu mer i en svunnen tid då många ofta tog sin tro bokstavligt. I dag gör många religiösa människor det lätt för sig genom att bortförklara allt som strider mot dagens uppfattning om vad som är verkligt och vad som är rätt och fel. Långt ifrån alla, men ändå ganska många, tycks övertygade om att mångtusenåriga urkunder problemfritt ska låta sig sammanjämkas med dagens tidsanda.

Denna spänning mellan olika sätt att se på världen var stark redan under medeltiden, då den upptog flera av tidens främsta tänkare i såväl öst som väst. Filosofi och teologi var då så nära sammanflätade med varandra att det ofta är omöjligt att avgöra var det ena ämnet slutar och det andra tar vid. Denna symbios mellan teologi och filosofi är sällan tydligare än hos den store judiske tänkaren Maimonides, ofta kallad Rambam, en akronym av hans hebreiska namn Rabbi Moses ben Maimon. Hans inflytande har varit enormt fram till i dag – och då inte bara inom judendomen, vars lagar han kodifierade i *Mishneh Torah*, som fortfarande är normerande och flitigt studerad.

Maimonides levde mellan 1138 och 1204. Han

föddes i Córdoba, alltså i det av muslimer styrda Andalusien. Det har ibland felaktigt framställts som en tolerant idyll, där utövare av judendom, kristendom och islam levte fredligt sida vid sida. Men det rädde aldrig någon tvekan om vem som bestämde. Judar och kristna var så kallade dhimmi, en underklass som tolererades i utbyte mot att de betalade en särskild skatt och underkastade sig en rad restriktioner. Situationen skulle komma att förvärras mot slutet av 1140-talet, då Andalusien invaderades av almohaderna, en synnerligen intolerant dynasti som betonade Guds enhet och som tvingade minoriteter att konvertera till islam. Det räckte inte alltid – de styrande almohaderna misstänkte att de nyomvända i lönnedom praktiserade sina gamla religioner. Det var alltså bäst för dem att lämna landet.

Som så många andra intellektuella, då som nu, tvingades Maimonides till en fläckande existens tills han fann en fristad i Egypten. Han etablerade sig där som ledare för den judiska församlingen – en lärd och respekterad rabbin. Detta liv präglades av teologiska och filosofiska studier och spekulationer fick ett brått slut när Maimonides bror David drunknade då hans handelsfartyg på väg till Indien förläste. Det var inte bara en personlig tragedi utan också en ekonomisk katastrof. Under de sista årtiondena av sitt liv förtjänade han sitt levebröd som läkare. Han blev något av en livmedikus för den härskande ayyubiddynastin, med den berömde Saladin i spetsen. (Kombinationen av medicin och filosofi var inte helt ovanlig i den delen av världen under medeltiden – Avicenna, Ibn Sina, var också han filosof och läkare.) Som läkare manade Maimonides till ett försiktigt och återhållsamt liv och betonade vikten av kloka matvanor.

Forts. →

Maimonides, född i det muslimska Andalusien, var medeltidens mest betydande judiske tänkare.

Det är inte för sina skrifter om diverse kroppsliga åkommor, och hur vi ska försöka bota dem, som Maimonides fortfarande studeras och kommenteras också utanför strikt religiösa kretsar. Det är främst för sitt filosofiska storverk – den på arabiska avfattade, men redan under Maimonides livstid till hebreiska översatta, avhandlingen *Dalalat al-Ha'irin*. Den utgavs nyligen i en rikt kommenterad översättning till engelska som *The Guide to the Perplexed* (Stanford University Press, 2024). Översättarna Lenn E. Goodman och Philip I. Lieberman är båda professorer vid Vanderbilt University i Nashville. Deras noter, som ofta upptar halva boksidan, hjälper läsaren på traven i detta långa, vindlande och antagligen medvetet dunkla verk. Maimonides vänder sig till en begåvad och i filosofi och teologi bevandrad men förvirrad läsare, som inte vet vad han ska ta sig till när teologin säger ett och filosofin ett annat. Långa stycken beskriver konflikten mellan Aten och Jerusalem, mellan förnuft och tro. Det är ett heroiskt försök att få Aristoteles – ofta via hans arabiska uttolkare, bland andra al-Farabi – att stämma överens med Torah, Bibelns Moseböcker. Maimonides begrep bättre än de flesta av sina samtida hur problematiskt detta projekt var.

Svårigheterna börjar redan, i högst bokstavlig mening, från allra första början. Är världen evig eller har den kommit till vid en viss tidpunkt?

Båda alternativen är otillfredsställande ur teologisk synvinkel. Om världen är evig, alltså oskapad, ja då finns det egentligen inget behov av en gud. Som den muslimske teologen al-Ghazali hade argumenterat: de filosofer som menar att världen är evig är djupast sett ateister. Inte heller det andra alternativet är särskilt lockande. Gud är det enda perfekta väsendet, all förändring innebar definitionsmässigt en försämring. Att Gud plötsligt skulle ha bestämt sig för att skapa världen innebär alltså att detta fulländade väsen förändrades. Maimonides lutar till slut mot att världen är skapad, men han ser styrkan i båda sidors argument: ”Varje kompetent teist som inte bedrar sig själv kan se att frågan om skapelse eller evighet inte kommer att besvaras genom ett slutgiltigt bevis. Förnuftet hamnar här i en återvändsgränd.” I en fotnot påpekar de båda utgivarna slående likheter med Immanuel Kant, som i sin *Kritik av det rena förnuftet* också fann argument för både ett skapat och ett evigt universum.

En av flera röda trådar i Maimonides många skrifter, inte minst i denna vägvisare för förvirrade, är en radikal kritik av en traditionell föreställning om Guds natur och väsen. Enligt Maimonides hade alla föremål i universum – Egyptens pyramider, Medelhavet, månen – kunnat existera eller inte existera. Om pyramiderna eller månen aldrig hade kommit till så hade världen i övrigt varit i stort oförändrad. Vår existens är tillfällig, allt jag ser omkring mig hade lika gärna kunnat icke-existera. Gud är undantaget. Maimonides följer på denna punkt Avicenna, som menade att Guds existens är nödvändig. Men det är också, om jag nu rätt förstått denna ganska så snåriga och spekulativa metafysik, det enda man kan säga om Gud. Här är vi förstås ute på metafysiska vatten som är djupa men kanske också grumliga.

Maimonides vänder sig flera gånger med skärpa mot varje försök att tillskriva Gud egenskaper (godhet), känslor (vrede) eller kroppsdelar (Guds hand). Alla dessa försök är missriktade och vittnar om en primitiv och felaktig bild – Gud som ett slags supermänniska. Den som dyrkar en sådan gud dyrkar egentligen bara en idealiserad bild av sig själv.

Å andra sidan behövs denna primitiva och naiva bild för att få vanligt folk – det vill säga nästan alla med undantag av framstående teologer och filosofer – att tro. En primitiv tro på en straffande Gud som griper in i mänskliga angelägenheter för att belöna de goda och straffa de onda var nödvändig för att garantera ett samhälles fortbestånd.

Det var Maimonides version av den ädla lögnen, med anor tillbaka till Platon. Den av

Maimonides så uppskattade al-Farabi menade att det primitiva folket endast kunde hantera en religion bestående av underverk och uppenbarelser, medan intelligentians religion var filosofiskt förankrad. Folket behövde en gud som var ett slags fadersgestalt och skulle aldrig låta sig nöjas med ett väsen till vilket inga mänskliga egenskaper kunde tillskrivas. Om man för den olärda massan försöker förklara detta abstrakta gudsbegrepp, den gud som saknar alla konkreta egenskaper, kommer man inte att övertyga någon men väl förstöra vanligt folks religiösa övertygelser. Att propagera för en sådan filosofiskt förfinad religion var direkt farligt.

I sin utmärkta bok om Maimonides skriver Moshe Halbertal: "Hela samhällets existens riskeras genom ett subversivt ifrågasättande av den antropomorfiska bilden av en gud som en befallande härskare som styr genom att utdela straff och belöningar."

Maimonides kom följdriktigt att arbeta med ett slags dubbel teologisk bokföring där han skilde nödvändiga trosföreställningar som behövs för att bevara samhällsordningen från sanna trosföreställningar som leder den filosofiskt och teologiskt skolade eliten till den kontemplativa vishet som är det bästa vi kan hoppas på, i alla fall på denna sida om graven.

Voltaire skulle flera hundra år senare vara inne på samma tanke. Utan tron på och skräcken inför en straffande gud skulle folket, den breda massan, inte tveka om att skära halsen av överklassen.

Denna vägvisares övergripande projekt var att medla mellan tro och förnuft. Människan, i alla fall en liten filosofisk elit, har begåvats med ett förnuft som det är en plikt att använda efter bästa förmåga.

Det innebär att Maimonides förkastar mycket av sin religions utanverk. De flesta underverk, med några få undantag, underkänns. I ett brev till sin hebreiska översättare Samuel ibn Tibbon visar han sitt missnöje med de kristnas sätt att tillskriva "Jesus från Nasaret – må hans skelett förvandlas till stoft – mängder av märkliga gärningar och underverk som vi kan förklara genom att använda förnuftet". Maimonides menar att det stora underverket är världen som vi känner den, med dess underbara lagbundenhet. Han avfärdar astrologi som värdelöst skrocc.

I sin omfångsrika bok *Lumières du Moyen Âge* gör den franske filosofen Pierre Bouretz med massiv sakkunskap gällande att Maimonides tillsammans med några av tidens arabiska filosofer var på väg mot en form av upplysning som skulle låta vänta på sig länge än i Europa. Att denna upplys-

"Denna vägvisares övergripande projekt var att medla mellan tro och förnuft. Människan, i alla fall en liten filosofisk elit, har begåvats med ett förnuft som det är en plikt att använda efter bästa förmåga."

ning kom av sig i det medeltida Mellanöstern har orsaker som de lärde fortfarande diskuterar.

Inledningsvis antydde jag att Maimonides ända fram till våra dagar utövade ett indirekt inflytande bortom strikt religiösa kretsar. Det finns de som påstår att han på krokiga vägar skulle ha inspirerat de neokonservativa i USA, som i flera fall har fått sin akademiska skolning vid universitetet i Chicago, där Leo Strauss var professor.

Strauss var en insiktsfull läsare av Maimonides, som lärde honom att många stora filosofiska texter har två betydelser, en exoterisk som massan kan förstå, men dessutom en esoterisk som är tillgänglig endast för några få invigda. I sin uppsats om hur man rätt ska läsa Maimonides text skriver Strauss att dess hemlighetsfulla karaktär åstadkoms på skilda sätt: "För det första så är det för att orden i *Vägvisare* valts med allra största omsorg; eftersom mycket få människor kan eller vill läsa med yttersta omsorg kommer de flesta misslyckas med att uppmärksamma den hemliga doktrinen. För det andra så säger Maimonides avsiktligt emot sig själv och om en man förklarar både att *a* är *b* och *a* inte är *b* så har han inte sagt något alls." Enligt Strauss skulle alltså en av de viktiga lärdomar vi kan dra av Maimonides text vara just denna motsägelse mellan två olika oförenliga betydelser.

På ytan och för en slarvig läsare tycks *Dalalat al-Ha'irin* svära trohet mot den judiska, rabbiniska traditionen, medan Maimonides i själva verket skulle ha varit aristoteliker. Just denna spänning mellan konkurrerande sätt att se på världen är bara en av många orsaker till att detta verk fortsätter att fångla. Strauss skulle senare fortsätta på det inslagna maimonidiska spåret och leta efter en underliggande esoterisk mening hos senare tänkare som Machiavelli och Spinoza.

De politiker som undervisades av Strauss eller någon av hans många lärjungar drog lärdom av denna doktrin med dubbla budskap, där eliten tålde att höra sanningen, medan massan fick hålla till godo med fromma lögnar. Eller som Jack Nicholson säger i filmen *På heder och samvete*: "You can't handle the truth." ■

Carl Rudbeck är fil.dr i litteraturvetenskap.

LITTERATURHISTORIA

Gösta Oswalds enorma anspråk

Den talangfulle men svår-
begriplige författaren
dog endast 24 år
gammal. I år skulle
han ha fyllt 100.

Av Dante Löfmarck

I prosadikten ”Gösta Oswald f. 1926 d. aug. 1950”, i samlingen *Tema med variationer* (1954), beskriver den finlandssvenska Mirjam Tuominen koncist sin rikssvenska författarkollega så här: ”Skrev så mycket, så snabbt, så tungt, komplicerat, använde sig av citat, många nyckelnamn, emedan den svävande, simmande understundom allenast gående längtade efter att hinna fram, innan den enkla okomplicerade svävande simmande skulle drunkna”.

Det är nu 100 år sedan Oswald föddes. Trots att hans stund på jorden blev kort hann han skriva fyra böcker, varav två publicerades postumt. Författarskapet tillhör svenska språkets mest svårge-
nomträngliga; det är, som Tuominen skriver, proppfullt av citat, intertextualitet och tungt idéinnehåll. Men få författare har nog gjort sådana anspråk på vad litteraturen kan vara.

Gösta Oswald räknas till den svenska fyrtiotalismen, en strömning av författare som skrev i skuggan av andra världskriget och vars verk präglas av svärmod, ångest, skuld och pessimism. Mest framträdande av dessa var Stig Dagerman, Erik Lindegren och Lars Ahlin, liksom Oswalds vän och mentor Karl Vennberg, som i en dikt dedicerad till Oswalds minne i *Gatukorsning* (1952) skrev: ”Legenden må bevittna och berätta / Men vi som kände dig till stoft och blod / dröjer kvar vid hav som kopparrött / har slutit sig om jordiskt liv”. Av fyrtiotalisterna var Oswald yngst, till och med yngre än deras *wunderkind* Stig Dagerman.

Läser man Birgitta Holms monografi *Gösta Oswald* (1969) möter man en brådmogenhet bortom rimlighetens gränser. Oswald börjar skriva från den stund han lär sig läsa. Som 14-åring tar han pianolektioner och har inom ett halvår komponerat 18 opus. Han läser jämt och ständigt, i synnerhet när han påbörjar sina gymnasiestudier vid Södra latin och möter likasinnade som Vilgot Sjöman och Lars Forssell. Där förkovrar sig den unge Oswald i Edith Södergran, Vilhelm Ekelund, Nietzsche, T.S. Eliot, Gunnar Björling och – av yttersta vikt för Oswald – Arthur Schopenhauers filosofi.

I början av gymnasietiden sker även något avgörande för såväl privatpersonen som författaren Gösta Oswald. Våren 1942 upplever Oswald den första

kärleken med Monica, en relation som inte blir långlivad. Den 17 november 1942 omkommer Monica i en drunkningsolycka, en händelse som var avgörande för att driva 16-åringen i armarna på Schopenhauer.

I september 1945 fick Bonniers ett diktmanus från en okänd 19-åring. Det lästes av förlagets lektor Karl Vennberg. Redan den 12 oktober beslöt sig förlaget för att ge ut *den andaktsfulle visslaren* (1946), titeln tidstypiskt nog skriven med gemen begynnelsebokstav. I denna debut får Oswalds tonårsbesattheter mer utrymme än i det senare författarskapet. I synnerhet Schopenhauer spelar en viktig roll. Han menade – något förenklat – att världens innersta väsen var viljan, och att när viljan uppfylls är lyckan efemär. Vad som väntar oss är idel lidande. Schopenhauer framträder tydligt i bokens fjärde del ”libera te homo de vita” (befria dig, människa, från livet). Dikten ”Monolog” innefattar verser – återspeglade pessimistens filosofi – såsom: ”reducerad till noll rasar illusionen av din / personlighet i sin egen spegelbild snärjd / från allt ska du befria dej / från allt nattens minne och dagens fruktan”.

Efter den väl mottagna debuten följde på bokfronten en treårig tystnad från Oswald. Under tiden påbörjades en Hölderlinöversättning och Oswald publicerade sig i pressen. Han deltog i den berömda ”obegriplighetsdebatten”. Den inleddes med den traditionellt sinnade Sten Selanders kritiska inlägg i SvD om Erik Lindegrens modernistiska diktsamling *mannen utan väg* (1942). Lindegren anklagades, liksom andra fyrtiotalister, för att vara obegriplig. Selander och andra traditionellt sinnade var, enligt Oswald, ”klåpare” som satt bakom ”bokdammiga fönsterrutor” i det ”akademiska spinnhuset”.

Vid sidan av översättandet, recenserandet och debatterandet hade Oswald även inlett arbetet med *Christinalegander* (1963), en roman om 1200-talshelgonet Christina av Stommeln. Det är säkerligen det svåraste av Oswalds verk och publicerades först efter Oswalds död. Tar man hjälp av Birgitta Holms förord, liksom hennes monografi *Gösta Oswald*, är det en förvisso givande men även huvudvärksvallande läsning.

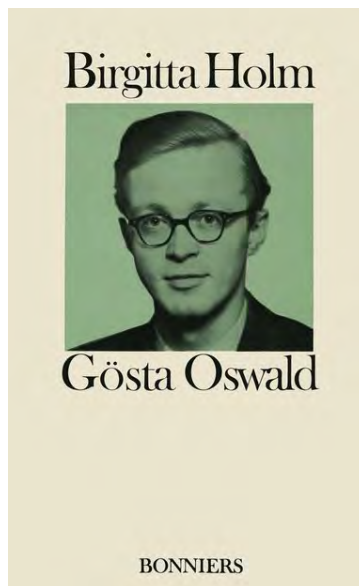
Det var när Oswald övergav idén att

publicera *Christinalegander* som han påbörjade vad som skulle bli hans främsta bok och det sista verket som gavs ut under hans livstid. När Oswald inledde skrivandet av *En privatmans vedermödor* (1949) hade han inte övergivit Schopenhauer men var inte längre störförälskad i tysken. Han hade kommit i kontakt med Søren Kierkegaard, en filosof som förvisso inte predikar frid och fröjd, men som ändå tillskriver individen ett högt värde.

En privatmans vedermödor inleds med att Herr O vaknar i ett ensligt rum i Gamla stan i Stockholm. Natten dessförinnan har han mördat sin hustru och hennes älskare. Efter att han under en dag vandrat runt i lägenheten stormas bostaden av en ilsken mobb och i slutet ligger O död i rännstenen.

I Oswalds skildring av huvudpersonens självförvållade undergång finns det många litteraturhistoriska associationer. Mirjam Tuominens beskrivning av att han använder sig av citat framstår som en underdrift. Författaren till *En privatmans vedermödor* är inte – i alla fall enligt förstaupplagan – Oswald. Oswald tar i stället rollen av utgivare, medan Peter Sergius står som författare, en tydlig blinkning till Kierkegaards galleri av pseudonymer. Romanens huvudperson, den ömklige Herr O, alluderar på K. i Franz Kafkas *Processen*. Medan O fördriver dagen i rummet dyker Joyce, Swedenborg, Hölderlin, Goethe och Georg Brandes upp i såväl tydlig som svårdechiffrerad skepnad.

Kierkegaards roll är dock den kanske viktigaste. I *Begreppet ångest* (1844) menar han att ångesten är en svindelkänsla inför den frihet människan besitter, ett viktigt tema i *En privatmans vedermödor*. Ännu viktigare är Kierkegaards ominöst klingande idé om ”det demoniska” ur samma bok, vilket består i att inte låtsas om friheten. Undviker man den kommer den dock förr eller senare igen tiofalt, något Herr O får erfara. Han flyr in i litteraturen och konsten för att inte konfronteras med brottet han har begått; han funderar över Hölderlin i stället för det bestialiska dubbelmordet. Ångesten gör sig påmind genom romanen i minnen av Hannelore, deras första möte och hans underdånighet som äkta make. För

Herr O tar ångesten slutligen formen av den vredgade mobb som blir hans död, en död som ingen vitterhet i världen kan rädda honom från.

Gösta Oswalds storhet ligger i dessa höga anspråk på litteraturen, och i *En privatmans vedermödor* är han närmast att förverkliga dem. I en roman på under 200 sidor ämnade Oswald skapa en syntes av den västerländska litteraturen i formen av Kierkegaards idé om det demoniska. Det är en plan som kanske bara en 22-åring är naiv nog att tro är uppnåbar.

En privatmans vedermödor utkom 1949 och skulle bli det sista Oswald gav ut under sin levnad. Samma år som romanen gick i tryck träffade han och gifte sig med Jörel Sahlgren och flyttade från Stockholm till Uppsala. Han började även arbeta med *Rondo* (1951) – en roman inspirerad av Hieronymus Boschs triptyk *Hövagnen* – som utkom postumt i ofullbordat skick.

Sedan Monicas bortgång hade druckningar återkommit i Oswalds författarskap, från direkta bilder i debuten till hur Herr O drunknar under mobben i *En privatmans vedermödor*. Det gör Oswalds död extra kuslig. Under en Gotlandsvisit med hustrun beslöt han sig för att ta en simtur och drogs ned i undervattensströmmarna. Han avled endast 24 år gammal. ■

Dante Löfmarck är kritiker och skribent.

Litteraturvetaren Birgitta Holm är en framstående kännare av Gösta Oswald.

”I Oswalds skildring av huvudpersonens självförvållade undergång finns det många litteraturhistoriska associationer.”

ANTIKEN

Lukianos i helfigur

Den grekiske författaren Lukianos har i modern tid inte haft någon högkonjunktur. Det är välkommet att han nu har kommit ut i en fin svensk översättning.

Av Alfred Sjödin

Vilka verk ingår egentligen i en grekisk och romersk antik kanon? Det beror på vilken tid man ställer frågan till. Många är de författare som behövt stryka på foten i takt med förändringar i synen på antiken, men framför allt till följd av den trängsel som uppstått då allt fler epoker, typer av litteratur och tidigare ignorerade kulturkretsar pockar på uppmärksamhet.

På den tiden då antiken var mer eller mindre synonym med "kulturen" sattes åtskilliga författare högt som i dag mer eller mindre ignoreras. En av dessa är Lukianos, som var en självklar förebild för 1500-talets humanister och 1700-talets upplysningsmän men vars kurs på de litterära värdenas börs sedan dess varit osäker. Detta återspeglas i hur sparsamt och osystematiskt han översatts till svenska. Det är därför en välgärning att Dimitrios Iordanoglou gett oss en modern, synnerligen läsbar Lukianos i relativ helfigur (*Livsfilosofier till salu och andra texter*, Ruin Förlag) och försett texterna med upplysande förord och kommentarer.

Lukianos tycks av allt att döma ha fötts i Samosata vid Eufrates i det nuvarande östra Turkiet och den dåtida romerska provinsen Syria. Från denna tämligen marginella position ska han ha avancerat genom sin talekonst och rört sig genom stora delar av det kosmopolitiska Rom. Han brukar hänföras till "den andra sofistiken", en lös gruppering av författare som stod för en återvändo till den grekiska litterära kulturens traditionella former i en situation då Rom vunnit herraväldet över Medelhavet.

Liksom hela denna rörelse har Lukianos ofta setts som ett dekadensfenomen, en uppfattning som Iordanoglou tar avstånd ifrån i sitt fylliga förord. Och det är sant att det häftats en del märkliga rasliga och andra uppfattningar på Lukianos och hans tid. Samtidigt är det svårt att inte se denna tid som dekadent, i den mer eller mindre neutrala meningen av att befinna sig i slutet av en kulturcykel. Det finns en allmän känsla av att stå på ett millennium av kultur, men att denna kultur reducerats från en levande tradition till en à la carte-meny.

Lukianos är också det slags författare

som skriver ord om andra, tidigare, ord. Med sina många anspelningar på äldre litteratur och mindre kända myter tvingar han även de ganska välbevandrade att då och då ta hjälp av noterna. Samtidigt är han ingen trött arkivarie utan når genom sin fräckhet och sitt goda humör fram till ett slags friskhet av andra graden.

Även själva ämnena för Lukianos texter är inomlitterära, i den meningen att de explicit eller implicit handlar om den tidens intellektuella värld. Denna framstår som överbefolkad – "det är lättare att trilla omkull på en båt utan att slå i en planka än att gå på stadens gator utan att träffa på en filosof" – och dess representanter mer eller mindre som skojare. Den fina bildningen ter sig mest som en väg till en behagligare livsstil. Hela tiden anar man som en underliggande premis att genom sig själv känner man andra. Med sin kritik mot de lärde hade man kunnat tänka sig honom som en vredgad filosof som ställde sitt eget system mot rivalernas, men det förhärskande tonläget är i stället en allmän ironi vars centrum kan vara svårt att nagla fast.

"Peregrinos död" ger oss ett porträtt av en av tidens stora andliga svindlare, en kringvandrande kynisk filosof som i sin jakt på berömmelse till sist drivits till den mest spektakulära möjliga handlingen – det publika självmordet. Texten illustrerar Oscar Wildes hjärtlösa maxim, att en sak inte nödvändigtvis blir sann bara för att någon är villig att offra sitt liv för den. Texten har också sitt intresse genom att i förbifarten ge oss ett av de relativt få hedniska vittnesmålen om de kristna, vilka skildras som en synnerligen godtrogen variant av de många sekter (filosofiska eller religiösa, i den mån distinktionen är meningsfull) som präglade det andra århundradets livsåskådningsmarknad.

Just en sådan är vad som beskrivs, bokstavligen, i stycket "Livsfilosofier till salu", i vilket de olika antika filosoferna auktioneras ut till högstbjudande, baserat på vad de har att erbjuda de köpvilliga. Frågan om den eventuella sanningen hos dessa filosofier är tämligen frånvarande – betydligt viktigare är frågan om vad man får för pengarna.

LITTERATUR

Ryssland förstör sitt förflutna

I en dagbok och en diktsamling har författaren Maria Galina gett en drabbande inifrånschildring av situationen i Ukraina.

Av Maxim Grigoriev

I januari 2022 bestämde sig författaren Maria Galina, som då hade bott i Moskva sedan 1987, för att återvända till Odessa i Ukraina. Där bosatte hon sig tillsammans med sin make i ett litet hus inte långt från havet – och väntade. En månad senare bröt kriget ut. Hon började skriva dagbok.

Galina föddes 1958 i Tver (dåvarande Kalinin) i Ryssland, växte upp i Kiev och studerade i Odessa. Hon disputerade i marinbiologi i Moskva 1987 och blev kvar i den ryska huvudstaden, med ett kort uppehåll som gästforskare i Bergen. Några år in i karriären bytte hon bana. Hon började skriva fantasy- och science fiction-litteratur samt poesi och kritik. En sorts rysk-ukrainsk blandning av John Ajvide Lindqvist och Ursula Le Guin kan man säga. Hon blev främst berömd för romanen *Malaja glusja* (ungefär "Avkroken", 2009), en "stagnationstidens fantasysaga", enligt hennes egen beskrivning. Den utspelar sig i en sydrysk småstad och fick flera genrepris.

Galinas historia är representativ för hur relationen mellan de två länderna har sett ut fram till krigsutbrottet. Liksom många andra rysktalande ukrainare har hon länge stått med ena foten i respektive land. Sedan Rysslands invasion har hon gett ut två verk, alltså skrivna på ryska, vilka på var sitt sätt försöker behandla rämnan mellan de två kulturerna. Dagboken *Vozle vojny* (Intill kriget, 2023) nominerades och vann den första omgången av det nya exilryska litteraturpriset Gåvan, som Galina dock tackade nej till av politiska skäl. I följd utkom hon också med en diktsamling, *Ninevija* (Nineve, 2025), en poetisk bearbetning av dagboksmaterialet.

Vozle vojny är i mångt och mycket en skildring av hur "Odessa upphör att vara en rysk stad". Känd för sin frejdiga blandning av internationalism och provinsialt självförhärligande har den sydukrynska hamnstaden länge intagit en mytisk position inom rysk kultur och rent av gett upphov till en egen litterär skola. Under 2010-talet blev stadens inre nationella motsättningar alltmer uppenbara, men det är först med den ryska invasionen som en sorts tomhet har uppstått, menar Galina. Odessa har länge byggt sin identitet just på att vara sinnebilden för en gemensam rysk-ukra-

insk kultursfär – stadens söner och döttrar, som Anna Achmatova, Isaak Babel och Jurij Olesja, har slagit igenom i det stora grannlandet och ryska författare har mer än gärna kommit på besök – men Ryssland är nu borta som aktör i denna kultursfär; med en förvirrad tystnad som resultat.

Dagboken är en mycket drabbande inifrånschildring av krigets totala brist på mening. Följden av denna grundlösa aggression från den ryska sidan är utslutande lidande och hat. Varför i helvete vill man förstöra det här? går Galina runt i sitt nya hus och frågar sig de första veckorna. På vilket sätt har det här stört dem?

Men den är också en närgående studie av hur en människas varseblivning justeras av de nya omständigheterna. Inifrån kriget ser Galina på sin vänkrets borta i Moskva med allt större främlingskap och hat. Många av hennes ryska vänner lämnar landet; men andra blir kvar, fortsätter ge ut böcker och anordna poesikvällar som om ingenting har hänt. Där finns en dissonans som Galina inte kan acceptera. Varje gång ett större bombanfall genomförs hör ryska oppositionella medier av sig till henne för en kommentar. Hon dras in i allt hätskare Facebookdiskussioner. Hon vill låta bli men förmår inte.

Genom detta krig, menar hon – och man kan bara instämma – håller Ryssland på att bli av med sitt förflutna, med sin identitet som en av segrarmakterna i andra världskriget, med sin kultur som sådan – medan Ukraina tvärtom bygger upp en egen, oberoende identitet i egna och omvärldens ögon.

Samtidigt inträder en ny, absurd vardag i den lilla kuststaden. Galina sover fullt påklädd, för hon vill inte bli hittad död i underkläderna. Hon knarkar nyheter. Hon glömmor bort vad gatorna i Moskva hette. Hon orkar bara se filmer hon redan har sett och läser bara Agatha Christie. Hon planerar för strömavbrott. Det finns, tänker hon, något sådant som ren ondska. Hon tittar på bilder på döda ryska soldater. Hon njuter, blir äcklad av sig själv och skäms.

Halva Odessa flyr. Andra stannar kvar och gör sitt bästa för att inrätta en ny vardag. Tillsammans med några kvinnor börjar Galina volontärarbete med att till-

verka kamouflagenät åt armén. Där sitter de, knyter och syr, skvallrar och berättar om sina familjer som har blivit kvar på ockuperad mark, medan sirenerna då och då tvingar ner dem i skyddsrummet. Havet är för första gången tomt på skepp; stränderna är öde, och när värmen kommer blir det också förbjudet att bada. Det gör man ändå, medan patrullerna tittar bort. På nätterna är det mörkt, det enda som syns är bilarnas strålkastare samt de fladdrande ficklampor som enstaka förbipasserande använder för att ta sig runt i stan.

På sätt och vis, konstaterar hon, blir det lättare att leva. Man behöver inte längre oroa sig för projekt och planer. Allting blir entydigt och platt, orden återfår sin bokstavliga mening. Man blir oförmögen att föra långa samtal och börjar tala högt för sig själv. När strömmen går, vilket den gör allt oftare, blir man i mörkret irriterad, distra och dum. Poesin framstår som meningslös, belamrad med onödiga ord, intetsägande. När allt det här är över, skriver hon, kommer Ukraina att bli ett hårt och effektivt land.

Aven om Galina i dagboken flera gånger skildrar en motvilja mot poesin återvänder hon alltså till genren två år senare. Så vad är det då dikten förmår som inte dagboksprosan kunde? Galinas tanke är att dikten, till skillnad från dagboksprosan, kan bidra till att skapa ett nytt språk och skildra ett nytt inre liv.

Dessvärre behöver dikten längre tid på sig än den omedelbart rapporterade prosan. Den stora behållningen med dagboken är Galinas blick för detaljen, för den handfasta förändringen: hur det man har tagit för givet blir uppenbart när det är borta. Har man precis läst dagboken ser man alltför tydligt hur materialet har omarbetats, hur tankar, bilder, anekdoter och liknelser vandrar från Galinas dagbok och in i dikterna. En hund försvinner under bombningarna. En kvinna längtar hem från exilen. Hipsters lämnar kaféerna och tar på sig militärkläder.

Kanske väljer hon fel element – skeppen som lyser med sin frånvaro vid horisontlinjen hade varit en starkare bild än en borttappad hund. Men hur det än är finns en essentiell skillnad mellan poesi och prosa: det som var vardag i dagbo-

Ryskt angrepp mot Odessa 2024.

ken blir ödesmättat i en dikt. Händelser som kunde berättas som verkliga och därmed konkreta, det vill säga slumpmässiga och i mångt och mycket meningslösa – och illustrera denna våldets grundläggande idioti – tvingas genom diktens förtättningsmekanismer bära på en betydelsestyngd de inte alltid förmår. För när det intima blir allmängiltigt, när det rivs ut ur det handfasta nuet, blir det också lätt sentimentalt.

Däremot lyckas både prosan och poesin gestalta nuläget. I dagboken återges en emblematiske berättelse om hur någons familjehus i den ockuperade zonen har blivit plundrat. Allt av värde stals. Det enda som lämnades kvar var bokhyllan fylld med böcker – som i stället besköts. En av kulorna fastnade i en volym dikter av Anna Achmatova.

Någon gemensam kultursfär kommer aldrig mer att finnas, skriver Galina. Det är lite som med Polen, tänker hon. En gång en del; numera bara ett eget, oberoende land, ett oberoende land bland andra oberoende länder. Galinas dikter fungerar bäst när hon blandar ukrainska och ryska och tvingar de två språken att existera sida vid sida på samma blad.

Det är just då, när man ser två olika ord för samma fenomen, som det blir plågsamt uppenbart: Varje ting är ju alltså exakt samma ting – men det befinner sig nu i två helt olika, helt oförenliga kulturvärldar. ■

Maxim Grigoriev är författare och skribent.

”Det enda som lämnades kvar var bokhyllan fylld med böcker – som i stället besköts. En av kulorna fastnade i en volym dikter av Anna Achmatova.”

Sogni d'Arcadia – arkadische Träumerei. Sigmund Lipinsky e gli ultimi tedeschi-romani är titeln på en konstutställning som nyligen visades i Sesto Fiorentino strax utanför Florens. Det är den första utställningen som tillägnas den bortglömde mästaren Lipinsky. Huvuddelen av hans produktion redovisas i en påkostad katalog, tillsammans med andra konstnärer från samma generation.

Sigmund Lipinsky (1873–1940) föddes i Graudenz i Tyskland (i dag Grudziądz, Polen). Efter att ha studerat vid konstakademien i Berlin fick han 1899 ett statligt stipendium för att vistas i Rom, där han slog sig ner permanent. Han tillhörde den sista generationen ”Deutsch-Römer”: tyska konstnärer som valde att bosätta sig i Italien (och särskilt i Rom), där de fann inspiration för sin konst. De hade en nostalgisk längtan efter ett estetiskt ideal som förenade antikens formspråk med det moderna livet.

När Lipinsky kom till Rom 1902 anslöt han sig till en grupp konstnärer som residerade på Villa Strohl Fern. Villan var både ett hem och ett verksamhetscentrum som drog till sig författare och konstnärer som svenska Tyra Kleen, Karl Stauffer-Bern och Rainer Maria Rilke. Redan tidigt behärskade Lipinsky ett klassiskt formspråk utan att vara gammalmodig eller akademisk i sin framställning. Lipinsky blev inom kort det tyska kulturinstitutets bibliotekarie och började ställa ut sin konst i München, Wien och Rom. Han var lärare vid den brittiska konstakademien i Rom och grundade senare en teckningsskola på Via Margutta, i Roms konstnärskvarter.

Lipinskys sätt att närma sig avbildandet av människokroppen hörde samman med de strömningar i sekelskiftets Europa som förordade ett mer naturligt förhållande till hälsa och livsstil – på tyska *Lebensreform* – genom gymnastik, dans, klädval, mat och solbad. Syftet var att balansera fysiskt välmående med ett andligt liv förbundet med den då inflytelserika teosofin.

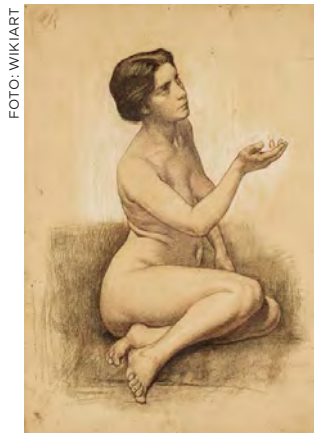
Även om Lipinsky inte visade samma intresse för de mest esoteriska och radikala grenarna av dessa lärosatser, som exempelvis konstnärerna Karl Wilhelm Diefenbach eller Hugo Höppener, kan han ändå sägas ha varit en representant

KONST

En bortglömd mästare

Sigmund Lipinsky tillhör de konstnärer som föll i glömska på grund av den framgångsrika avantgardismen.

Av *Laura Barbagallo*

Lipinskys *Kniender weiblicher Akt* (1912).

för *Körperkultur*: tanken att kroppens skönhet är förknippad med ideal från en äldre, gyllene tid. I en anatomisk atlas som Lipinsky publicerade 1931 menade han att impressionismens inflytande över konsten var orsaken till att det traditionella konstnärliga studiet av människokroppen hade fallit ur bruk.

Lipinsky kan beskrivas som en av de sista mästarna i det som Max Klinger kallade *Griffelkunst*: han valde gravrytstekniker som sitt huvudsakliga uttrycksätt. Det var inte bara ett sätt att visa upp ett långt drivet tekniskt mästerskap.

Den svartvita grafiken var det överlägsna sättet att uttrycka ”det ideala”, den gav tillgång till symbolismen och drömmarnas språk. 1900-talets europeiska avantgardism, som premierade starka uttryck med färg, bidrog senare till att dessa konstnärer glömdes bort innan de långsamt började återupptäckas under 1980-talet.

Mellan 1923 och 1928 hämtade Lipinsky inspiration från Capri för åtta illustrationer av *Odysséen*, ett arbete där de dekorativa elementen är utförda i dialog med de mänskliga figurerna och allt är präglad av noggranna studier av botaniska och anatomiska detaljer.

Lipinsky producerade också en mängd utsökta ex libris som präglas av samma uppmärksamhet. Sådana bokägarmärken utgör, då som nu, raffinerade objekt för grafiksamlare. De är miniatyrmästerverk präglade av det lilla formatets elegans, dekorativ utstyrsel och en allegorisk användning av den nakna människokroppen, och uttrycker universella skönhets- och harmonivärden.

Samma hängivenhet inför den mänskliga anatomin detaljer, skildrade med tålmodskrävande precision, visade han inför landskapet i Agro Romano på Lazios kust, med sina pinjeskogar och vilda liljor i sanden. Angelo Lipinsky, Sigmunds son och själv konsthistoriker, har beskrivit denna känsla inför sin fars gravyr *Nostalgia – Mädchen am Meer* från 1929: ”Nostalg betyder mer än längtan; det är en både ljuvlig och smärtsam, i den grekiska betydelsen nästan morbida längtan åter till ett ursprung.” ■

Laura Barbagallo är frilansskribent.

KULTURRÅDET

Måste jag fatta alla dessa beslut?

BENGT OHLSSON
är journalist och
författare.

För tio år sen fick jag i uppdrag att regissera en av mina egna pjäser. Det bokades in ett möte med scenografen. I scenanvisningarna hade jag skrivit in vissa föremål som hade betydelse för handlingen. Bland annat en cykel.

Scenografen kom fullastad med frågor. Vilken sorts cykel hade jag tänkt mig?

Jag blev svarslös. Min nollställdhet var ett resultat av övergången från ande till kött; från det enkla ordet ”cykel” som låter läsaren själv föreställa sig densamma, till en verklig cykel som slår fast att det handlar om just en sån här cykel.

Tystnaden föll i mötesrummet. Scenografen såg uppmärksamt på mig. Jag mumlade några vaga beskrivningar, som för att vinna tid.

Men det gick inte att komma undan. Nästa gång vi träffades hade den hjälpsamma scenografen med sig en hel solfjäder av bilder på olika cyklar, och han bredde ut dem över bordet. Jag var tvungen att välja en, teatermaskineriet hade satt sig i rullning, kostymörer och attributörer väntade med sina frågor, vi kunde inte ägna mer tid åt den satans cykeln. Jag insåg att det inte hade någon större betydelse heller. Det skulle förstås bli fel om jag valde en velociped från artonhundrad kallt med gigantiska framhjul, eller en superslimmad Giro d'Italia-historia ...

Eller skulle det det? Kanske skulle det sätta uppiggande myror i huvudet på publiken?

Måste jag fatta alla dessa beslut? Kunde ingen annan träda in och göra det åt mig? Och då hade vi inte ens börjat repetitionerna med skådespelarna.

Jag kommer aldrig att glömma den sjunkande känslan när jag pekade på en alldaglig röd tiöväxlars och försökte låta övertygad när jag sa: den där tar vi. Det var rentav något som dog i mig. Alldeles nyss, när cykeln bara var ett ord på ett papper, hade det kunnat vara vilken som helst. Världen låg öppen. Alla var inbjudna att skapa sig egna cyklar, gröna eller röda, nya eller gamla, barndomens första med en kartongbit smattrande mot ekrarna, eller trotjänaren som blev stulen vid Karlbergs station. Men nu var det just den där cykeln, och ingen annan.

Jag tänker på det här dilemmat när jag läser Arthur Schnitzlers kortroman *Drömberättelse* från 1925, och strax därefter ser Stanley Kubricks baktunga filmatisering *Eyes wide shut*, som hade premiär 1999 och blev regissörens sista.

Österrikaren Schnitzler var verksam under samma tid som Sigmund Freud. Båda var smittade av samma upptäckarglädje, kröp omkring och lyfte på brunnslocken i sexualitetens dunkla gränder.

Schnitzler höll sig till det kortare formatet, enaktare och noveller. Stilen är lätt, trippar fram mellan det ironiska och det absurda. Freud skrev i ett brev att ”du har nått samma slutsatser om den mänskliga naturen som jag, men du verkar ha gjort det på ren intuition, medan jag tvingats till mödosamma studier”.

I Schnitzlers debutpjäs *Anatol* får vi möta en ung man som plågas så svårt av svartsjuka att han övertalar sin älskade Cora att låta sig hypnotiseras, så att han kan förvissa sig om hennes trohet. Men när hon väl sitter där, med hela sitt själsliv vidöppet, gör han allt för att slippa ställa den avgörande frågan.

Drömberättelse rör sig i samma motivkrets. Allt börjar med att Albertine och hennes man, läkaren Fridolin, blir lite väl öppenhjärtiga mot varandra dagen efter en maskeradbal. ”Oskyldiga och ändå försåtliga frågor, skälmska, dubbeltydiga svar utväxlades”. Sen är det inre snöskredet i rullning.

Stanley Kubrick blev fascinerad av *Drömberättelse* redan i unga år. Under 1970-talet ville han ha Woody Allen i rollen som den unge läkaren, sen funderade han på Steve Martin och Alec Baldwin. Tiden gick, producenten föreslog Tom Cruise, som gjorde tummen upp och föreslog sin dåvarande fru Nicole Kidman som motspelare.

Att rollen som Alice Harford måste vara Kidmans bottennotering som skådespelare är inte enda anledningen till att *Eyes wide shut* åldrats så illa. Filmen är två och fyrtio lång, vilket till stor del beror på de utstuderat dröjande replikväxlingarna. Här kan ingen köpa en tidning utan att räkna till tio pilsner innan han klämmer ur sig ett tack och lommar iväg med sin New York Post.

Men med *Drömberättelse* i färskt minne blir det smärtsamt tydligt hur filmens konkretion förvandlar oss till surmulna felfinnare. I Schnitzlers språkliga universum kan scener passera som suggestiva, spänningshöjande och dallrande mellan dröm och verklighet. Men i filmen blir de bara obegripliga. Hur befriande är det inte när en cykel bara får vara en cykel! ■

”Jag kommer aldrig att glömma den sjunkande känslan när jag pekade på en alldaglig röd tiöväxlars.”

LADDA NED VÅR APP

Dokumentärer, intervjuer och reportage med forskare och författare från hela världen – direkt i din mobil. Helt kostnadsfritt.

För dig som vill förstå världen.

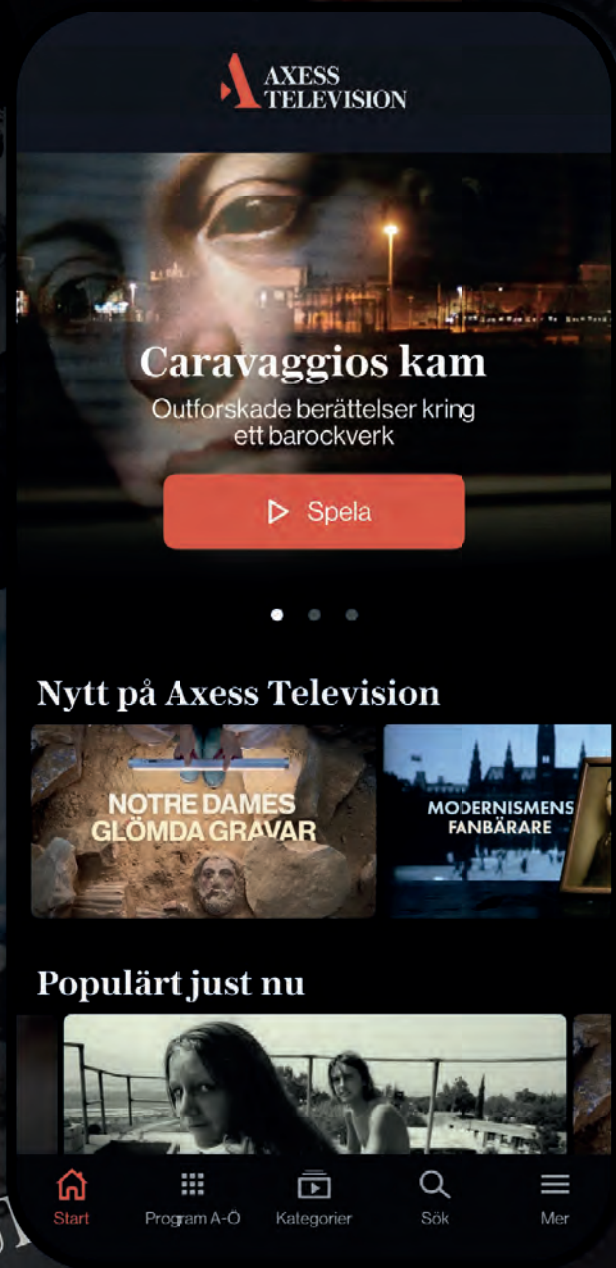
Hämta i App Store

Ladda ned på Google Play

AXESS
TELEVISION

KRITIK

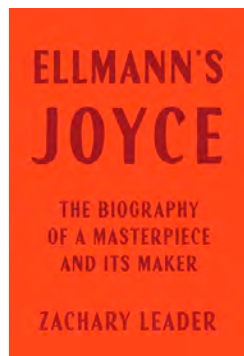
RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR

Berlinmurens fall i november 1989 innebar inte att historien tog slut – vad vissa än trodde. Läs mer på s. 89.

FOTO: GETTY IMAGES

- Lars-Håkan Svensson om Ellmanns Joycebiografi s. 72
Magnus Robach om franska populister s. 77
Hans-Roland Johnsson om Konstantinos Kavafis s. 80
Jenny Danielsson om museer och deras samlingar s. 83
Helena Granström om konstens rötter i matematiken s. 85
Ann-Sofie Dahl om önsketänkande som geopolitisk strategi s. 89

*Ellmann's Joyce.
The Biography of a Masterpiece
and Its Maker*

Zachary Leader

Harvard University Press, 2025

LITTERATURVETENSKAP

Hur det var att skriva om James Joyce

Biografier känner vi till. Mindre vanligt är att någon skriver en biografi om en biografi. Richard Ellmanns omtalade bok om James Joyce är ett sällsynt undantag.

Av Lars-Håkan Svensson

En av den moderna irländska litteraturhistoriens mest legendariska repliker föll i oktober 1902, då James Joyce för första gången mötte William Butler Yeats. Den 20-åriga Joyce kritiserade skoningslöst sin äldre kollega för hans förlegade estetiska ideal och antikverade ämnesval, framför allt hans upptagenhet av irländsk myt, och frågade sedan om hans ålder. Yeats drog ifrån ett år och svarade: "36 år". Joyce suckade och uttalade sedan sin dom: "Ni är för gammal. Jag har mött er för sent."

Både Joyce och Yeats förnekade senare att mötet hade slutat med detta konstaterande, men faktum är att Yeats återger det ordagrant i ett otryckt förord till en essäbok han utgav 1903. Detta förord fick den unge amerikanen Richard Ellmann läsa när han i krigets slutskede besökte Yeats änka George i Dublin. Ellmann var vid den här tiden

främst sysselsatt med att samla material till en studie av Yeats intellektuella utveckling (den utgavs 1949 under titeln *Yeats. The Man and the Masks*), men den oväntade inblicken i det psykologiska spelet mellan de två giganterna gav en första impuls till ett annat projekt med Joyce i huvudrollen. Resultatet blev en av vår tids mest lästa och beundrade litterära biografier: det drygt 800-sidiga storverket *James Joyce*, som kom 1959.

Vid besöket hos George Yeats fäste sig Ellmann mest vid att Yeats, trots att han vid det här laget var väletablerad och berömd, uppenbarligen stimulerades av Joyces oförsonliga kritik. Han förknippade denna reaktion med ett tema i Yeats författarskap – intresset för den egna motsatsen, anti-jaget – men började så småningom se saken med Joyces ögon, som ett utslag av dennes

ambition att skildra Irland på ett långt mera vardagligt och realistiskt sätt än vad Yeats hade gjort.

Han greps av kraften i den vision som fick den unge nybörjaren att drista sig att så totalt underkänna sin kvalificerade och mäktige rival. När han var färdig med sitt Yeatsprojekt var han helt på det klara med att han nästan skulle skriva en Joycebiografi. Han var redan bekant med en rad personer som hade känt Joyce och insåg att det fanns material och utrymme nog för en ny biografi som till skillnad från de flesta av de böcker om Joyce som redan fanns inte skulle kunna regisseras av Joyce själv. Från 1952 ägnade han sig målmedvetet åt sitt nya projekt och besökte vid tre tillfällen (1953, 1954 och 1956) samtliga de miljöer, inklusive Köpenhamn, som Joyce hade verkat i eller besökt.

När *James Joyce* kom ut möttes den av stormande entusiasm. Ellmanns redaktör på Oxford University Press förklarade att han aldrig hade varit med om att en bok hälsades med "en så extatisk reaktion". New York Times recenserade boken på sin förstasida och i England skrev Frank Kermode att den skulle "bestämma vår syn på Joyce för en generation framåt". Året därpå, 1960, fick Ellmann The National Book Award i kategorin *non-fiction* (vad vi skulle kalla fackbok), medan Robert Lowell fick lyrikpriset för sin banbrytande diktsamling *Life Studies* och Philip Roth vann kategorin prosa med sin kontroversiella novellsamling *Good-bye, Columbus*. Naturligtvis höjdes det

James Joyce skickar vykort till vännen John Francis Byrne med egen porträttbild och dikten "All Day I Hear the Noise of Waters".

FOTO: ALAMY

också kritiska röster, inte minst i Irland där det fanns en allmän skepsis mot amerikanska Joyce-experten; saken blev inte bättre av att Ellmann var mer intresserad av att se Joyce som en stor författare som råkade vara irländare än som en irländare som var en stor författare. En annan kritisk synpunkt hade redan framförts privat av Ellmanns vän Ellsworth Mason och av Joyce-experten Harry Levin i sitt lektörsutlåtande: den gick ut på att Ellmann borde ha nöjt sig med att identifiera många av Joyces förebilder (exempelvis ur Dublins journalistkår) och inte behandlat "den verkliga Joyce och den fiktive Stephen Dedalus" (Joyces alter ego) som om de var en person.

Samma synpunkt framfördes av den mest högljudda av Ellmanns kritiker, Hugh Kenner, som var missnöjd inte bara med Ellmann utan med biografien som genre. Det ska dock inte förtigas att Kenner trots detta med tanke på det enorma faktamaterial Ellmann hade samlat också skrev att *James Joyce* "troligen är den bästa Joycebiografi som någonsin kommer att skrivas".

Entusiasmen för Ellmanns biografi var inte mindre när en reviderad upplaga utkom 1982. Även nu fick boken en förstasidesrecension i *New York Times* – en mycket sällsynt hedersbetygelse för en andraupplaga – och bemöttes över lag även nu mycket välvilligt, trots att Ellmann inte hade brytt sig om att ändra det som Kenner och andra hade kritiserat eller inkorporera (eller ens nämna) några av de nya perspektiv

och begrepp (till exempel "författarens död") som den poststrukturalistiska litteraturteorin hade gjort fashionabla.

Ännu i dag står *James Joyce* högt i kurs. Boken går fortfarande att köpa och har nyligen, lagom till att den uppnår pensionsåldern, vederfarits en annan sällsynt ära. Den har blivit föremål för något så ovanligt som en dubbelbiografi, med titeln *Ellmann's Joyce. The Biography of a Masterpiece and Its Maker*. Författaren, Zachary Leader, hyser stor men inte okritisk sympati för Ellmann, med vilken han för övrigt uppvisar vissa likheter. Han är född i USA, studerade först vid Northwestern University, där Ellmann ju länge var verksam (fast Leader säger sig bara ha mött honom där en enda gång), doktorerade vid Harvard (att jämföra med Ellmanns Yale) och har i 40 år bott och undervisat i England, senast vid University of Roehampton i London, där han nu är professor emeritus. (Ellmann var för sin del professor i Oxford 1970–1984.)

Leader har delat upp sin studie i två jämnstora halvor. Den första behandlar Ellmanns liv fram till den tidpunkt då han på allvar ger sig i kast med *James Joyce*, den andra diskuterar mästerverket ur olika perspektiv. Sist följer ett kort kapitel som skildrar Ellmanns liv efter biografien. Att ägna Ellmanns person så mycket utrymme kan möjligen te sig en smula tveksamt. Kan en akademikers liv verkligen vara så innehållsrikt att det motiverar en så pass utförlig behandling? Skulle det inte kunna ha räckt med

en kort levnadsteckning som inledning till själva Joycebiografien i vilken Leader sedan vid lämpliga tillfällen relaterar hur Ellmanns liv har inverkat på hans Joycebiografi?

Invändningar av den här typen låter sig naturligtvis göras, men det finns goda skäl till att Leader behandlar Ellmanns egen biografi så utförligt. Det viktigaste är helt enkelt att Ellmanns liv faktiskt har stort egenintresse. Hans erfarenheter som mellanson i en judisk-amerikansk familj är intressanta i sig, men känns extra angelägna i dag när frågor om immigration och antisemitism står på dagordningen och vissa brutala aspekter av amerikansk inrikespolitik tenderar att helt överskugga den generösa humanism som också finns och faktiskt på olika sätt har möjliggjort Ellmanns Joycebiografi.

En viktig omständighet i sammanhanget är att Leader – liksom Ellmann – har kunnat bygga på ett förbluffande rikt arkivmaterial, som ger detaljerade inblickar i Ellmanns liv och i hans sätt att nalkas Joyce. Hans föräldrar var tänkande och skrivande människor. Båda var judiska immigranter från Östeuropa – fadern från Rumänien, modern från Ukraina – och hade genom idogt arbete lyckats skaffa sig en utbildning som möjliggjorde en väletablerad, intellektuell vaken medelklassstillvaro.

Fadern James var domare i den lilla staden Highland Park nära Detroit och modern hemmafru med ett brinnande litteraturintresse, som hon förmedlade till barnen. Båda intresserade sig i

”Ellmanns stillsamma och milda charm tycks ha varit en oemotståndlig tillgång – arkivens ägare och förvaltare lät honom beredvilligt ta del av de rariteter de förfogade över.”

hög grad för barnens studier och liv, inklusive deras kärleksaffärer. Fadern skrev långa brev till sönerna och fick själv lika långa svar: vi kan på så sätt följa familjens förhoppningar, planer och konflikter. Modern Jean skrev så småningom en lång memoar där samma händelseförlopp presenteras i litet annat dager. I religiöst avseende var de ljumma men dolde inte sitt ursprung och var väl medvetna om de komplikationer det innebar att vara jude i de WASP-dominerade sammanhang som de, och i synnerhet sonen, rörde sig i.

Richard var en utpräglad studiebegåvning. Hans liv är en enda lång framgångssaga: först stipendium vid Yale, sedan ett mellanspel vid Harvard, följt av några års lättare militärtjänstgöring under andra världskriget, så doktorandstudier vid Yale och så småningom professur vid Northwestern, där han var verksam fram till flytten till England 1970.

Leaders skildring av dessa formativa år är mycket engagerande och bjuder på intressanta inblickar i de intellektuella och konstnärliga sammanhang Ellmann ingick i. Jag fäster mig vid hans korta men uppenbarligen uppmärksammade karriär som poet före kriget och hans erfarenheter under en kortare postering i Paris i krigets slutskede: här träffar han Sylvia Beach, innehavare av bokhandeln Shakespeare and Company och förläggare av *Ulysses*, och blir genom henne bekant med den skygge surrealisten Henri Michaux, som han senare översatte och skrev en minnesvärd essä om.

Michaux tilltalades uppenbart av umgänget med Ellmann och fungerade som brölloppsvittne när Ellmann några år senare gifte sig i Paris med den lovande unga akademikern Mary Donoghue, sedermera känd som Mary Ellmann, författare till den på sin tid omtalade feministiska studien *Thinking About Women* (1968), i vilken hon lanserade begreppet ”fallisk kritik”, som syftar på manliga kritikers tendens att ta manliga författare på större allvar än kvinnliga. Makarna Ellmanns äktenskap beskrivs av poeten Craig Raine, som kände dem i Oxford, som ett ”kärleksfullt krig”: den slagfärdiga Mary går till attack, medan den omvittnat milde maken avvärjar henne med sin tålmodighet. Kanske var det mer komplicerat än så: Richards forskningsresor till Europa var långa och Mary hade motgångar i sin karriär.

Till Leaders förtjänster hör hans förmåga att känsligt belysa hur Ellmann långsamt och etappvis upptäcker olika aspekter av sitt ämne. Till en början sker detta genom närläsning av brev och litterära texter och hans förmåga att kombinera olika vittnesutsagor med passager i Joyces verk – ibland har en detalj som nämnts av någon som Ellmann intervjuat en parallell i någon av Joyces texter. Enskilda fynd kan te sig obetydliga vart för sig, men sammanförda ger de en syn på Joyces verk som mosaiker komponerade med inslag från de mest skilda håll.

De mest spännande avsnitten i Leaders bok är förstås de där han skildrar hur Ellmann gjorde de överraskande

arkivfynd som fick till och med en från kritiker som Kenner att vekna. Leader framhåller att Ellmanns stillsamma och milda charm tycks ha varit en oemotståndlig tillgång – arkivens ägare och förvaltare lät honom beredvilligt ta del av de rariteter de förfogade över.

Iden andra halvan av sin bok – den egentliga biografien över biografien – skildrar Leader hur boken faktiskt tillkom, hur Ellmann upptäckte de enskilda arkiv som biografien bygger på, hur han hittade och intervjuade uppemot 330 personer som fortfarande hade personliga minnen av Joyce och slutligen hur texten skrevs, reviderades och i flera fall först publicerades i artikelform innan andra krafter inom den växande Joyceindustrin fick tillgång till samma material.

I Ellmanns egen bok anar man sällan vilka ansträngningar eller vilken tur som gjorde att han kom över det material som framställningen utgår från – läsaren hänvisas vanligtvis i en torr fotnot till källor som exempelvis ”brev till mig från Dr. Boris Furlan”, ”anteckningsboken *Giacomo Joyce*” eller ”intervju med Signora Livia Svevo”. I Leaders bok får vi däremot följa med Ellmann på upptäcktsfärd och ibland med honom helt oväntat göra sensationella fynd. Gång på gång konstaterar Leader liksom läsaren att Ellmann måste ha ägt ett stort mått av envishet, list och charm som fick även de mest misstänksamma att öppna sig, och av ett brev som Leader citerar kan vi göra oss en god föreställning om med vilken tålmodighet, vänlighet och naturligtvis

James Joyce (1882–1941),
fotograferad 1928
av Berenice Abbott.

FOTO: ALAMY

Forts. →

”Ellmanns tolkning av Joyce är att i Bloom se en vardagshjälte, vars hemhörighet i och medvetande om vardagens alla aspekter ’förädlar vardagen.’”

målmedvetenhet han företog sina intervjuer. Det gäller att få den intervjuade att känna sig trygg och få lust att prata. Om intervjuaren visste mer än intervjuoffret fick han inte ta strid utan gå oberörd vidare till någon annan punkt om vilken han kanske visste mindre och kunde på så sätt ibland göra stora upptäckter – och sedan ta farväl av den intervjuade under ömsesidigt behagliga former.

Trots att fynden är många är det inte svårt att utse höjdpunkter i Ellmanns oförtrutna sökande. När han besöker Nelly Joyce – änka efter Joyces bror Stanislaus – i Trieste får han plötsligt veta att Stanislaus korrespondens med Joyce finns bevarad i källaren, och inte nog med det: Nelly låter honom ta del av detta oskattbara material. Och när han i Paris intervjuar Maria Jolas, som med sin make Eugene publicerat Joyce i sin tidskrift *transition*, visar det sig att hon har en koffert full med papper som makarna Joyce inte kunnat ta med sig när de brådstörtat lämnade Paris 1939. Till detta och mycket mera kommer exklusiva intervjuer med personer som stått Joyce mycket nära – som exempelvis ungdomsvännen J.F. Byrne och systemen Eva.

Exakt hur använde Ellmann sig då av det omfattande material han fick tillgång till?

I första hand naturligtvis för att sakligt dokumentera Joyces tillvaro och tankevärld så detaljerat som möjligt – han fällde en gång kommentaren att avsikten var att låta läsaren få veta så

ocensurerat som möjligt hur det var att vara James Joyce.

Men självfallet krävs det också en värdering och sällning av de uppgifter som framkommer. Kan undersökaren lita på allt han får höra? Här har Ellmann ibland förbluffat sina läsare med en oväntad brist på kritisk takt. Ta exempelvis intervjun med systemen Eva. Hon visste att berätta att deras far först blev mycket arg när det framkom att James hade rymt med Nora Barnacle (som han gifte sig med 1931) – men så småningom lugnade han sig och fällde kommentaren att ”med det efternamnet [*barnacle* betyder ’havstulpan’] kan man vara säker på att hon aldrig släpper taget om honom”.

Repliken är minnesvärd och ger förvisso gott besked om hur tonen kunde vara i familjen Joyce – och alltså om hur det var att vara James Joyce – men kan vi lita på att den är autentisk? I synnerhet som ingen mer än systemen Eva, som vid det laget hade haft 50 år på sig att fila på den, kunde anges som källa?

När boken förelåg fick Ellmann höra att han inte hade tolkat sitt material. Det ville han inte hålla med om men förklarade inte hur han tänkte. Leader antyder – och det är inte svårt att hålla med honom – att det är just genom att skildra Joyces vardagstillvaro med samma envetenhet som Joyce själv skildrade exempelvis romanfiguren Leopold Blooms liv i *Ulysses* som Ellmann *tolkar* Joyce åt oss. Den ”mytiska metod” som T.S. Eliot hade tillskrivit Joyce – att i parodiskt syfte kalkera Blooms oheroiska vandring genom

Dublin på Odysseus irrfärder mot Ithaka – var inte nyckeln till Joyces verk; Bloom är inte en parodisk gestalt.

Ellmanns tolkning av Joyce är att i Bloom se en vardagshjälte, vars hemhörighet i och medvetande om vardagens alla aspekter ’förädlar vardagen’. Det var denna Joyces vardagsrealism – väsensskild från Flauberts eller naturalismens realism – som Ellmann såg som en av Joyces stora landvinningar och som han själv tillämpade i sin biografi. Leader hanterar i sin framställning dessa likheter med stor finesse, men han protesterar, liksom en del av Ellmanns kritiker och väl varje nutida läsare av Ellmanns *Joyce*, när Ellmann ibland upplöser gränsen mellan liv och verk och talar om Joyces fiktiva gestalter som om de vore identiska med de gestalter som de lånat drag av.

I sin installationsföreläsning om *literary biography* i Oxford 1971 menade Ellmann att biografien numera medger experiment som är jämförbara med dem romanen tillåter sig. Biografier kommer alltid att bygga på arkivstudier, men de bästa erbjuder därutöver ”spekulationer, gissningar, hypoteser”. Han sade ingenting om sig själv, men det är inte långsökt att uppfatta denna hans karakteristik av den moderna litterära biografien som en programförklaring och som en plädering för hans ambition att, som han sade vid ett annat tillfälle, ”inte vara utanför men inuti föremålets medvetande”. ■

Lars-Håkan Svensson är professor emeritus i engelska.

*Pour l'amour du peuple.
Histoire du populisme en France,
XIXe-XXIe siècle*

Marc Lazar
Gallimard, 2025

POLITIK

Politiker som utropar sig till vanligt folk

”Populism” är en laddad beteckning. Vissa ser den som nedsättande, men i Frankrike börjar nu ytterpartierna själva kalla sig populisterna. Med stolthet.

Av Magnus Robach

Inför alla franska val inordnas de partianknutna kandidaterna på en skala, från extrem vänster till extrem höger. Klassificeringen syftar enligt inrikesministeriet till att ge en översiktlig och begriplig bild av valresultatet. Systemet orsakar ständiga kontroverser, nu senast inför kommunalvalet i mars i år, då Jean-Luc Mélenchon och hans parti ”Det okuvade Frankrike” (LFI) för första gången betecknades som extremvänster. Mélenchon beskrev klassningen som värdig en bananrepublik.

Att populismen inte syns på den här skalan är rätt slående med tanke på att tre populistiska kandidater i presidentvalet 2022 (Marine Le Pen, Jean-Luc Mélenchon och Eric Zemmour) tillsammans vann 52 procent av rösterna i första omgången.

Man kan förstå myndigheternas tvekan att använda den oftast nedsättande beteckningen populism. Men så här har

Le Pen, Zemmour och Mélenchon själva uttryckt sig: ”Jag är populist om ordet betyder att verka för en folklig regering, av folket, för folket” (Le Pen). ”Jag är tveklöst en populist och mitt ärende är de europeiska folkens överlevnad” (Zemmour). ”Jag är populist med folket, till skillnad från Le Pen som är populist utan folket” (Mélenchon).

Istatsvetaren Marc Lazars nya bok friläggs populismen som en latent, återkommande strömning i fransk politik ända sedan slutet av 1800-talet, rörelser i gränslandet mellan etablerad politik och radikal omdaning. Enligt Lazar har populismen hämtat näring både i den franska revolutionen och i bonapartismen, i synnerhet Napoleon III:s plebiscitära styre 1851–1870. Från revolutionen hämtade populisterna myten om ett odelbart folk och misstänksamheten mot representativ

demokrati, tydligast uttryckt av Robespierre: ”Jag representerar inte folket, jag är folket”. Såväl Robespierre som Napoleon III tycks ha stått modell för populistiska ledare som utger sig för att kunna uttolka folkviljan.

Lazar pekar ut generalen Georges Boulanger som den förste ”fullfjädrade” populisterna i fransk politik, under några år i slutet av 1880-talet. Ekonomin var i kris, det politiska landskapet var splittrat och parlamentariker beslogs med grov korruption. Boulanger var en krigshjälte, och många hoppades att han skulle utkräva revansch efter det förödmande nederlaget mot Tyskland 1871. Han fick stöd av ultranationalister och radikaler från både höger och vänster.

Även penningstinna monarkister närde förhoppningar om den resning Boulanger förväntades åstadkomma. Generalens budskap var enkelt: Bara folkets visdom kunde rädda nationen. De korrupta och inkompetenta politikerna skulle avskedas och en konstituerande församling dra upp riktlinjerna för en ny ordning. Många i Boulangers krets ville driva fram en statskupp, men generalen själv trodde sig med sin karisma kunna vinna fria val. Han tvingades i exil och ”boulangismen” dog ut, men fick en mörk fortsättning. Generalens nationalpopulism kanaliseras mot dem som inte ansågs tillhöra folket, framför allt judarna. Det var bäddat för Dreyfusaffären.

Nästa populistiska skov i Lazars historia uppstod på 1930-talet, och situationen påminde om läget 40 år tidigare. Ekonomisk kris och sociala

Marine Le Pen, populär populist och en av favoriterna i nästa franska presidentval – om hon får ställa upp trots pågående juridiska processer.

spänningar. Skatterevolt i den lägre medelklassen. Korruptionsaffärer. Regeringar kom och gick och de folkvalda famlade, allt i skuggan av Sovjetkommunismen och nazismen i Tyskland. Mer eller mindre våldsbenägna förbund av krigsveteraner följde ultranationalistiska ledare. De förkastade den representativa demokratin, och i den nationalistiska kretsen återfanns fascistiska krafter. Lazar anser dock att 1930-talets rörelser huvudsakligen var populistiska eftersom de aldrig helt släppte kontakten med det reguljära politiska systemet, ett mönster som återkommer i fransk politik.

Det mönstret ingick Pierre Poujade, som under 1950-talet ledde en skatterevolt av affärsidkare och småföretagare, i ett politiskt klimat också präglad av Algerietkriget (Poujade tog ställning för fortsatt fransk överhöghet). Pougades retorik mot de folkvalda var våldsam. Han kallade parlamentet för Frankrikes största bordell och sade sig vilja ”göra rent hus” med det politiska systemet. Som Boulanger ville han se en konstituerande församling, och han förespråkade bland annat en direktvald president (genomfört av de Gaulle bara några år senare). Men Poujade inordnade sig i det politiska spelet, och i underhusvalet 1956 vann hans rörelse 52 platser, varav en intogs av Jean-Marie Le Pen.

Gaullismen, som tog luften ur poujadismen, hade också, enligt Lazars bedömning, populistiska drag. de Gaulle ville höja sig över höger-vänsterskalan, hyste förakt för partipolitiken och vurmade för en personlig relation mellan ledare och folk. de Gaulle respekterade

emellertid folkviljan, slutligen bekräftat genom hans avgång direkt efter folkets nej i en folkomröstning 1969.

En populism till vänster, säger Lazar, har också gjort sig gällande i Frankrike, även om den har hållits tillbaka av marxismen, som ju bygger på klasskamp. I ett linjetal 1936 tonade kommunistledaren Maurice Thorez ner Marx och hyllade i stället folket som, sade han, är arbetare, bönder, medelklass, avskedade tjänstemän, ruinerade småsparare, läkare utan patienter och studenter utan framtid. I ett tal till partikadern uppmanade han till fördjupad insikt om folkets djupa känsla för nationen.

Efter kriget återgick kommunistpartiet till mer strikt marxism, samtidigt som man accepterade de parlamentariska spelreglerna, vilket hämmade fortsatta populistiska utflykter. Men Lazar noterar uppkomsten av en maoistisk populism under tidigt 70-tal, skild från ortodoxin hos stalinister och leninister-trotskister.

Ändå är det en tidigare trotskist, Jean-Luc Mélenchon, som i dag är sinnebilden för fransk vänsterpopulism. Han skapade LFI 2016 och hade dessförinnan presenterat ett populistiskt credo i böcker med titlar som ”Låt dem alla avgå!” och ”Folkets tidevarv”. Mélenchon bekände hur han tidigare felaktigt stängt in sig i vänsterburen. ”Det är vanliga människor vi måste lyssna till, de vet mer än vi.” ”Vår epok präglas av de många människorna, förenade av alla sorters nätverk, och som blir ett folk när de ger sig själva gemensamma målsättningar. De blir politiska

aktörer som avsätter den lilla kasten av rika och politiker som bara tjänar sina egna intressen. De kan sopas undan!”

Mélenchons centrala målgrupp är de unga, och invandrarna, i de stora städernas förorter. Marine Le Pens och Jordan Bardellas Nationell samling (RN), däremot, har sina starka fästen på landsbygden och i de mindre städerna. Och det är där en proteströrelse exploderar 2018: de gula västarna.

Rörelsen tog sin början i maj 2018 genom en petition mot höjda drivmedelspriser. Senare det året samlades 300 000 demonstranter på 2 000 platser runt om i landet, särskilt i rondeller och på motorvägsinfarter.

Ganska snabbt spreds parollen ”Vi är folket”. Detta blev rörelsens genomgående tema, och här skilde sig de gula västarna från många tidigare protester som utgått från sektoriella intressen: arbetare, bönder, studenter eller offentliganställda. De gula västarna återopade framför allt 1789. Vid en manifestation utanför slottet i Versailles i december 2018 citerades nästan ordagrant eden i bollhuset: ”Vi kräver en regering av, för och med folket!” Den andra centrala parollen var kravet på president Macrons avgång.

Lazar anser att de gula västarna var en bokstavlig populistisk rörelse, just därför att den kom nedifrån, med budskapet att folket inte längre tolererade en illegitim, självvisk elit, jämförbar med den adel som störtades under revolutionen. Lazars slutsats tycks mig inte självklar. De gula västarna torgförde förvisso populistiska tankefigurer, men rörelsen

”Såväl Robespierre som Napoleon III tycks ha stått modell för populistiska ledare som utger sig för att kunna uttolka folkviljan.”

saknade populismens vanligen manipulativa karaktär.

De gula västarnas protestvåg ebbade ut, främst på grund av deras intuitiva beslutsamhet att inte släppa fram någon ledare. Deras missnöje med den representativa demokratin delas dock av en växande opinion. Enligt en årlig undersökning 2025 ansåg 76 procent att systemet fungerar illa, mot 42 procent 2021. Siffrorna bör ses i ljuset av att parlamentet sedan 2022 saknar regeringsmajoritet och att situationen därvidlag förvärrades än mer efter extravalet 2024.

Populismen kan framträda i längre eller kortare sekvenser, men kontexten, skriver Lazar, är oftast densamma: snabba ekonomiska förändringar, upplevda omvärldshot och missnöje med den representativa demokratin. Boulangismen, 1930-talskrisen och poujadismen lämnade långvariga spår i det kollektiva minnet. Till de korta episoderna räknar Lazar maoismen. Han nämner även affärsmanen/äventyraren Bernard Tapie, en av dessa franska populisterna som rörde sig i de rättsliga och politiska gränstrakterna. Denne ”folkliga kapitalist” hade även en politisk karriär och ingick en kort period i en av regeringarna under Mitterrand. Samtidigt dömde han gärna ut eliten i sin helhet och varnade för folkets bestraffning. ”Jag talar för de uteslutna och vill återge dem den makt som en liten aristokrati berövat dem”, sade han.

Till den ”episodiska” listan bör nog läggas underhållaren Patrick Sébastien, som vann ökad uppmärksamhet under 2025. Han uppmuntrar, i populistiska

ordalag, allmänheten att skicka konkreta reformförslag till mejladressen ”Ça suffit!” (”Nu räcker det!”). Sébastien hyllar oreserverat ”det andra Frankrike, de bortglömda, dem som behandlas som idioter”. I detta skiljer han sig från en annan burlesk dissident som Lazar också hänvisar till: humoristen Coluche, som (nästan) ställde upp i presidentvalet 1981. Hans försonande drag var att han för sin del inte tvekade att driva även med vanligt folk.

Med partibildningarna LFI, RN och Reconquête (Eric Zemmours rörelse byggd på föreställningen om det stora folkutbytet) har Frankrike, enligt Lazar, gått in i ett mer permanent neopopulistiskt skede.

Den externa kontexten kan sammanfattas i ett ord: globaliseringen (internationell konkurrens, migration, maktöverföring till EU). Inrikespolitiskt har utrymmet för populism ökat genom att Frankrikes traditionellt svaga och personcentrerade partistruktur fragmenterats än mer.

Partiernas folkliga förankring är tunn. Populisternas grundteser har inte ändrats men späds ut med ett erkännande av att respektive rörelse ingår i en palett av partier och strömningar.

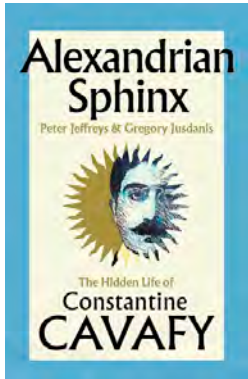
För att nå framgång måste man appellera mer till vissa delar av folket än andra. RN och LFI är tydliga exempel på politisk segmentering och inordning i en höger-vänsterskala (trots Mélenchons bedyranden om motsatsen). Medan Reconquête är helt upptaget av sin xenofobi, och i övrigt närmast nyliberalt, vinnläg-

ger sig RN om ett mer socialt budskap. LFI har tidvis samordnat sig med andra partier till vänster men tycks till syvende och sist föredra en kompromisslös och konfrontatorisk linje. RN slipar för sin del av kanterna, åtminstone retoriskt. De förbereder sig för maktinnehav, med sikte på presidentvalet 2027.

De kan lyckas. Men de kan också snubbla, på sin auktoritarism eller på blotta mängden av löften utan täckning. Man kan också fråga sig om deras nationalpopulism i nuläget är ett trumfkort eller en belastning. I februari 2026 framhöll partiordföranden Bardella att världen blir alltmer brutal. Frankrike, och de europeiska nationerna, kunde inte acceptera diktat från vare sig USA, Ryssland eller Kina. De behövde därför upprusta ekonomiskt, strategiskt och politiskt, sade han. Bardella flikade alltså in en för partiet okarakteristisk europeisk dimension. Han ser nog en inte helt enkel debatt framför sig, eftersom det blir alltmer uppenbart att Frankrike på egen hand står sig slätt.

Lazar tror att RN i maktställning skulle driva den franska demokratin i ”illiberal” riktning. Om, å andra sidan, politikerna i den breda mittfåran lyckas ta sig samman och populisterna förblir i opposition kommer de, säger han, att fortsätta spela rollen av barometer – eller narrspegel – i ett samhälle där gapet mellan ”folket” och de styrande ofta blir för stort. ■

Magnus Robach är ambassadör och skribent.

Alexandrian Sphinx. The Hidden Life of Constantine Cavafy

Peter Jeffreys och Gregory Jusdanis
Summit Books, 2025

BIOGRAFI

Den gåtfulle Sfinxen från Alexandria

Stora delar av poeten Konstantinos Kavafis privatliv är alltjämt höljt i dunkel. En ny biografi sprider ljus över diktarens kamp för litterärt erkännande.

Av Hans-Roland Johnsson

Flera moderna grekiska författare har nått internationell ryktbarhet; det räcker här att påminna om namn som Kazantzakis, Palamas, Sikelianos och, naturligtvis, poeterna och Nobelpristagarna Seferis och Elytis. Det är dock troligtvis inte dessa två utan den länge både mindre kände och misskände Konstantinos Kavafis som i dag är den mest översatte av alla moderna grekiska poeter. Han lockar många läsare utanför Greklands gränser inte bara som spännande innovator av grekisk dikt, utan även som en storhet med betydelse för 1900-talets poesi globalt sett. På svenska finns bland annat Hjalmar Gullbergs översättningar av närmare 50 dikter, och Kavafis eget urval av de ”kanoniska” 154 dikterna är översatta av Gottfried Grunewald i *Konstantin Kavafis. Poeten i Alexandria* (andra utgåvan 2007).

Trots sin plats på den internationella

diktarscenen är personen Kavafis ett undflyende studieobjekt då biografiska fakta i många fall saknas, vilket kanske förklarar att Robert Liddells biografi från 1974 länge förblev standardverket om honom. Förra året utkom emellertid den omfattande *Alexandrian Sphinx. The Hidden Life of Constantine Cavafy* av Peter Jeffreys och Gregory Jusdanis (J&J här nedan).

Till skillnad från traditionella levnadsteckningar har författarna, givet Kavafis föga dramatiska tillvaro i Alexandria, valt ett tematiskt i stället för kronologiskt upplägg. Denna disposition har sina fördelar men kan stundom förvirra när texten, som J&J erkänner, går ”framåt, bakåt och sidledes”.

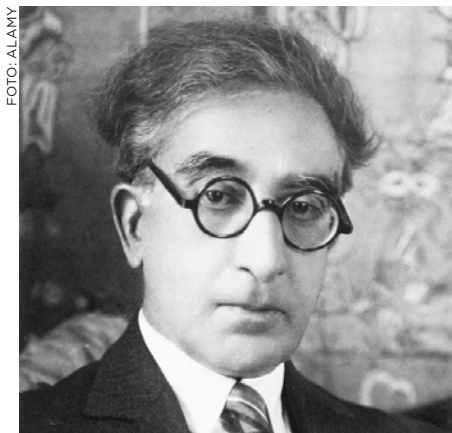
Kavafis föddes 1863 i Alexandria i en förmögen grekisk handelsfamilj i den för staden viktiga bomullsindustrin. När fadern dog 1870 blev familjen, som bestod av modern, Kavafis och hans sex

äldre bröder, emellertid bankrutt. De tvingades då flytta först till Liverpool och senare till London, där Kavafis intellektuella intressen föddes i kontakten med konstnärer och konstsamlare. Han såg sig därefter i huvudsak som en kulturell britt (fadern hade fått brittiskt medborgarskap) och talade grekiska med engelsk accent.

Efter återkomsten till Alexandria nödgades familjen flytta på nytt när den engelska flottan besköt staden 1882, denna gång till släktingar i Istanbul. Staden hade ett rikt grekiskt kulturutbud som Kavafis aktivt tog del av. Sedan han återvänt till Alexandria 1885 fick han 1892 anställning i den av britterna administrerade myndigheten för bevakning. Denna syssla blev hans viktigaste inkomstkälla under 30 år. Den gav honom också tid att förkovra sig i litteratur och historia eftersom arbetet slutade tidigt på eftermiddagen (han kom dessutom ofta för sent, och hemmavid hade han en eller två tjänare). Han dog på sin 70-årsdag, 1933.

Hans bostad, numera ett slags museum, låg i ett enkelt arbetarkvarter där också en kyrka och bordeller var belägna. På äldre dagar stannade han gärna hemma i sin svagt upplysta lägenhet (han drog aldrig in elektricitet) fylld med allehanda antikviteter, tavlor, gobelänger, oljelampor, sidenkuddar och, föga överraskande, böcker. Kavafis skapade här en unik mötesplats, och besökare som klev in över tröskeln jämförde det med att korsa gränsen mellan den verkliga och den estetiska världen.

Den sfinx som förekommer i titeln

Konstantinos Kavafis
(1863–1933), innovatör
inom grekisk poesi.

till biografien syftar på hur Kavafis något ceremoniella och konventionellt artiga uppträdande kontrasterade mot hans lika outgrundliga som självupptagna karaktär. Undertiteln, *The Hidden Life of Constantine Cavafy*, vilken suggererar ett avtäckande av tidigare ej kända hemligheter, ska därför uppfattas som approximativ. J&J kan bara kretsa kring sedan tidigare bekanta frågeställningar i forskningen om Kavafis. Stora delar av hans privatliv, inte minst de erotiska, förblir höljda i dunkel.

Trots den prekära finansiella situationen efter faderns bortgång ville Kavafis fortfarande betrakta sig som medlem i föräldrarnas sociala klass, och han umgicks gärna i den alexandrinska societeten. I kontakten med andra var han dock diskret med avseende på sin homosexualitet – han glömde inte att även han skulle kunna bli en paria, som Oscar Wilde (vars rättegång tog sin början 1895) – och att ”hans sätt att leva ganska sannolikt kommer att dra in honom i en olycksbringande skandal”, som han självutlämnande skrev i en dikt.

Även om de flesta i umgängeskretsen kände till hans sexuella läggning är närmare uppgifter om hans intima förhållanden få och bör tolkas med försiktighet; det finns inte heller vittnesmål från någon eventuell partner. J&J antar att många av hans bekanta inte spred vidare i förtroende givna bekännelser, men det kan mycket väl hända att de inte visste särskilt mycket. Kanske har Seferis rätt när han anmärker att ”Kavafis utanför sina dikter är föga intressant”. I

den svenska diktutgåvan finns en grovt drastisk redogörelse för vad Kavafis hade för sig i hamnkvartieren, men att han skulle ha sådana erfarenheter, och än mer berätta om dem, går knappast att tro på efter läsningen av J&J:s biografi, som endast fragmentariskt refererar till andrahandsinformation om Kavafis homosexuella kontakter.

Vår brist på kunskap om vissa sidor av Kavafis levnad beror också på att brev och dagboksnotiser rensats ut – av författaren själv eller av ansvariga för kvarlåtenskapen – ur hans privatarkiv, som i övrigt innehåller en stor mängd brevkast, anteckningar, biljetter och trycksaker som han maniskt sparade på. Givet detta material är avsaknaden av personliga noteringar, som J&J påpekar, förvånande.

Kavafis tvivlade inte på sin egen poetiska förträfflighet, tvärtom, han uppfattade sig som en nyskapande visionär plågad av att ”inte vara känd någonstans eller bli belönad”, som han skrev i en anteckning 1907. För att vinna erkännande var han beredd att offra inte bara vänskapsförbindelser utan även, som J&J framhåller, intima relationer, på så sätt att poesin i mogen ålder ersatte de unga årens erotiska utsvävningar som väsentligt livsinnehåll. Närmare kontakt knöts och uppehölls däremot med dem som kunde tjäna hans konstnärliga status och introducera honom till en större publik.

J&J skriver till och med att han förförde unga män för att göra dem till självupppoffrande lärjungar med uppgift att distribuera hans dikter. Dessa var i

form av lösladskopior eller framställda genom eget duplicerings- och inbindingsförfarande. Förutom de alster som då och då publicerades i kulturella publikationer blev dikterna aldrig utgivna i bokform. Den första samlingsutgåvan kom 1935, två år efter Kavafis död.

Som Gullberg påpekar låter sig Kavafis inte inordnas i någon litterär tradition, och för Seferis är hans poetiska produktion mer isolerad än någon annan jämförbar diktning. Formspråket har en genomarbetad rytm som bär fram ordens klanger och valörer på ett sätt som förlämnar högtidlighet till det vardagligt enkla, som om vi befinner oss i ett fint kyrkorum tömt på utsmyckningar (han ansåg till och med att användning av adjektiv är ett bevis för poetisk svaghet), samtidigt som stramhet i uttrycket verkningsfullt kontrasterar mot de starka känslor som dikterna återspeglar.

Kavafis beskriver det färdiga resultatet som en sammansättning av ”perfekta meningar framsprungna ur ett aristokratiskt sinnelag”. Hans stil är så självklart enkel och avskalad – ofta resultatet av år av pedantiska revideringar och bearbetningar – att läsaren nästan är beredd att ge Gullberg rätt när denne i en paradoxal vändning noterar att Kavafis ”i största möjliga utsträckning också avstår från ord”.

Den genomciserade stilen har dock stundom provocerat kritiker, och en återkommande invändning har varit att Kavafis ”poetiska formuleringar” i alltför hög grad närmar sig prosan. Till det egenartade i hans diktning hör, vid

”Kavafis förförde unga män för att göra dem till självupppoffrande lärjungar med uppgift att distribuera hans dikter.”

sidan av användningen av det moderna naturliga språket (*dimotiki*), förekomsten av den konstlade, ”rena”, formen (*katharévousa*) och andra äldre uttrycks-sätt. Denna variationsrikedom skänker en speciell atmosfär åt dikterna – i synnerhet åt dem som skrevs i hans mogna ”andra period” efter 1911 – och kan för en grekisk läsare ge intrycket av att vara översättningar till det egna språket.

Diktinnehållet kan sägas vara spaltat i två huvudgrupper.

Den ena är gestaltningen i lärda dikter av hellenistisk och bysantisk tid. För Kavafis erbjöd dessa epoker i moraliskt hänseende en friare, till och med amoralisk, möjlighet att forma ett eget etiskt program.

I motsats till dessa skildringar av historiska händelser, som åtminstone för en utländsk publik i dag troligen är mindre angelägna, är den andra gruppen av dikter förankrad i vardagslivet här och nu. I denna grupp finner vi en poesi som förmedlar en nästan exalterad skönhetsdyrkan (i synnerhet om det gäller kroppsliga behag) och som oförblommerat skildrar erotiska upplevelser, ofta sådana som utspelar sig vid spontana möten. Eftersom dessa är flyktiga skildras ofta minnet av allt det som ”slutligen tillhör det förgångna”, och det är i minnet som den fulla förståelsen av ett möte utkristalliserar sig: ”Kom ofta tillbaka och tag mig i besittning, du älskade förnimmelse, när kroppens minne vaknar.”

Minnena kan utöva påverkan under många år så att diktarjaget när han i sin ensamhet tänker tillbaka på ett kärleks-

objekt ”ånyo berusas” av hänförelse. Det som utgör ”livets glädje och parfym” är ”minnet av de timmar när jag fann och höll fast vid den sensuella njutningen såsom jag ville ha den”, ett tillstånd innebärande att Konsten ger form åt Skönheten och ”nästan omärkligt fullbordar livet”.

Flera av dikterna har således som tema åtrå och lust i olika former. Kavafis poetiska frispråkighet var i detta perspektiv mycket vågad. Det annorlunda, det som fick författaren att ”avsky rutinmässig njutning i kärleksbestyr” – och som därför väcker läsarens nyfikenhet – ges alltid företräde. I en kommentar till *Les fleurs du mal* menar Kavafis att Baudelaires sensuella räckvidd var begränsad under det att hans egen vid många tillfällen tillåtit än mer märkliga njutningar både i fantasi och i handling. I en opublicerad dikt konstaterar han kort och gott att den som i anden vill bli kraftfullare måste trotsa lydnad och respekt.

Det kan handla om att vid anblicken av någon okänd attraktiv person återge för stunden uppväckta känslor och då endast skissartat uppehålla sig vid få betydelsebärande detaljer (som hår eller läppar) – men det fordrar en tränad blick för att fånga essensen av ett ögonblick. Det kan också handla om hur diktarjaget kämpar för ett mer dygdigt liv men hur han, när natten kommer med sina ”kompromisser och löften”, ändå ger efter för frestelser.

Många dikter ger ett starkt intryck av att återge upplevda och inte bara uppbyggda händelser, men de saknar preciseringar om personer och platser i

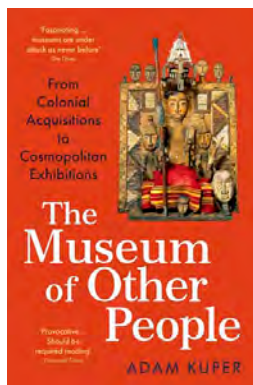
Alexandria. De försiktiga J&J faller inte för frestelsen att biografiskt övertolka Kavafis poetiska produktion och reservationslöst sammankoppla dikt och liv. Bristen på tillförlitlig information behöver emellertid inte vara problematisk. Dikterna *qua* dikter är naturligtvis, som all god skönlitteratur, ”liv”, dock inte nödvändigtvis baserat på författarens egna erfarenheter.

Befriade från det biografiska tolkningslagret – som ibland, likt trädens bladverk när de skymmer stammen, hindrar uppmärksamheten från att nå in i det poetiska kärninnehållet – talar dikterna för sig själva och blir allmängiltiga.

Den framhävda betydelsen av en erotiserad tillvaro gör dikterna tidlöst angelägna, inte bara för homo- utan även för heterosexuella, än mer så då många av dikterna inte anger den omtalade personens kön – vilket underlättas av att grekiskan inte behöver sätta ut personligt pronomen vid ett verb – och skulle ofta lika väl som om ett möte mellan män kunna handla om ett som utspelar sig mellan man och kvinna, om läsaren så vill fantisera.

Kavafis unika förmåga att låta en uttalad sensualism med enkla men raffinerade grepp ge uttryck för livets väsentligheter illustrerar det som han själv sade om sin diktning, nämligen att den är ”rakt igenom originell” och att ”någonting liknande inte finns någon annanstans i världen.” ■

Hans-Roland Johnsson är fil.dr i franska och fil.mag. i grekiska.

The Museum of Other People. From Colonial Acquisitions to Cosmopolitan Exhibitions

Adam Kuper
Profile Books, 2023

KULTUR

Till försvar för att samla på andra kulturens föremål

I den identitetspolitiska eran genomgår museibranschen en intellektuell kris. Antropologiprofessorn Adam Kuper påminner om att samlingarna fyller en viktig funktion.

Av Jenny Danielsson

I *The Museum of Other People* resonerar professorn i socialantropologi Adam Kuper initierat om vilka de där andra folken varit och hur man i dag bäst kan arrangera utställningar ur samlingar av föremål skapade av dessa andra människor. Resonemanget är en idéhistorisk exposé som fokuserar på frågor kring hur vi ser och har sett på varandra och våra levnadssätt över tid. Han slår ett slag för research och menar att svaren finns i samlingarna. Vi är mer lika än vi anar och allt hänger ihop.

De allra rikaste i Europa har sedan 1400-talet ägnat sig åt att samla exempelvis grekiska antikviteter, renässanskonst och kinesiskt porslin. Inte sällan har också exotiska växter funnits i trädgårdar och kuriosa från när och fjärran har placerats i kabinett. Sedan slutet av 1700-talet har fler och fler av föremålen kommit att visas upp för en bredare allmänhet. I dag finns det museer överallt. Den här

boken handlar specifikt om föremål som ofta kallats primitiva och som samlades in när Europa koloniserade världen.

Adam Kuper studerade socialantropologi på 1960-talet i Cambridge och är i dag bland annat knuten till London School of Economics som gästprofessor vid avdelningen för socialantropologi. Sydafrika och intellektuell historia listas som hans expertisområden. Adam Kuper föddes i Sydafrika 1941 men har mestadels bott i London och beskrivs som en publik intellektuell. I förordet skriver han att den här boken svarar mot den intellektuella kris han noterar inom sitt gebit.

Boken är indelad i tre sektioner med flera kortare kapitel. I del 1, "Faraway people", beskrivs hur olika synsätt på världen fått styra insamling och katalogisering. Del 2 ägnas specifikt åt nordamerikansk historia, bland annat berättelsen om hur enorma The Smithsonian Institution kom till. Tredje delen handlar om vårt

nu och avslutas med kapitlet "The Cosmopolitan Museum", där samtida debatter sätts i fokus. Allt är inte bra; bakom fina ord och snygga deklamationer döljer sig inte sällan relativism, och öppenheten kan när man skrapar på ytan visa sig ha tydliga gränser. Kuper argumenterar övertygande för att ett museum som kan sina samlingar också har möjlighet att ge globala perspektiv och skapa större förståelse för andra kulturer.

Men vem kan veta något om någon annan? Under läsningen fascinerar jag gång på gång av människans enorma nyfikenhet på sin egen art. Vilken ofantlig energi och kraft man lagt på att kvalificera, mäta och väga. För att inte tala om fäblessen för att plocka med sig prylar från när och fjärran utan att riktigt veta vad man ska med sakerna till. Modiga män i vildmarken möter indianer och köper pilspetsar. Men vem vet om det var pilar man hade använt om man inte på grund av sjukdom tvingats lösa matfrågan genom att handla i butik? Kanske tillverkade befolkningen snarare pryttlar som farbröderna kunde få köpa och behöll de riktiga verktygen själva?

I boken återkommer Kuper gång på gång till att det i museisamlingar finns föremål som man bytt till sig, stulit eller köpt. I vissa fall finns det dokumentation om förvärvet, andra gånger vet man inte hur det gått till. Metodiken kring föremålsinsamling har förändrats över tid och Adam Kuper resonerar ingående om hur viktigt det är att både hålla ordning på svunna tiders resonemang och förstå sin egen position. Som sagt, det är

”Kanske tänker man att det bästa vore att bara lämna tillbaka allt så blir vi av med problemet? Kuper berättar sakligt om varför detta ofta är lättare sagt än gjort.”

i skuggan av vad han ser som en intellektuell kris i vår samtid som han skriver den här boken. För vem är det viktigt att vi vet exakt hur det gick till? Hur säker behöver man vara för att kunna berätta om någonting?

Kanske tänker man att det bästa vore att bara lämna tillbaka allt så blir vi av med problemet? Kuper berättar sakligt om varför detta ofta är lättare sagt än gjort. Hur kan man kontrollera att det är rättmätiga arvingar som får föremålen? Beninbronsernas resa är bara ett exempel på hur invecklat det kan vara.

För den som är nyfiken på Sveriges inblandning presenterar Etnografiska museet i Stockholm en utställning i ämnet. År 1897 plundrade engelska trupper Benin City i Nigeria och plockade med sig flera tusen föremål gjorda i bland annat brons. Föremålen är spridda över världen, händelsen är noga kartlagd och i dag finns en digital plattform, webbplatsen Digital Benin, där man bland annat kan lyssna på intervjuer om hur händelsen påverkar i dag. Beninbronsernas öde är alltså en väldokumenterad historisk händelse, samtidigt som det pågår ett aktivt arbete för att bringa reda i allt. Men trots det har vi montrar i Stockholm som visar upp föremål som har plundrats. Det illustrerar om inte annat att ett återlämnande kan vara problematiskt. För vem ska man återlämna till? Hur vet man att föremålen kommer att tas om hand på rätt sätt? Och under tiden, nu när föremålen finns här, är det inte ett gyllene tillfälle att lära av deras historia och försöka förstå vad som hänt och lära mer om andra människor?

Adam Kuper beskriver hur museipubliken är en kraft att räkna med. Människor är nyfikna. År 2020 blev BBC:s tv-serie *Secrets of the museum*, som spelades in på Victoria & Albert Museum i London, en succé. Publiken bänkade sig framför tv-skärmarna och tog sig nyfiket an kuratorernas arbete bakom kulisserna. Vilket fint sätt att förklara vad museiarbete handlar om! tänker jag. Adam Kuper slår ett slag för potentialen i tillfälliga utställningar som fokuserat kan berätta om en specifik aspekt, presentationer som alltid föregåtts av arbete som bottnar i gedigen ämneskunskap.

Givetvis hoppas jag att både politiker och tjänstemän som arbetar med kultur läser den här boken och att varenda programansvarig på varenda mediekanal genast börjar skissa på programidéer, artikelserier och reportage. Förhoppningsvis läser också museibranschen boken och låter sig inspireras. Man kan onekligen förhålla sig till sina samlingar på många olika sätt. I London öppnade Victoria & Albert Museum våren 2025 en filial i en park, i stadsdelen Stratford, som piffades upp i samband med olympiaden 2012. V&A East är som att kliva in i ett magasin. Publiken kan själva strosa runt och det finns personal som jobbar med att ta hand om föremålen live och som är där för att interagera och prata med besökarna. Kanske det här är en form som kan locka fler att besöka och lära av museets enorma samlingar och all den kunskap som de som arbetar där faktiskt har?

I sammanhanget är det bra att påminna sig om att museer inte är undanskymda platser. Många museer är

destinationer, veritabla turistmagneter. Riksorganisationen Sveriges museer rapporterade 2024 en uppgång för branschen och att 19,4 miljoner människor hade besökt svenska museer under året. Adam Kuper påminner om att antalet museer i världen ökade från 23 000 till 55 000 på fyra decennier fram till 2018. Omkring 4 000 öppnades i Kina. Besökssiffrorna störtök under pandemin men pekar nu uppåt, och sektorn omsätter stora summor. American Alliance of Museums rapporterar att USA:s museer under 2025 genererade 725 000 arbetstillfällen och omsatte över 50 miljarder dollar.

The Museum of Other People är fak-taspäckad men flödande, trevlig och engagerande läsning. Texten vänder sig lika mycket till en nyfiken allmänhet som till akademiker. Författarens nära relation till museisektorn och akademiskt arbete märks under läsningen, på ett bra sätt. Redan i inledningen berättar han om givande samtal med kollegor som haft tjänster som överintendent på institutioner som Smithsonian och Museum of African Art i New York, och han betonar vikten av deras samtal, inspel och upp-muntran. Adam Kuper tycker inte att allt var bättre förr och är hoppfull inför framtiden. Den intellektuella kris han noterar menar han bäst möts med stor kunskap om egna samlingar och med resonemang. Museisamlingar är till för att användas, diskuteras och visas upp. Föremål och deras historia har potential att lära oss mycket och är en utmärkt startpunkt för vidare diskussioner. ■

Jenny Danielsson är konstvetare och skribent.

Blueprints. How Mathematics Shapes Creativity

Marcus du Sautoy
Basic Books, 2025

M A T E M A T I K

Allt vackert är egentligen räknekonst

Det kan vara så att konsten och matematiken är två sidor av samma mynt: mönster som talar till oss utanför våra medvetna frekvenser.

Av *Helena Granström*

Vad har Shakespeares pjäser att göra med nordamerikanska cikador? Hur förhåller sig ett arkitektoniskt djärvt betongkomplex i Marseille till kaninens fortplantning? Och vad är kopplingen mellan Bachs Goldbergvariationer och rumtidens geometri?

För den som riktar sin blick bort från de enskilda fenomenen och i stället mot de grundläggande mönster som präglar dessa är svaren givna: Inom och under dessa till synes vitt skilda företeelser är samma matematiska strukturer verk samma. Primitals egenskap att bara vara jämnt delbara med 1 och med sig själva avvärjer musikaliska upprepningar i kompositören Olivier Messiaens mästestycke *Quatuor pour la fin du temps*, men hjälper också insekter att anpassa sina livscyklar på ett sätt som minimerar deras risk att falla offer för predatorer. *Blueprints* – blåkopior – är

vad matematikern och författaren Marcus du Sautoy kallar dem i sin bok med samma namn. Primitalen, men också andra matematiska strukturer som återfinns i såväl natur som konst: fraktaler, cirkeln, de platoniska kropparna och de så kallade Fibonaccitalen, för att nämna några.

Det rör sig om dolda mönster som visar sig dyka upp i en mängd olika sammanhang, såväl naturliga som kulturella, till synes av sig själva. Men i minst lika hög grad är du Sautoys bok en exposé över matematikers och konstnärers högst medvetna inträdande på varandras områden: författares bruk av primitliga rytmer och matematiskt planlagda romanbyggen, bildkonstnärers precisa användning av proportioner, perspektiv och symmetri och kompositörers sammanvävning av den egna kreativiteten med de matematiska lagarnas bundenhet. Inte sällan rör det sig om konstutövares direkta inlån av vetenskapliga

rön, men i flera fascinerande fall tycks den matematiska insikten ha föregripits eller till och med uppstått för första gången i konsten snarare än i vetenskapen.

Väggmosaikerna i det moriska palatset Alhambra, uppfört på 1200-talet, är ordnade efter sina underliggande symmetrier, trots att dessa beskrevs av matematikern Évariste Galois först på 1800-talet. Johann Sebastian Bach – tveklöst en av konstarnas främsta matematiker – komponerade en kanon utifrån Möbiusbandet över ett sekel innan matematikern August Möbius upptäckte och gav namn åt denna märkvärdigt vridna ögla. Och på samma sätt har konstnärers verk haft förmågan att väcka nya frågeställningar i matematikers sinnen som senare kunnat snävas in och fördjupas i forskning.

Konstens fascination för matematik och vetenskap är emellertid inte alltid lyckad. Visserligen ledde den uttalade matematiska medvetenheten hos storheter som Shakespeare, Bach och Leonardo da Vinci till anslående resultat. Och också i modern tid finns exempel på framgångsrika legeringar, som David Foster Wallaces fraktala roman *Infinite Jest* eller Michael Frayns kvantfysikdrama *Copenhagen*. Men hur lockande låter å andra sidan en pjäs (för övrigt ett av du Sautoys egna alster) om karaktärerna X och Y som bor i var sin låda i ett universum som visar sig vara format som en torus och till sist genom en Möbiusmanöver lyckas byta plats med varandra? Författaren Eleanor Catton tilldelades visserligen Bookerpriset för sin roman *The Luminaries*, men är idén att låta kapitlens längd förhålla sig till

Matematiska
strukturer
återfinns över-
allt i naturen.

FOTO: ALAMY

”Kanske, argumenterar du Sautoy, är den starka konstupplevelsen helt enkelt hjärnans gensvar när den ställs inför någonting betydelsefullt.”

varandra som det gyllene snittet egentligen så mycket mer än en gimmick? (Hon fick dessutom avstå från detta av utrymmesskäl.)

Men den frågan är, hur som helst, inte den avgörande hos du Sautoy. Bokens centrala budskap är i stället ett annat, uttalat platonskt, nämligen att visa hur allting i grunden uppstår ur matematik. Eller, ännu tydligare uttryckt: hur allting, från harmonier till prosa till bildkompositioner, är matematik. Som bokens titel antyder är det matematiken som tillhandahåller ritningen, oavsett om det som ska konstrueras är en ranunkelväxt, ett flervåningshus eller en symfoni. I den verkliga, fysiska världen finns varken realiserad oändlighet eller oändlig delbarhet, inte heller några perfekta cirklar, men icke desto mindre är det mot denna onåbara matematiska sfär som såväl materien som det mänskliga sinnet strävar. När vi tilltalas av en målning av Jackson Pollock beror det, menar författaren, på att de fraktala mönster han skapade med färg och pensel påminner oss om de fraktaler som återfinns i naturen. Vi känner igen skönhet – det vill säga matematik – när vi ser den.

Kanske, argumenterar du Sautoy, är den starka konstupplevelsen helt enkelt hjärnans gensvar när den ställs inför någonting betydelsefullt – och vad skulle kunna vara mer betydelsefullt, rent evolutionärt, än igenkännandet av de strukturer som bär upp hela den verklighet vi bebor?

I så fall kan det också sägas vara denna intuitiva känsla för matematik, i detta fall talens inneboende egenskaper, som gör Shakespeares dramatik så effektiv.

Trots att ett jämnt antal stavelser utgör merparten av textens kropp har de mest bärande raderna givits en ökad tyngd av inte bara udda utan primtaliga stavelser: ”Is this a dagger which I see before me?” ”To be, or not to be, that is the question.” I *En midsommarnattsdröm* blir raderna sjustaviga så snart någonting magiskt är i görningen – och älvorna i Titanias hov yttrar sig, liksom häxorna i *Macbeth*, också sjustavigt. Primtalens odelbarhet tycks bära på en estetisk förmåga att orsaka störning och disharmoni.

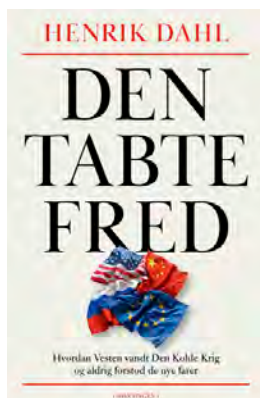
Att rikta blicken mot tillvarons abstrakta botten innebär alltså, för du Sautoy, egentligen inte alls att rikta blicken bort från fenomenen. Tvärtom: det är att börja varsebli dem på djupet. Inte bara intellektuellt utan också känslomässigt: Föreställningen att en matematikers verksamhet skulle vara strikt rationell och befriad från känslomässigt engagemang är, påpekar författaren, en villfarelse. Ingenting som en människa ägnar sin hängivenhet och kraft åt på det sätt som matematiken kräver kommer förstås någonsin att vara utan emotionell laddning – men i den matematiska forskningens fall tillkommer att ämnet har en uttalat kreativ dimension, vilket otaliga av dess utövare vittnar om. Som den tyske matematikern Karl Weierstrass en gång formulerade saken: ”Den matematiker som inte på samma gång är något av en poet kommer aldrig att fullt ut vara en matematiker.”

Utifrån en sådan djupgående övertygelse om den konstnärliga och matematiska praktikens nära släktskap – en

övertygelse som jag utifrån min egen erfarenhet anser vara fullt befogad – har du Sautoy skapat en vittfamnande och bildande sammanställning av såväl matematikens spår inom konsten som konstens bidrag till och beröringspunkter med matematiken. Ett större mått av tvekan känner jag inför det antagande som i samma mån utgör bokens grundpremiss som dess slutsats, nämligen den att vi lever i en värld som är ”förkroppsligad matematik”. Uppfattningen kan te sig naturlig, för om man som du Sautoy definierar matematiken som ”studiet av strukturer” och sedan konstaterar att dessa strukturer dyker upp överallt är väl saken avgjord? Jag är inte så säker.

Gör det faktum att vi kan finna primtalsstrukturer hos Messiaen och Shakespeare verkligen att vi kan säga att det konstnärligt rikhaltiga i deras verk är matematiska strukturer, ”bara utstyryda i musikalisk eller språklig klädnad”? Om vi utifrån vår erfarenhet av den fysiska världen utviner abstraktioner, innebär det att dessa abstraktioner är verkligare än den direkt erfärbara värld med vars hjälp vi fann dem? Klyftan mellan konst och naturvetenskap är väl värd att överbrygga, och kanske kan matematiken som du Sautoy hävdar verkligen vara behjälplig genom att visa på det material som de båda har gemensamt. Men när det görs genom att beskriva konstnärerna som omedvetna matematiker, vars storhet står i direkt proportion till deras bruk av matematiska strukturer, liknar det möjligen mer annektering än verklig förening. ■

Helena Granström är författare, fil.mag. i teoretisk fysik och fil.lic. i matematik.

Den tabte fred. Hvordan Vesten vandt Den Kolde Krig og aldrig forstod de nye farer

Henrik Dahl
Forlaget Grønningen 1, 2025

GEOPOLITIK

Hur väst vann kalla kriget och förlorade freden

Optimismen efter murens fall var ogrundad. I stället för att lyssna till prat om historiens slut borde ledarna i väst ha studerat kulturens roll i konflikter mellan civilisationer.

Av Ann-Sofie Dahl

Hur kunde så många i övrigt kloka huvuden landa så fel? Och hur kunde så många annars rätt förnuftiga beslutsfattare så länge krampaktigt hålla fast vid kartan, också lång tid efter att den uppenbart helt hade upphört att spegla verkligheten?

Det var ju det som hände efter murens fall i västvärlden, där rent önsketänkande i hög grad har fått ligga till grund för den förda politiken i en rad avgörande – eller rentav existentiella – frågor.

Det ena årtiondet efter det andra. Trots rikligt med blinkande röda lampor längs vägen och trots insiktsfulla röster som varnade för utvecklingen men mestadels avfärdades som mer eller mindre hysteriska.

Alla dessa år när det var kartan som gällde i stället för verkligheten och stora delar av politiken tilläts driva ut på avvägar utan att några större ansatser gjordes

för att föra den in på ett vettigt spår. Där farorna i den nya unipolära världen sällan eller aldrig togs riktigt på allvar.

Konsekvenserna för vår egen kontinent av alla dessa i varierande grad ansvarslösa och naiva politiska beslut lever vi med i dag i det Europa som, liksom freden som följde på Berlinmurens fall, i väsentliga avseenden kan betraktas som förlorat, med den danske sociologen, författaren och politikern Henrik Dahls ord.

I sin nya bok levererar Dahl (ej släkt med recensenten) en tankeväckande och ingående analys av hur det egentligen gick till när Europa först vann en stor seger i kalla kriget, bara för att därefter lyckas med bedriften att förlora – *tabe* – den efterföljande freden.

I Danmark är Henrik Dahl ett mycket välbekant ansikte i debatten och något så unikt – och unikt danskt – som en intellektuell politiker. Han har en hel

rad omtalade verk om samhällsfrågor på sitt samvete redan långt före denna hans senaste, som stadigt har hållit sig kvar i toppen på bästsäljarlistorna ända sedan den kom ut i höstas.

Alltsedan valet 2024 återfinns Henrik Dahl i EU-parlamentet i Bryssel, efter nio år i Folketinget för det pigga partiet Liberal alliance. I båda parlamenten har han, och har haft, utrikes- och försvarspolitik som sin speciella nisch, med alla de för en sociolog sannolikt oemotståndliga möjligheterna till observationer inifrån politikens ”maskinrum”, som danskarna säger.

Henrik Dahl vet med andra ord vad han talar – och skriver – om och räds till skillnad från flertalet av sina studieobjekt inte att säga sanningar, inte heller när de är av de mer obekväma slagen.

Som att kejsaren faktiskt är naken, för att ta till en i sammanhanget passande referens.

Men hur hamnade vi då här i denna osköna nya värld, bara några decennier efter det att kalla kriget fick ett så lyckosamt slut? Svaret, menar Dahl, är egentligen rätt enkelt: för att alltför många politiker och beslutsfattare i alltför många länder helt enkelt satsade på fel häst, eller snarare litterär auktoritet, att luta sig mot – Frances Fukuyama med sina deterministiska idéer om historiens slut efter demokratins slutgiltiga seger, som citerats in absurdum alltsedan hans bok *The End of History and the Last Man* utkom 1992 och hänryckte stora delar av såväl den

Proryska demonstranter utanför en ukrainsk militärbas på Krim våren 2014. Snart nog skulle demonstranterna få som de ville. Historien vägrade ta slut.

akademiska som den politiska världen.

De flesta, noterar Dahl, hade dock mått bra av att läsa boken i sin helhet, med alla dess nyanser, och inte bara de korta sammandragen i artikelform som de flesta nöjde sig med. Men de grundläggande slutsatserna var såklart desamma: Sovjetunionen och östblockets fall var inte bara ett militärt nederlag för den totalitära kommunismen – utan först och främst en universell och evig seger för den liberala demokratin.

I och med murens och kommunismens samfälliga kollaps hade världen med väst i täten slagit in på det som i den svenska debatten så gärna refererades till som ”den enda vägen”. Nu önskade jordens alla folk inte annat än att slå följe in på samma väg och kunde nästan inte bärga sig i sin iver att kopiera västvärldens värderingar och styrelseskick.

Det var i alla fall den rätt banala slutsats som drogs utifrån Fukuyamas teser i åtskilliga europeiska huvudstäder.

Det var alltså i stort sett bara en fråga om tid, och inte särskilt mycket tid, innan Ryssland, Kina, den muslimska världen och fler därtill skulle anamma samma demokratiska värderingar och pluralistiska politiska system som vi själva har kunnat åtnjuta i generationer.

Det var, enkelt uttryckt, vad Fukuyamas många anhängare i diverse västliga maktcentrum var övertygade om – alltså medan varje antydning att utvecklingen kanske skulle kunna tänkas gå åt ett annat håll ömsom bortförklarades, ömsom negligerades.

Så gick det också som det gick.

För den man i stället skulle ha lyssnat på, menar Henrik Dahl, var en annan amerikansk professor, nämligen Samuel Huntington. Fyra år efter Fukuyama, alltså 1996, formulerade han en gedigen kritik av sin kollegas slutsatser i boken *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.

Och året efter Huntington kom ännu ett svar på Fukuyama från Zbigniew Brzezinski – en gång i tiden känd som president Jimmy Carters nationella säkerhetsrådgivare.

I sin bok *The Grand Chessboard* beskrev Brzezinski i vad som i dag närmast känns som profetiska ordalag hur länder som Ryssland, Kina och Iran snart nog skulle forma en motvikt mot den amerikanska hegemonin.

Medan Brzezinski förutsåg framväxten av konkurrerande maktcentrum framhöll Huntington farorna med att undervärdera betydelsen av kultur när väst närmade sig andra civilisationer. Just den kulturella dimensionen skulle mycket riktigt snart nog komma att sätta krokben för västs ambitioner.

Inte minst för USA:s krigföring i Mellanöstern, men också på europeisk mark när befolkningsstrukturen blev allt mindre homogen i takt med att nya folkgrupper sökte sig hit – vilket ovan nämnda amerikanska krig i högsta grad bidrog till.

Väst borde med andra ord långt tidigare ha insett att övriga världen inte var fullt lika begeistrad av våra demokratiska värderingar och att dessa var allt annat än universella. Men önsketän-

kandet och ”den fatala euforin” – som är rubriken på ett av kapitlen i boken – levde kvar i högönsklig välmåga, och efter hand som år och årtionden gick hopade sig problemen, framför allt i Europa.

Att Ryssland inte hade begravt sina stormaktsdrömmar kunde var och en som lyssnade på Putins många tal från 2007 och framåt lätt konstatera, för han har ju inte direkt försökt dölja sina avsikter.

Men när den danske försvarschefen – alltså motsvarande ÖB – Peter Bartram anlände till Forsvarsministeriet med tjänsteportföljen laddad med goda analyser, som alla pekade i riktning mot en tilltagande rysk aggression, blev han närmast utskäld av dåvarande försvarsministern Nicolai Wammen och chefen för Forsvarets efterretningstjäneste (FE) Lars Findsen.

Det fanns ingen som helst anledning till oro eller behov för det danska försvaret att rusta upp. Tvärtom skulle nedskärningarna fortsätta, förklarade de båda för en förbluffad – och chockad – Bartram.

Detta hände 2015, bara ett år efter Rysslands första invasion av Ukraina och annekteringen av Krim.

I stort sett samma respons upplevde den republikanske presidentkandidaten Mitt Romney i en tv-debatt 2012 när president Obama hänfullt avfärdade hans varningar för Ryssland med att guvernören visst var kvar i 1980-talet.

Ett liknande bemötande fick de svenska forskare som gick emot vinden.

Putins Ryssland försåg oss således med gott om skäl att ifrågasätta tesen om den eviga fredens ankomst. Men

”Henrik Dahl vet med andra ord vad han talar – och skriver – om, och räds till skillnad från flertalet av sina studieobjekt inte att säga sanningar.”

exemplen är många fler. Kina blev inte ett uns mer demokratiskt av det intensiva handelsutbytet med väst; marknads-ekonomi gjorde definitivt kineserna väldigt mycket rikare, men politiskt rubbade den gamla kommunistregimen sig inte ur fläcken.

Så mycket för riktigheten i *Wandel durch Handel*, att ekonomisk frihet per någon sorts automatik även skulle leda till politisk frihet; en poppis tanke under dessa år.

För att inte tala om den muslimska världen, som än i dag står kvar och stampar på samma ruta som för 30 år sedan, utan några mänskliga och politiska rättigheter att tala om, alla storslagna västliga insatser till trots – och trots de många förhoppningar som ställdes till den kortlivade arabiska våren.

Betydligt mer framgångsrik har då den omfattande exporten av islamism och antisemitism till väst varit.

Flyktingströmmarna som generöst välkomnades in i det Europa som öppnade sitt hjärta för drygt tio år sedan har inte heller lett till den lyckade integration som så vidlyftigt utlovades. Här är Henrik Dahls eget land dock ett uppmuntrande exempel på att det faktiskt händer att politik utgår från verkligheten.

Kulturella skillnader mellan civilisationer har varit den huvudsakliga källan till konflikter under de gångna åren, konstaterar Dahl. Så tänk om Huntington hade blivit västvärldens husgud på 1990-talet i stället för Fukuyama. Om kulturens påverkan på samhällsutvecklingen hade tagits på större allvar.

Ja, tänk om – som Henrik Dahl gör

när han vänder på händelseutvecklingen med ett lyckat kontrafaktiskt grepp. Det är helt klart en av bokens höjdpunkter, även om alla de kontrafaktiska skeendena kanske inte skulle vara lika odelat positiva som de framställs i boken.

Men tänk om det hade varit statsvetaren Bjørn Lomborgs arbete som blivit världsledande för klimatforskningen. Eller, funderar Dahl, tänk vad som kunde ha hänt om Al Gore fått 538 fler röster i Florida – men frågan är hur mannen som påstår sig ha skapat internet egentligen hade hanterat terrorattackerna 9/11. Något Irakkrig hade det förstås inte blivit, och därmed inte heller några stora irakiska flyktinggrupper i Europa. Eller om den tyske förbundskanslern Friedrich Merz långt tidigare hade vunnit maktkampen i CDU och om han och inte Angela Merkel hade blivit tysk förbundskansler och därmed en av Europas mest tongivande politiker – som han sent omsider är i dag.

”Mutti Merkels” felslagna politik har på område efter område fått enorma konsekvenser för hela Europas utveckling. Bland mycket annat hade det tyska beroendet av rysk energi kunnat undvikas, med de förödande konsekvenser det haft på flera plan.

Och tänk om Mitt Romney hade vunnit presidentvalet 2012 över Barack Obama. Eller varför inte John McCain fyra år tidigare?

Merkel och Obama är, menar Dahl, de två ”post-murala” politiker under perioden efter kalla kriget som allra mest personifierade globalisternas orubbliga tro på kartan i stället för verkligheten.

Eller tänk tanken, vilket Dahl också

hade kunnat göra i boken, att Ukraina blivit medlem i Nato. Vilket president George W. Bush föreslog och drev men som stoppades vid Bukaresttoppmötet 2008 av en grupp européer anförda av Tyskland och Frankrike.

En rad andra utvidgningar har ju faktiskt genomförts trots hårt motstånd som till slut övervunnits, till exempel till de baltiska staterna, tack vare samme president Bushs handfasta agerande. Och det finns flera exempel på allierade som blivit insläppta i värmen trots att den inrikespolitiska situationen varit långt ifrån problemfri.

En del av de åtgärder som Dahl avslutningsvis rekommenderar i sin bok är nu i full gång att genomföras, i första hand försvarssatsningarna. Men det har för det mesta varit med Trumps kniv på den europeiska strupen, inte genom några plötsliga insikter om nödvändigheten av en stark försvarskapacitet. Framför allt inte i de delar av Europa som befinner sig långt ifrån östgränsen.

Mycket mer återstår att ta itu med efter decennier av politisk vanskötsel; av det som Henrik Dahl betecknar som en mix av övermod, idealism och slarv med siffror, information och sanningen. Och nu är det, konstaterar han, ”ikke længere tid til illusioner, men tid til handling”.

För önsketänkande är ju faktiskt ingen strategi. ■

Ann-Sofie Dahl är docent i internationell politik och Nonresident Senior Fellow vid Atlantic Council.

Börja veckan med **Axess nyhetsbrev**

Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev

Eller gå till axess.se/nyhetsbrev

Vett & etikett

med **Edward Blom**

En etikettsfråga som det alltid rått starka åsikter om är dricksande på restaurang. Mellan 1938 och 1993 ingick en så kallad serveringsavgift på 10–15 procent om restaurangen följde kollektivavtal, vilket ungefär hälften gjorde. Det fick en del människor att nästan aggressivt hävda att man inte skulle betala dricks, då den ”redan ingick”. Etiketten sade dock att man trots det antingen skulle ge 10 procent eller runda av beloppet till en jämn siffra.

Att serveringsavgiften togs bort 1993 var inget som påverkade den av etiketten rekommenderade dricksnivån, då lönerna som compensation justerades upp med 13 procent. Kanske för att serveringspersonalens löner därmed närmade sig kockarnas blev det alltmer vanligt att dricksen delades mellan all personal, även den i köket.

Drickskulturen kan förstås ifrågasättas. En servitör har i dag en genomsnittlig månadslön på 29 700 kronor oräknat dricks, vilket är inom normalfältet för icke-akademiker. Och inga andra yrkesgrupper (utom hotellstäderskor) kan räkna med dricks i någon större utsträckning.

Men etiketten är obeveklig, och inte alltid logisk. Man dricksar vanligtvis inte på självserveringar eller enklare dagens lunchrestauranger, ens om man beställer vid bordet. Men det anses snålt och opassande att inte dricksa på en ”riktig” restaurang, och serveringspersonalen kommer att uppleva det som att man varit missnöjd. 79 procent av svenskarna ger också dricks, enligt en Sifoundersökning 2024.

Man kan aldrig skylla på att ”man inte har råd”. Det kan förstås hända att du själv tjänar mindre än serveringspersonalen; så var det för mig halva mitt restaurangbesökande liv. Men du kan alltid

”När restaurangerna ställer in högre belopp i sina kortterminaler än vad som är vedertaget begår de ett etikettsbrott.”

äta och dricka för 10 procent mindre och ge pengarna i dricks i stället.

Vilka summor är det då som gäller i dag, om man vill följa etiketten? Om man inte har något att vara missnöjd över är det fortfarande 10 procent, och att summan dessutom avrundas uppåt till närmaste jämna summa ifall man betalar med kontanter. Ner till 5 procent har länge ändå ansetts som acceptabelt. Jag skulle dock ge 5 procent endast om jag var lite missnöjd; inte ge något alls om jag behandlats illa eller maten varit oätbar.

Har man fått mycket hjälp, exempelvis med extra tillbehör och ändringar av rätterna, justerar man upp dricksen med några procentenheter. Likaledes om man är extremt nöjd. Har man haft med sig stökiga barn, eller överförfriskade kamerater, justerar man upp dricksen kraftigt. Runt 20 procent tycker jag dock är ett tak; mer än så riskerar att ge ett vräkigt intryck.

Sedan ett par år har det skett en stor förändring i Sveriges restaurangliv. De flesta restauranger har numera infört att man vid betalningen med kort får upp knappar där man väljer mellan färdiga dricksprocentsatser. Förvisso är det en välsignelse att slippa fippla med mobilen i knäet och försöka multiplicera beloppet gånger 1,1 utan att kyparen ser vad man

håller på med. Men de flesta restauranger har förprogrammerat 10, 15 eller 20 procent dricks som standard.

Det är ju rent amerikanska nivåer, det vill säga som i USA, där serveringspersonalen i regel har en minimal grundlön och lever på dricksen. Antingen tvingas man nu även i Sverige ge 15 procent fast man tycker det är för mycket, eller ge 10 procent – vilket i alla år fått en att känna sig flott – men nu i stället får en att skämmas för att man väljer minsta möjliga summa. Hur man än gör riskerar restaurangvälden att få en dålig eftersmak.

Riktigt absurt blir det när samma påbudna procenttal dyker upp när man beställt ett glas vin eller en espresso över disk. Då ska man nämligen bara runda upp beloppet, om det inte varit en mycket avancerad cocktail som tillretts.

Etiketten gäller självklart från båda håll: Det är inte god ton från servitörens sida att ta dricksen för given, utan man ska alltid visa tacksamhet. Det är ju en gåva. Att ge onda ögat om en gäst ger för litet är inte korrekt enligt etiketten. För som alltid i denna värld innebär inte den enes skyldighet den andres rättighet.

När restaurangerna ställer in högre belopp i sina betalkortsterminaler än vad som är vedertaget begår de ett etikettsbrott. 3, 5, 10 och 15 procent vore rimligt. Då skulle ingen behöva välja den minsta procentsatsen – och om någon vill dricka mer än 15 procent skulle denne bara få känna sig storslagen över att be att få skriva in beloppet manuellt. ■

Edward Blom är gastronom och kulturhistoriker.

VÄRT ATT MINNAS: **VINGARNE**

Världens första queerfilm

Mauritz Stillers *Vingarne* är en tidig queerfilm. Men de homoerotiska inslagen förmedlas via ett mytologiskt kodspråk.

Den har kallats världens första queerfilm, Mauritz Stillers *Vingarne* från 1916. Ändå är den förvånansvärt okänd. Så var den också mer eller mindre bortglömd under många år, därför att man trodde att den för alltid var förlorad. På 1980-talet hittades emellertid en kopia i Norge som sedan restaurerades av Svenska filminstitutet.

Man kan undra varför Stillers stumfilm inte har väckt mer uppmärksamhet. Min gissning är att de homoerotiska undertonerna går de flesta förbi eftersom de förmedlas via ett mytologiskt kodspråk.

Stiller gav filmen dess namn efter Carl Milles skulptur *Vingarna* (1908), även kallad *Gosse med örn*. Den finns i flera exemplar och kan beskådas bland annat framför Nationalmuseum i Stockholm

och på Götaplatsen i Göteborg. Skulpturen har en central roll i filmen och föreställer en naken yngling på knä som sträcker sig upp mot en örn med utbredda vingar.

I Stillers film är det en skulptör vid namn Claude Zoret (Egil Eide), även kallad "Mästaren", som är upphovsman till *Vingarna*. Modell för ynglingen är den bildsköne Mikael (Lars Hanson), som Zoret har tagit som fosterson.

Till ateljén kommer en furstinna (Lili Bech) för att få sitt porträtt målat. Kärlek uppstår mellan henne och Mikael. Furstinnan hänger sig åt lyx och omåttliga utsvävningar och Mikael hakar på. För att hjälpa henne i hennes ekonomiska trångmål säljer Mikael *Vingarna*, trots att han har fått den av sin mentor och fosterfar. Mästaren blir förtvivlad över att förlora sin älskade Mikael och vädjar till furstinnan att få tillbaka sitt ”barn”.

Till grund för filmen ligger romanen *Mikaël* (1904) av den danske författaren Herman Bang. I en av filmens inledande texttrutor sägs dessutom att vi ska få se en moderniserad form av antikens berättelse om Daidalos och Ikaros. Den romerske diktaren Ovidius berättar i *Metamorfoser* om konstnären och uppfinnaren Daidalos, som skapade vingar åt sig och sin son Ikaros. Upptänd av frihetskänsla glömde Ikaros sin fars varningar och flög för nära solen, varpå vaxet i vingarna smälte och han störtade mot jorden. Mikael är alltså en Ikaros som i sin hänförelse glömmer faderns förmaningar – och kraschar.

Eller gör han det? Mikael verkar lycklig över tillvaron med sin sköna dam; det är fosterfadern som blir förtvivlad över att ha förlorat sin son till en kvinna. Den sålda skulpturen kan han undvara.

Som åskådare förleds man att tro att Milles skulptur avbildar Ikaros på väg upp i skyn. Stiller har ju berättat för oss att det är honom vi ska tänka på. Men skulpturen föreställer faktiskt inte Ikaros. I stället illustrerar den en annan antik saga, nämligen den om den unge Ganymedes som Zeus fick syn på och fattade tycke för. Förklädd till örn förde Zeus honom till Olympen, där han tog honom till älskare och gjorde honom till gudarnas munkänk. Ganymedesmotivet framkommer inte bara genom skulpturen, utan också i en inledningsscen där en örn sitter och spejar på en sten, för att sedan flyga i väg. Scenen talar sitt kodspråk: vi kan vänta oss en Zeus som spanar efter en yngling att ta i sitt hägn.

Men även Ikarosmotivet är erotiskt laddat. Inte hos Ovidius, där Ikaros är ett lekande barn som ser på världen med en pojkes ögon.

Men i konsten, inte minst under 1800-talet, avbildas han ofta som en

”Vid tiden för inspelningen av *Vingarne* levde Nils Asther ett erotiskt vidlyftigt liv med både kvinnor och män.”

halvnaken yngling, ibland bara utrustad med ett höftskynke. Ikaros har gjorts till sinnebilden för en tilldragande, knappt vuxen, man. Bakom honom står den instruerande fadern och fäster sina vingar på hans rygg.

En märklig sak med *Vingarne* är att den är försedd med en ramhandling i vilken regissören och skådespelarna spelar sig själva. Detta metafilmiska grepp har vållat både den samtida och nutida publiken huvudbry. Hur ska man tolka den? Som ett uttryck för konstnärlig experimentlusta eller som en nyckel till filmens budskap? Jag tror det senare. I prologen sätter regissör Stiller ut en annons med texten ”Ung, intelligent man med fördelaktigt utseende sökes till filminspelning”. En 19-årig Nils Asther ringer på hos regissören, varpå han får ett ex av Bangs roman för genomläsning. Han uppmanas att återkomma. Tyvärr klarar han inte provfilmningen, varför rollen i stället går till Lars Hanson.

Nils Asther var öppet bisexuell.

Herman Bang var homosexuell, liksom Mauritz Stiller och hans manusförfattare Axel Esbensen. Vid tiden för inspelningen av *Vingarne* levde Nils Asther ett erotiskt vidlyftigt liv med både kvinnor och män, något han frispråkigt berättar om i sin postumt utgivna självbiografi *Narrens väg: ingen gudasaga* (1988). Bland de pikanta anekdoterna finns den om hur han invigdes i homosexuell kärlek av just Mauritz Stiller. Därefter blev han Stillers skyddsling.

Ungefär samtidigt träffade Asther författaren Hjalmar Bergman, som tidigt intresserade sig för film och kom

att skriva filmmanus. Asther beskriver förhållandet med Bergman som en far- och sonrelation med sinnliga inslag. Den unge gunstlingen försågs med bostad och fick följa med på resor. Att Hjalmar Bergman hyste en förkärlek för unga män är belagt även i andra källor.

Relationerna påminner om det som antikens intellektuella greker kallade gossekärlek, pederasti. Kärleken mellan en äldre man som lär upp en yngre hyllas av grekerna som den renaste och högsta formen av kärlek.

Den är sprungen ur det gudomliga men är uppenbar endast för de visa och obegriplig för omvärlden. Idén utvecklas särskilt i Platons skrift *Gästabudet*. I den figurerar den atenske fältherren Alkibiades, som var lärjunge och ung älskare till Sokrates. Intressant nog förekommer denne Sokrates gunstling även i Bangs roman. Där är motsvarigheten till skulpturen *Vingarna* en målning föreställande den vackre Alkibiades, med Mikael som modell.

I ramberättelsen till *Vingarne* ersätts Nils Asther av den 30-årige, heterosexuelle Lars Hanson. När det är premiär för filmen (i filmen) är Hanson så missnöjd med sin insats att han reser sig upp och lämnar biosalongen.

Stockholms kulturelit och gaykretsar kunde nog ana vad Stiller ville säga med det: Hanson var en mer erfaren skådespelare och passade som älskare åt en furstinna, men var egentligen för gammal för rollen. Berättelsens egentlige Mikael var Nils Asther, en Ikaros eller Ganymedes med den rätta åldern men fortfarande lärling. Ett fynd som hittats av den store Zeus.

Senare tog sig Nils Asther ut i världen för att pröva sina vingar och kom att göra karriär i Hollywood, där han spelade mot många av de stora stjärnorna, bland annat mot ett annat av Stillers fynd: Greta Garbo. Likt Ikaros – och Mikael – levde han ett alltför högtflygande och utsvävande liv och hamnade i missbruk och ekonomisk ruin.

Vingarne blev Nils Asthers genombrottsfilm. Bara det gör filmen sevärd och minnesvärd. ■

Martina Björk är fil.dr i latin vid Lunds universitet.

BREV FRÅN ... GUADELOUPE

Här bryr de sig inte om förbud

I Karibien struntar de unga turisterna i skyltarna om allt som är otillåtet och farligt. Inget kan stoppa deras livslust. Av Anna Victoria Hallberg

ANNA VICTORIA
HALLBERG
är fil.dr i litteratur-
vetenskap.

Det finns en strand vid en vik nära en klippa och här ligger jag med ansiktet vänt mot solen. Bredvid står en väska i canvastyg där jag lagt ner böcker, bubbelvatten, penna och anteckningsblock. Karibiens vågor är stora och starka, ananassen söt, och här vill vi njuta de böljande palmplymerna som rör sig i den ljumma vinden.

I Gabriel García Márquez vackra kortroman *Vi ses i augusti* reser huvudpersonen Ana till en karibisk ö för att lägga blommor på sin mammas grav. Ana hänförs precis som jag av stränderna som bildar en gräns mot den orörda djungeln och lagunens turkosfärgade vatten. Som många latinamerikanska författare är García Márquez bra på att skildra värme och fuktig klabbighet, med kroppens ständiga sömnighet som följd. Jag läser om Anas inre oro, om mandelträden och fågellivet, lojt i min solstol, och börjar känna mig dåsig. Medan jag flyttar in under parasollet för att fånga skuggan tittar jag mig omkring.

Ganska omgående blir jag lite irriterad och störd av telefonerna som ständigt plockas fram. En man i bermudashorts och rödbrända axlar stryker runt min plats med sin telefon fastspänd i en selfie-pinne. Min bleka vinterkropp vill inte hamna på en turists öppna Instagram. Vi lever ju plötsligt i en ny tid, där bild- och röstmanipulering blivit en naturlig del av AI-utvecklingen, och ingen går säker. Om du fastnar på bild kan fotografiet användas på sätt du inte vill, du kan identifieras på en sekund med dagens teknik för ansiktsgenkänning. Utvecklingen är obehaglig, borde det inte finnas ett förbud? resonerar jag med mig själv medan jag blundar i min bekväma solstol.

Men vad är väl ett förbud? Överallt på stränderna och vid hotellet, som ligger på kusten, finns skyltar – på franska – om att rökning är otillåtet. Överallt ser jag fransmän och fransyskor som röker, helt oblygt.

Vid en strand en bit bort, där vattnet väller in, finns stora plakats uppsatta med texten "plage dangereuse, courant violent". Jag tar min mor-

gonpromenad här, medan havet dånar. Man ska undvika bad, "baignade interdite", det är farligt, och förbjudet. De unga fransmännen och fransyskorna tjoar och tjimmar, de kastar sig ut med sina brädor i vattnet och paddlar ut mot vågens topp för att fånga den precis där den blir som brantast. Vi talar inte om nybörjare här, balansen är avundsvärd, de är verkligen duktiga, men vet de inte om att det är förbjudet?

När jag tittar på ungdomarna känner jag mig så himla idiotsäker. Och svensk. Jag suckar lite och går därifrån.

Kanske måste vi förstå såväl gesten som logiken bakom restriktioner för att motiveras att följa förbudet? Ana i romanen jag läser bryter mot flera etiska förbud. Men som så ofta i skönlitteraturen får läsaren ta del av hennes överträdelser via en rad omständigheter och överväganden. Márquez skriver att människan följer ett "eget inre normsystem, som förmodligen aldrig skulle gå att belägga". Det är en mer realistisk syn på våra bevekelsegrunder än det välkända kantianska "kategoriska imperativet", om att handla enligt den levnadsregel man vill se som allmän lag. Livet, det levda, är ju fullt av undantag. Att jaga den perfekta vågen hör ungdomen till, en uppspikad skylt kan inte hindra stark längtan.

På planet hem igen till Sverige hör jag för första gången en upplysning uttalas på franska som alla passagerare verkar lystra till. Flygvärdinnan har en skärpa i rösten när hon meddelar att det är förbjudet att fotografera kabinpersonalen, och om man vill fotografera något annat måste man först fråga om lov. Det har med AI att göra – vilket i landet motvalls givetvis kallas något annat, nämligen IA. Ett skifte är i antågande, jag blir lite glad. Riskerna med den nya tekniken verkar ha fått en förändrad betoning, ett annat genomslag, nya normsystem skapas. Alla på planet följer reglerna.

Hemma på dörrmattan ligger posten och väntar, med en inbjudan till en privat fest. Vi ombeds lämna mobilerna hemma, "fotografera inga gäster". "Javisst", tänker jag, "det är en ny tid nu" och tänder långsamt en cigarett. ■

"När jag tittar på ungdomarna känner jag mig så himla idiotsäker. Och svensk."

Arkitektur, stad & stil

med **Lars Anders Johansson**

När vi talar om hotade kulturmiljöer tänker de flesta på medeltida stadskärnor, kyrkor eller herrgårdar. Sällan på 1900-talets villaområden. Ändå är det där en av vår tids mest genomgripande och minst uppmärksammade kulturmiljöförändringar pågår.

Runt om i landet förtätas villaområden bit för bit. En tomt styckas. En villa rivs. Ett flerbostadshus reser sig. Det sker inte med samma storskaliga brutalitet som 1960-talets rivningsraseri, utan i mindre, till en början knappt märkbara steg. Men effekten är densamma: helhetsmiljöer bryts sönder och det som en gång gav platsen dess identitet försvinner.

Ett villaområde är inte bara en samling hus. Det är en struktur. Gatunätets skala, tomternas proportioner, trädgårdarnas grönska, avståndet mellan byggnaderna, höjderna, materialen. Det är samspelet mellan privat och offentligt, mellan hus och träd, mellan rum och ljus. När man placerar en hög, tät struktur i kanten av ett sådant område påverkas inte bara den enskilda fastigheten. Hela miljön omdefinieras.

I Askim i Göteborg har planerna på massiv bebyggelse längs Gamla Särövägen väckt protester. I Nacka diskuteras rivning av äldre villor i anslutning till tunnelbaneutbyggnaden. I kommuner som Danderyd har villaomvandling blivit en valfråga. Gemensamt är att förändringarna motiveras med effektiv markanvändning, bostadsbrist och tillväxt.

Efterkrigstidens rivningsväg motiverades med modernitet och rationalitet. Stenstadens kvarter ansågs ohygieniska och ineffektiva. Domusvaruhus och kontorskomplex uppfördes där palats och stadsgårdar stått. I dag betraktar vi Klararivningarna och liknande city-

”Villarivningarna är inte rationella utan symptom på en dysfunktionell ordning.”

saneringar som ett kulturhistoriskt trauma.

Dagens förtätning drivs av en liknande logik, men i en annan retorik. Nu talar man om hållbarhet, täthet och kollektivtrafiknära byggande. Men under ytan finns samma föreställning: att kvadratmeter är viktigare än kontinuitet, att tätheten är överordnad.

Villaområden beskrivs ofta som ineffektiv markanvändning. Privata trädgårdar anses vara slöseri med byggbar mark. Men denna teknokratiska syn förbiser det som gör dessa platser attraktiva från början: småskalighet, grönska och ett kulturellt och socialt sammanhang. När dessa kvaliteter stegvis bryts ned parasiterar ny bebyggelse på det värde som den samtidigt urholkar.

Ett återkommande argument är att politiker måste väga befintliga invånares intressen mot framtida inflyttares. Men även de som ännu inte flyttat in efterfrågar i hög grad vad som nu riskerar att byggas bort: småhus, trädgårdsstad, mänsklig skala. Att systematiskt omvandla etablerade villaområden till tät förortsbebyggelse löser inte denna motsättning.

Kulturmiljölagen talar om vikten av att värna bebyggelsemiljöer som har kulturhistoriskt värde. I praktiken har dock villaområden ofta ett svagt skydd.

Enskilda byggnader kan klassas som särskilt värdefulla, medan helheten faller mellan stolarna. Men det är helheten som är svårast att återskapa när den väl brutits.

Den organiska stadsutvecklingen upphörde i Sverige redan under 1900-talets första hälft. Därefter har planeringen dominerats av modernistiska ideal och stark kommunal styrning. Resultatet är en bostadsmarknad där det byggs för lite av det mest efterfrågade och för mycket av det minst uppskattade. I detta system framstår villarivningarna som rationella. I själva verket är de symptom på en dysfunktionell ordning.

En kulturmedveten stadsutveckling skulle utgå från att attraktiva miljöer är en tillgång, inte ett hinder. Den skulle skapa fler områden med de kvaliteter som människor uppskattar, i stället för att exploatera de få som finns.

Om 30 år kommer vi att bedöma vår tid på samma sätt som vi i dag bedömer 1960-talets rivningspolitik. Skillnaden är att våra ingrepp sker mer gradvis och mindre dramatiskt. Just därför är de svårare att upptäcka i tid.

Villaområdena är inte bara bostäder. De är en del av vårt gemensamma byggda kulturarv. När de förändras oåterkalleligt är det inte bara hus som försvinner, utan kontinuitet, identitet och en del av berättelsen om hur det moderna Sverige formades.

Frågan är om vi har lärt oss någonting alls av den förra rivningsvägen, eftersom vi nu står mitt i nästa. ■

Lars Anders Johansson är författare och journalist och driver podden Budoarstämning.

MELLAN RADERNA

Venedig behöver en klädkod

KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

Den som försöker ta sig fram i Venedig upptäcker strax att staden inte bara är ett virrvarr. Den är en labyrint. En ariadnetråd räcker inte. Här krävs ett helt nystan. Någon har sagt att den som inte gått vilse i Venedig har inte varit i Venedig.

Om det stämmer lutar det åt att jag faktiskt varit där.

Städer som drar till sig många människor innehåller ofta monument. Venedig är motsatsen: ett monument som råkar innehålla en stad. Så har hon också något flyktigt och svårfångat över sig, något drömskt.

Inte nog med att Venedig bokstavligt talat flyter, där i sin turkosa lagun. Hon flyter även bildligt talat. I Rom, ett annat underverk, kan man peka och säga: *Titta, där är Rom!* Venedig däremot glider undan alla pekande fingrar: diset, dimman, gator och gränder som går in i kanaler, och kanaler som slinker in i gränder och gator. Och på det all denna skönhet. Det är inte bara labyrintherna som gör en yr. Marcel Proust har noterat att Venedigs skönhet är så överväldigande att konstnärer på plats ofta väljer att måla av det mest grå och oansenliga de kan finna. Skulle de försöka sig på en realistisk avbildning av det självlysande vackra skulle Venedig framstå som konstgjort eller, med vår tids språkbruk, som kitsch.

Det finns dock de som bevarar fattningen inför denna flytande skönhet. Stadens alla katter, förstås. Det är en djurart som aldrig låter sig imponeras. Även duvor, måsar och trutar uppträder med samma upphöjda lugn som hade de varit stationerade i Lerum. Vi besökare, vi har svårare att få ihop Venedig och Lerum.

Och är man varken konstnär, katt eller estetiskt bloddropad får man finna sina strategier för att mota akut skönhetsfeber. En av de mer greppbara är kylskåpsmagneter. De är vackra på ett mer hanterbart sätt. Så man köper gärna flera. Självt hade jag hunnit med tre i livliga färger när jag sprang på en liten Casanova i gips, med *tricornes* och glitter och allt. Sedan virrade jag glatt vidare med fyra Venedigmagneter. Och två kepsar.

Man hör ofta att Venedig är förstört av turismen. Det kan ligga något i det. Man får ibland

känslan att venetianarna inte har ärvt staden av sina förfäder. De har lånat den av en miljard turister. Kanske var det bättre när "turisterna" bestod av tjuvigheter som George Sand eller Lord Byron. Å andra sidan var det si och så med hygien på den tiden. Besökarna var kanske elegantare förr, men de luktade sannolikt sämre.

Inför riktigt stor skönhet uppstår ofta tanken att den skulle framträda klarare om människorna försvann ur bilden. Under pandemin gavs det också ut böcker med ett Venedig helt fritt från mänsklighet. Illustrationerna stärker tesen att jämfört med Canal Grande i gryningsljus står sig mänsklig skönhet slätt.

Venedig skulle helt enkelt vara ännu vackrare om det kunde betraktas utan att störas av mänskligt liv, i synnerhet turister.

Själv är jag på samma gång människa, samtida och turist, och kan därmed inte svära mig fri från denna estetiska nedbrytning. Och det mest anmärkningsvärda är ändå inte hur mycket vi turister förfular staden, utan att den förblir så vacker trots våra horder.

Med det sagt kan man förstås fundera över konstruktiva lösningar. Venedig har klokt nog infört en extra turistskatt. Staden skulle kunna lägga till en klädkod. Att kräva en klädedräkt à la Casanova vore kanske väl hårt, men det vore knappast för mycket begärt att vi turister åtminstone matchade gondoljärearnas vackra kostymer. Vore vi utstyrda i blåvitrandigt samt stråhatt skulle vi alldeles säkert utgöra ett mindre störande element.

Det här är några av de frågor man kan grubbla över när man går vilse i Venedig.

Och när man till sist ändå tror sig om att ha tagit sig någonstans är det bara för att inse att man är framme vid samma charmerande bro som man lämnade tre timmar tidigare. Kanske är det just det här som är venetianarnas räddning. De känner till alla de gator som vi besökare aldrig hittar. Där lever de sina liv, i lugn och ro.

Medan vi snurrar vidare. Köper en femte magnet. Tar några varv till runt ytterligare en kanal. Förbi några medturister i okoordinerade färger. Och inser att det här är en labyrint man aldrig tar sig ur. ■

"Det mest anmärkningsvärda är inte hur mycket vi turister förfular staden, utan att den förblir så vacker."

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÄGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalistererna är?

En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara regi-strerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livet som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Safa News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablut ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögner.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

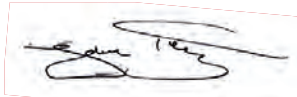
»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

Read more and sign up for our newsletter on:
www.engelsbergideas.com

ENGELSBURG IDEAS